

ԳԱՒԱԶԱՆԱԳԻՐԻ

ՅԱԶՈՐԴՈՒԹԻՒՆՔ ՎԱՆԱՀԱՐՑ
ՈՒԽՏԻՍ Ա. ԿԱՐԱՊԵՏԻ ՏԱՐՕՆՈՅ

Աշխատասիրեսց

ԿՍՐԱՊԵՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԼՈՒՍԱՐԱՐԵԱՆ

Մխարան Ս. Կարապետի վանուց Տարանոյ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ

ԱՌՆՔ. ԱՔՈՒՆՑ Ս. ՅԱԳՈՂԱԲԵՆՆՅ

ԵՐԱՆՍԱԳԵՄ

1912

281.6(03)
Կենսագր.

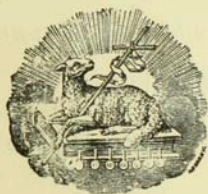
Գ Ա Ի Ա Ջ Ա Ն Ա Գ Ի Բ Բ

ՅԱԶՈՐԴՈՒԹԻՒՆՔ ՎԱՆԱՀԱՐՑ
ՈՒԽՏԻՍ Ս. ԿԱՐԱՊԵՏԻ ՏԱՐՕՆՈՅ

Աշխատասիրեսց

ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՐԴ. ԼՈՒՍԱՐԱՐԵԱՆ
Միաբան Ս. Կարապետի վանույ Տարօնյ

11X95

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ
ԱՌԱՔ. ԱՐՈՒՈՅ Ս. ՅԱՆՈՎԱԲԵԱՆՑ
ԵՐՈՒՍԱԴԷՍ
1912

1512-1912

ԶՈՐՍՀԱՐԻՒՐԱՄԵԱՅ

ՅՈՒՆԵՍԿՈՒՆ ՏԱՐԻ

ՀԱՅ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Հոգեշնորհ

Տէր Կարապետ Վարդապետ Լուսարարեան
Ժրայան Լուսարարապետ
Ս. Կարապետի Վանուց Տարօնոյ

Ձեր այս « Կառագանագիրք » անունով աշխատասիրութիւնը, շինելով առաջին ՚ի սեսակս իւր շատ գեղեցիկ եւ փառաւոր աշխատութիւն է, ուսի եւ արժանի գնահատման փարձատքութեան : Ձեր այս աշխատութեանք պիտի ծանօթացնէ՛ք Տարօնոյ Հայ ժողովրդին Ս. Կարապետի Հոյակաւոր Վանուց համառօտ սրտմտքիւնք եւ Վանուարց զանկը :

Ռոսի անեմայն յարգանքով Ձեզ, նոյն Եկեղեցոյ ներկայ յատկագիծը սրտաւսնած ինձանից խնդրում եմ զայն եւս գետեղել Ձեր այս ներկայ աշխատասիրութեան մէջ :

Ձեզ աղօթակից Եղբայր

Սահակ Ծ. Վարդապետ Ասուածատրեան
Տնօրէն Մատենադարան Թանգարանի
Ս. Կարապետի Վանուց Տարօնոյ

1912 աւի 14 Յունիսի, Ս. Կարապետ :

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Երուսաղէմի Սրբոց Յակովբեանց ազգապարծանք վանքէն յետոյ, թէ հնուքեամբ, թէ պատմական տեսակէտով, առաջին դիրք կը գրաւէ Մայր Հայաստանի մէջ Տարօնոյ սուրբ Կարապետի հռչակաւոր վանքը: Ազգային պատմիչներ եւ հետաքրքիր այցելուներ՝ ժամանակագրական կարգաւ նկարագրած եւ վեր հանած են այս մենասանի փառաւոր դիրքն ու ծագումը յարակից հանգամանքներով, ինչպէս նաեւ զանազան ժամանակներու մէջ սուրբ Ռիսիս միաբանութեան կրած հալածանքն ու տառապանքը եւ վանքի աւերումնն ու կողոպուտը այլ եւ այլ բռնապետներու ձեռնով որոնք Ազգային թերթերու մէջ ալ պարբերաբար հրատարակուած են ժամանակին:

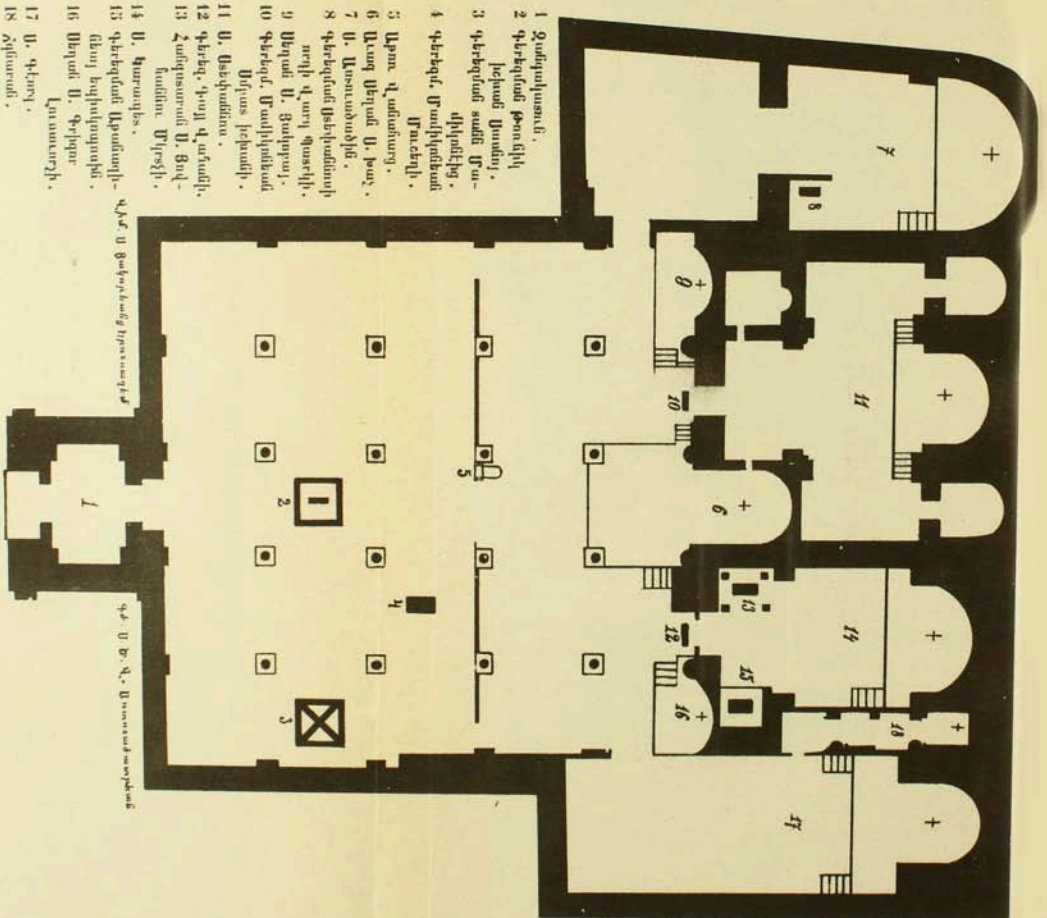
Ներկայ գրողիս հեղինակութիւն կամ պատուութիւն մը չէ, որ 'ի լոյս կրնծայեմ, այլ Ս. Ռիսիս վանահարց ցանկի շարունակութիւնն է: Զենոբայ շարահար պատմիչ Մամիկոնեան Յովհաննէս Եպիսկոպոս վանահօրմէն զկնի՝ այլ եւս վանահարց շարքը կրնոյհասի. իբրեւ Տարօնի զաւակ եւ նախանձախնդիր միաբան Ս. Կարապետի վանաց կատարած եմ այս համեստ աշխատութիւնը. աչքի առջեւ ունենալով վանքիս եւ թէ շրջակայ մենասաններու մէջ զտնուած նաորնսիրներու, մագաղաթեայ, եւ բղթեայ Աւետարաններու յիշատակարանները եւ տապանաբարերը:

Կարելի եղածին չափ, հեճած եւ զսած եմ Տարօնոյ վիճակի ընդհանուր վանահայր առաջնորդներու (մանաւանդ ժՔ. դարու Բ. կէսէն) նշանակելի գործունէութիւնը որոնցմէ մի քանիսին ժամանակակից եւ ակամասեա եմ եղած. որոնց վրայ աւելցնելով Ս. Կարապետի նշխարաց փոխադրութիւն յերուսաղէմէն ՚ի Տարօն:

Տ. Յովհաննէս Եպիսկոպոս պատմիչ Մամիկոնեան է եղած, է. դարու կէսին սուրբ Ռիսիս վանահարց ցանկը պատրաստող, եւ սկսեալ Զեւոր Գլակէն իննն եղած է այդ շարքին մէջ 35^{րդ} վանահայրը ժամանակակից Տ. Ներսէս շինող կաթողիկոսի, որ եւ գրած է Տարօնի պատմութիւնն:

Ինչպէս որ Մամիկոնեան պատմիչը իր պատմութեան յիշատակարանին մէջ խնդրած է իրմէ վերջը շարագրութիւն պատրաստողներէն չմոռնալ զինն յիշելու: Եւ պարս անձին համարեցի կատարել նոյն խանձնարարութիւնը զբոյկիս յարակցելով անոր յիշատակարանը. մի եւ նոյնը կը խնդրեմ իմ յաջորդ եղբայրակիցներէս, որք նախանձախնդիր կըլլան ինձմէ վերջը շարահարել Ս. Ռիսիս յաջորդ վանահարց ցանկը, թող չմոռնան յիշել եւ զիս նուազ ծառայս եւ ապիկար պատշօնեայս Ս. Եկեղեցւոյ. որով յիշեալ եղիցին առաջի անմահ Ռդուլֆ Ասումոյ:

Պ Ա Տ Մ ՈՒ Թ Ի Ի Ն

ՓՈԽԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՆՇԽԱՐԱՑ
ՍՐԲՈՅ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԿԱՐԱՊԵՏԻ
Ի ԿԵՍԱՐԻԱՅԷ Ի ՏԱՐՕՆ

ԵԻ

Պ Ա Տ Ե Ր Ա Ջ Մ Ա

Գ Լ ՈՒ Խ Ա

Եւ մինչդեռ աշխարհն արարատեան տառապէր 'ի պաշտամունս դիցն Արամազդայ, և Արեգական: Եհաս անսահման գթութիւն Աստուծոյ ազատել զազգն Հայկազուն խաւար վիճակէն և կրկին ածել 'ի լոյս գիտութեան ճշմարիտ հաւատոյն: Եւ յաւուրս Հռովմայ կայսերն Գիովղետեայ արքայն Հայոց Տրդատ բազմադիմի տանջանօք շարշարեալ զվկայն Քրիստոսի սուրբն Գրիգոր և իմացեալ զորդի Անակայ լինելն արկանէ 'ի խոր վիրապն յԱրտաշատայ ամս հնգետասան: * Եւ յետ հնգետասան ամին դիւագնեալ ամենայն երկիրն Հայոց, և ինքն թագաւորն 'ի մէջ վարազացն եր-

Թեպէ՛ղ դադարե՛ր : Իսկ հրամանաւն Աստուծոյ եւ
կեալ հանին նախարարքն զԳրիգոր . և նորա եւ-
լեալ ժողովեաց զնոսա առ ինքն և հինգ օր թու-
ղու զնոսա անսուաղ առաջի իւր կալով, լսելով
գրարողութիւն վարդապետութեան նորա : Այս
առաջին պահք եղաւ յաւուրս սրբոյն Գրիգորի,
զոր 'ի Հռովմ Սեղբեսարոս հաւանեցաւ, և պահ-
հեաց ինքն և Կոստանդիանոս թագաւորն, և ա-
մենայն քաղաքն զոր և Առաջաւորք կոչեմք :

Եւ յորժամ լցան աւուրք պահոց նոցա, թափե-
ցան մորթ վաշրենական խողակերպին Տրդատայ
և դիւարնակ մարմինք զօրաց նորա ընկալան ըզ-
րժշկութիւն : Ապա ձեռն 'ի գործ արկեալ՝ ուսու-
ցանէր նոցա շինել տունս տէրունականս, և ասէ .
պարտ է քահանայս ամել որ հովուեն զձեզ : Իսկ
հրեշտակ Տեառն հաւանեցոյց զնոսա, զինքն լի-
նել նոցա հովիւ : Զոր յանձն առեալ, տայ 'ի ձեռն
նորա իշխանս և զօրս բազումս, և առաքէ զնոսա
յաշխարհն կապաղովկացոց 'ի քաղաքն Կեսա-
րեայ, ձեռնադրել 'ի սրբոյ Հայրապետէն Ղեւոնդեայ
յաջորդ սրբոյն Թադէոսի : Եւ ելեալք 'ի
Վաղարշապատ քաղաքէ անցանէին ընդ դաւառն
Բասենոյ և գային յերեզնաւան յեկեղեաց գաւա-
ռին, 'ի կուռսն՝ զոր ինքն կործանեաց : Եւ անտի
երթեալք, մտին 'ի Կեսարեայ յամի 302 : Եւ ձեռ-
նադրի 'ի մեծ Հայրապետէն Ղեւոնդեայ, Մեծա-
շուք պատուով՝ անկախ Քահանայապետ և Առա-

բեալ Հայաստան աշխարհի . և արարեալ նմա մե-
ծարանս , տայ նմա զսուրբ նշխարս Կարապետին
Յովհաննու և զԱթանաղինեայ ընտրեալ վկայի :

Գլխաառմն Յովհաննու Մկրտչին :

Այժմ թէ ո՛վ երեր 'ի Կեսարիա զնշխար Կա-
րապետին Յովհաննու . Յովհաննէս Աւետարանիչն :
Մինչ էր նա 'ի Պատմոս կղզւոջն , եկն յեփեսոս և
անտի երթեալ յերուսաղէմ՝ դտանէ զգերեզման
նորա ըստ հրամանի տեսչութեան Աստուծոյ . զոր
աչակերտք թաղեալ էին (*) 'ի Թէկուէ մերձ 'ի
գերեզմանն Աւովսայ մարգարէին : Իսկ գլուխ նո-
րա ամփոփեցին յերկիր հրամանաւ Հերովդէի որ
անյայտ եղեւ տեղին :

(*) Թէկուէ տես ճառընտիր 1210 երես :

Ս. Յովհաննէս Աւետարանիչ :

Եւ սուրբ Յովհաննէս առեալ 'ի գիշերի զսուրբ մարմինն Կարապետի Յովհաննու եւ ետ ցՊողիկարպոս եպիսկոպոսն որ էր աշակերտ իւր և ետ տանել յԵփեսոս եկեղեցին զոր ինքն շինեաց և կոչեաց զանունն նորա սուրբ Աստուածածին , և յետ փոխման Աւետարանչին մնաց յԵփեսոս սուրբ նըշխար Կարապետին , մինչեւ 'ի ժամանակս Դեկոսի արքայի : Եւ ապա 'ի ժամանակս նորա նստի յԵփեսոս աշակերտ Ակղենոսի Փարսելոս եւ անտի հալածեալ եկն 'ի Կեսարեայ ընդ իւր ունելով զբոլորովին նշխարս սուրբ Կարապետին բաց 'ի գլխոյն միայն : Եւ եղ զնա 'ի սուրբ Սերեզոնն ոչ 'ի ծածուկ այլ յայտնի և եկաց 'ի նոյն տեղւոջն մինչեւ ցթագաւորութիւն Դիսկղեախանոսի :

Եւ 'ի գալ սրբոյն Գրիգորի 'ի ձեռնադրու-
թիւն առ Ղեւոնդ Կեսարու Հայրապետն , որ թէ-
պէտ բազում անգամ խնդրեաց սուրբն Գրիգոր
զնշխարս սրբոյ Կարապետին , ոչ էառ յանձն տալ ,
մինչեւ հրաման 'ի տեառնէ առնոյր 'ի գիշերի
վերջնումն բաժանել և տալ զկէսն ցնա :

Եւ 'ի վաղիւն բազում պատերազմունս սկսաւ
լինել , մինչեւ նախարարքն կշռեցին քահանայա-
պետին երկոտասան հազար դահեկան , և այնպէս
առեալ բռնութեամբ՝ ելին 'ի քաղաքէն . մինչ զի
խորհուրդ առեալ իշխանն Անգեղ տանն հարկանել
զքաղաքն 'ի գիշերի հրով . զոր իմացեալ Հայրա-
պետին , համոզեաց զնոսա 'ի խաղաղութիւն . և փո-
խանակ երկոտասան հազար դահեկանին՝ ետ նոցա
գնշխարս Աթանաղինեայ ընտրեալ Հայրապետին
և հազիւ կարաց արձակել զնոսա հաշտութեամբ
և սիրով : Տայր և սրբոյն Գրիգորի երկու լուսա-
ւոր աղունս , զոր էր տուեալ նմա Հռովմայ հայ-
րապետն :

Ելեալ 'ի Կեսարիոյ՝ մնայր ժամանակս ինչ 'ի
Սերաստիա , հաւաքել զգասս կրօնաւորաց : Եւ զո-
մանս վարդապետս կոչէր յԱղէքսանդրիոյ և հրա-
շազան պաշտօնեայս . յորոց մին Դկլառիոս , զոր
Քունայ դաշտին Եպիսկոպոս ձեռնադրեաց . նոյն-
պէս և զայլս յԱսորոց որ և զիս իսկ ոչ եթող
չառնալ 'ի Նիւսորա՝ հրաժարեալ յեղբորէն իմ-
իէ Եղիազարու : Եւ անտի ելեալ անցաք մինչեւ

’ի թորդան . և անդ թողաք զՍուրաինոս եփեսայի՝ վարդապետ ամենայն դաւառացն : Եւ մեք ելեալ անաի , ընդ կարին և ընդ Հարք կամեցաք անցանել : Իսկ ոմանք յիշխանացն զգացուցին սրբոյն Գրիգորի , եթէ ’ի դուռն Տարօնոյ երկու բազինս մնացեալ են՝ որ դեռ ձօնեն գիւաց , իսկ նորա դէմ՝ եղեալ գայր զի և զայնս քանդեսցէ . և եկեալ յերկիրն Պալունեայ՝ յաւանն մեծ Գիսանէ ’ի քաղաքագեօյն կուառս , ոմանք ’ի քրմաց անդ հանդիպեցան : Եւ տեղեկացեալ յիշխանէն Հաշտենից եթէ առ վաղին կործանելոց են զմեծ Աստուածն Գիսանեայ՝ և Գեմետրեայ (*). գիշերագնաց եղեալ ’ի տեղի աստուածոցն , և յցին զգանձս ’ի տունս գետնափորս : Եւ ինքեանք ազդարարին յԱշտիշատ ’ի քուրմս , եթէ ժողովեցէք զարս պատերազմոցս և փութապէս վաղին հասէք առ մեզ , զի մեծն Գիսանէս ’ի պատերազմ՝ ելանելոց է ընդ ուրացեալ իշխանս : Նոյնպէս և զարսն կուառացն սրեցին՝ զարսն զործել ’ի ցանկս այգեացն , և զոմանս յանտառս դարձուցին : Եւ որ գլխաւոր քուրմն էր , անուն Արձան , և որդւոյ նորա Գեմետր , առեալ զօրս որք՝ի կուառատանն էին՝ արս իբրև շորեքհարիւր և ելեալ ’ի վերայ լերինն՝ ուր հանգէպ կուառացն էր , և մնացին մինչեւ այլ զօրքն ուստէք եկեսցեն նոցա յօգնականութիւն :

(*) Գեմետր եւ Գիսանէ ո՛վ են , տես երես 28 :

ելեալ 'ի վաղիւն անցանէին ընդ ստորոտ լերինն , շոր օրինակ սովոր էին ասպատակել :

Իսկ սրբոյն Գրիգորի առեալ զիշխանն Արծրունեաց , և զիշխանն Անդեղտան , և սակաւ ինչ զօրու իբրեւ արս երեք հարիւր , ելեալ յերրորդ ժամու ընդ Բլուրն՝ ուր Արձանն էր թագուցեալ , և գային անհոգս եղեալ , բնաւ չունէին կասկածս : Եւ իբրեւ մերձ եղին ընդ ելս զառիվերին , յառաջ մատուցեալ Արձանն և Գեմետր , հնչեցուցին զփողսն պատերազմին՝ և յանդգնաբար յարձակեցան 'ի վերայ : Զոր լուեալ իշխանքն՝ ընդոտեան յոյժ . զի յորժամ՝ լուան երիվարքն զձայն փողոցն՝ սկսան վրընջել և յուզել զպատերազմ : Իսկ իշխանն Անդեղտան , ձայն տուեալ ասէր . իշխանն Սիւնեաց առաջ մատիր և տես՝ գուցէ զօրք հիւսիսոյ իշխանին են : Իսկ նորա երթեալ , և ոչ կարաց գիտել՝ թէ ո՞ ոք են :

Գարձաւ և ասէ . փախո զԳրիգոր յանոքս ուրեք , հանդերձ ընկերօք իւրովք . գուցէ ըմբունի են զդա և մեք ամօթ կրիցեմք 'ի թագաւորէն : Եւ դու առաքեա զօք զկնի զօրաց մերոց , զի դարձին յետս . քանզի ռազմ է բազում զօրաց , և բազում դրօշք երեւին փողփողեալք :

Իսկ իշխանն Անդեղտան զսուրբն Գրիգոր ետ 'ի ձեռն իշխանին Մոկաց , և ասէ . փութացո յամուրն Ողկան , մինչեւ տեսցուք՝ թէ զինչ լինիցի . եւ ինքն առաքեաց զկնի զօրացն՝ ազդ առնել :

Իսկ իշխանն Մոկաց առեալ զԳրիգորիոս, դառնայ ընդ զառիվայր բլերն՝ կամելով իջանել ՚ի Կուառս: Իսկ արք տեղւոյն սկսան զանց ճանապարհին պահ ունիլ. զոր տեսեալ սրբոյն Գրիգորի՝ թէ մեծ վտանգ է ՚ի տեղւոջն իջուցանել զնշխարս մերձ առ Աղբիւր մի յայնկոյս ձորոյն հանդէպ գեղջն (*), դնէր և նշանագրէր զտեղին. և ծածկեաց զսուրբ նշխարս և ոչ ոք կարաց տեսանել մինչեւ սուրբ Գրիգոր դարձաւ ՚ի տեղին:

Իսկ արք գեղջն հետամուտ եղեն մեզ. եւ մեք հեծեալ իւրաքանչիւր երիվարս փախստական գնացաք յամուրն յՈղկան. և յառաջեալ քան զնոսա մտաք ՚ի ներքս, իսկ արք գեղջն եկեալ անցին յայնկոյս ՚ի քաղաքն Կուառս, և ազդ արարին նոցա զմէնջ. զոր լուեալ յայսկոյս անցին, և զամբոցն սկսան պաշարել: Իսկ մեր ՚ի վարանս մտեալ, հղեցաք գիշերագնաց զոմն առ իշխանն Անգեղտան, և թղթով ծանուցաք զիրսն: Իսկ նորա չորեքհազար արանց ընտիր սուսերաւորաց առաքեաց. որք ՚ի վաղին եկեալ անցին յայնկոյս գետոյն: Եւ յետ երից աւուրց պաշարեալ զքաղաքն աւերեցին, և զպարիսպն հիմնալատակ արարին, եւ զմարդիկ քաղաքին բերեալ ՚ի Մեղտի անցուցին:

(*) Յիշեալ աղբիւր որ այժմ ուխտատեղի է Կուառսէն կէս ժամ հեռաւորութեամբ դէպի արեւմուտս որ այժմ լուսաղբիւր ասի:

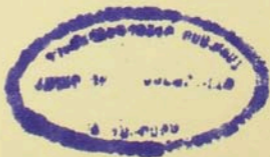
Իսկ իշխանքն իբրև լուան, ելին 'ի վերայ բլերն՝
և տեսին զԱրձանն, զի արս չորեքհարիւր լոկ՝ թէ
աւելի կամ պակաս, ունէր ընդ իւրն : Վազվազակի
'ի վերայ, յարձակեալ քաջ իշխանացն, 'ի վախուստ
դարձուցին զԱրձանն . իսկ այլ զօրքն Հայոց իբ-
րև լուան զձայն դուժին, վազվազակի ամենե-
քեան անդր 'ի բլուրն հասանէին . իսկ Արձանն
յառաջ մատուցեալ՝ սկսաւ թշնամանել զիշխանսն
Հայոց և ասէ . յառաջ մատիք, ո՛վ դենակորոյսք,
և ուրացողք զհայրենի Աստուածսն, և թշնամիք
բարեփարին Գիսանէի . ո՞չ զիտէք զի այսօր Գի-
սանէ 'ի պատերազմ՝ ելեալ է ընդ ձեզ, և մատ-
նելոց է զձեզ 'ի ձեռս մեր, և հարկանելոց է զձեզ
չուրութեամբ և մահուամբ : Իսկ իշխանն Արծրու-
նեաց 'ի մէջ անցեալ, ասէ . ո՛վ որ խրոխդասդ 'ի
վերայ մեր . եթէ վասն Աստուածոցն մարտնչիս
սուտ ես, և եթէ վասն երկրիդ, բնաւ իսկ անմիտ
ես . զի այս իշխանն է Անդեղտան, և իշխան Սիւ-
նեաց տանն, և այլք 'ի պատուաւորաց՝ զորս դուք
իսկ ճանաչէք : Իսկ Գեմետր որդի Արձանին ասէ .
լուարուք մեզ իշխանքդ Հայոց . այս քառասուն
ամ է՝ զի ծառայեմք մեծի Աստուածոցն եւ զի-
տեմք զզօրութիւն նոցա, զի ընդ թշնամիս պաշ-
տօնէից իւրեանց ինքեանք մարտնչին : Արդ մեք
պատերազմաւ ձեզ չկարեմք ընդդիմանալ, զի
այս տուն է Թագաւորին Հայոց, և դուք իշխանք
նորա : Բայց այս ձեզ յայտնի լիցի, որ թէպէտ

մեք ձեզ յաղթել ոչ կարեմք . սակայն լաւ է այսոր մեռանիլ 'ի վերայ Աստուածոցն մերոց քան թէ զտաճար նոցա 'ի ձէնջ ապականեալ տեսանեմք , որով և զկեանս ատեցաք և զմահ սիրեցաք : Բայց որ իշխանդ ես Անգեղտան՝ յառաջ մատիւր , զի մենամարտեցուք ես և դու :

Յայնժամ 'ի մէջ անցեալ իշխանն Անգեղտան և Արձան , և սկսան անցանել շուրջ զմիմեամբք . և աճապարեալ Արձանն եհար տիգաւ 'ի վերայ բարձից նորա , և մերձ տարաւ յընկենուլ զնա : Իսկ իշխանն դարձեալ 'ի վերայ նորա , ասէ . Գիտեա զայս , Արձան , զի տեղւոյս այս Արձան են կոչելոց . զի քեզ արձանանալ պիտի այսմ վայրի : Եւ 'ի վեր ամբարձեալ զձեռն իւր՝ իջուցանէր զսուրն 'ի վերայ աջոյ թիկանցն , և 'ի բաց ձգէր զպարանոցն հանդերձ ձախ թիկամբն և ոտամբն : Եւ նորա անկեալ յերկիր թաւալէր . և կուտեցին Արձան 'ի վերայ նորա , և կայ 'ի թաղման 'ի նմին տեղւոջն՝ որ դեռ եւս Արձան կոչի անուն լերինն :

Եւ մինչ այս այսպէս գործեցաւ , փութանակի եկին հասին զօրքն Քրմաց 'ի վիշապ քաղաքէ , և արք Պարտխոյ եւ արք Մեղաոյ ամենեքեան առ հասարակ անդր հասանէին : Եւ այլք Սասուօնից եկեալ ընդ նոսա , ընդ ամենայնն , որպէս և ինքեանք յետոյ ասէին , հինգ հազար շորեք հարիւր և յիսուն այր :

Իբրեւ հասին 'ի գլուխ լերինն, ձայն գու-
ժեաց յերկոսեան գունդան. եւ յարձակեցան 'ի
վերայ զօրացն Հայոց, և փախստական արարեալ
իջուցին զնոսա դառիվայր լերինն ընդ գեղջն կող-
մանէ: Իսկ արք գեղջն այնորիկ քանզի դարա-
նամուտք էին, ընդ գէտ՝ եկեալ մերոց զօրացն, և
յերկուց կողմանց 'ի մէջ առեալ զզօրսն Հայոց,
սկսան կոսորել: Իսկ իշխանն Անգեղտան հեր-
ձեալ դքրմացն կողմն, և անցանէր յետուստ կող-
մանէ, և ուշ բլերն առնէր. զի անդ արք հեաե-
ւակք, որ զառիվերին կողմանէն էին, բազում
մնաս արարին վիժօք երիվարացն: Իսկ 'Իեմետր
իբրեւ ետես՝ Անգեղտան իշխանն 'ի բլուրն ել,
թողեալ զզօրսն՝ ուշ նմա արարեալ, նոյնպէս և
այլ զօրքն ձիախաղաց սկսան անդ ժողովել:

Իբրեւ ելին 'ի վերայ բլերն, ճակատեցան
դարձեալ առ միմեանս: Եւ կային մնային իշ-
խանքն մեր զօրուն իւրեանց, զի դեռ ամենե-
քեան չէին ժողովեալ. քանզի չորեքհազարն այր
դեռ 'ի Մեղաի զգերիսն ունէին, իսկ երեքհա-
զարն անցանէին ընդ Քասեան և ընդ Հարք. իսկ
այլք դեռ 'ի դաշտի անդ սփռեալ ասպատակէին:
Եւ յորժամ՝ ճակատեցան առ միմեանս, և կամէին
խառնել ընդ իրեար, ժամանեաց նոցա երեկոյ.
և 'ի նոյն վայրի իջեալ բանակեցան մինչեւ ցա-
ռաւօտն: Եւ իբրեւ առաւօտ եղև, եկին հասին
'ի նոյն տեղի մնացեալք զօրուն Հայոց, և այլք

ումանք 'ի Տիրակատարն քաղաքէ , որպէս թէ արք
հինգ հարեւր , եկին օգնել քրմացն : Արդ իբրեւ
հարստացան երկօքին կողմանքն , և էին վեց հա-
զար ինն հարեւր քառասուն և վեց արք քրմացն ,
իսկ հինգ հազար և ութսուն զօրք իշխանացն Հա-
յոց , ապա հնչեցուցին զփողս պատերազմացն , և
դիմեցին իւրաքանչիւր այր 'ի դէմ' առն դի-
պանաւորի . զառաջինն յաղթեցին զօրքն Հայոց՝
քրմացն : Իսկ 'ի նոյն ցեղէն Դեմեարեայ իշ-
խանն Հաշտենից , որ էր ընդ զօրսն Հայոց ,
կտրեալ եօթն հարեւր արամբք 'ի քրմացն կողմ'
ելանէր . եւ սկսաւ կռուել ընդ իշխանս Հայոց ,
Իբրեւ տեսին զօրքն Հայոց զնա , լքան եւ յեր-
կիր կործանեցան . զի այնպիսի այրն այն յաղ-
թող և հմուտ պատերազմի և կորովի , մինչ զի
ամենայն իշխանքն Հայոց դողային 'ի նմանէ :
Եւ յանխնայ սկսաւ արեան ճապաղիս հանել . և
ամենայն զօրքն զաղաղակ բարձին առ իշխանն
Սիւնեաց : Իսկ նորա ձայն տուեալ , ասէ . Այ դայ-
լակորիւն , յիշեցեր զբարս հօր քո , և 'ի նոյն շաղ-
ղակերութիւն դարձար : Իսկ նա ասէ . Այ ար-
ծուոյ ձագ , թեւօքդ ես հպարտացեալ . բայց
եթէ 'ի շար ակնատացս անկանիւ , ես ցուցանեմ'
քեզ զիմ' զօրութիւնս : Իսկ իշխանն Սիւնեաց
չանդուրժեաց առ թշնամանն . յարձակեալ 'ի
վերայ նորա , եհար մրճով 'ի վերայ սաղաւար-
տին , և կտրեալ զնա 'ի զօրացն , և փախստական

արար զնա 'ի վերայ լերինն ընդ արեւելս կոյս :
Եւ հանեալ հանդէպ իննակնեան վանուցն՝ մղեալ
ընկէց յերիվարէն , եւ իջեալ՝ դանակաւ կտրեաց
զգլուխ նորա . և զմարմինն գահալէժ արարեալ ,
ասէ . տեսցեն զքեզ անդեղք , և գիտացեն՝ եթէ
արծուոյ հարեալ է զնապաստակդ : Եւ ինքն դար-
ձաւ : Որ մինչեւ ցայսօր Արծուիք (*) կոչեն տեղ-
ւոյն :

Իսկ իշխանն Արծրունեաց 'ի մէջ անցեալ՝
կտրեաց զքրմապեան Աշտիշատայ , որոյ անունն
էր Մետակէս . և տարաւ փախստական մինչեւ 'ի
գլուխ լերինն՝ ընդ գիտան վայրուցն : Եւ իբրեւ
Եհաս նմա , ընդ դէմ՝ դարձաւ Մետակէսն , և Եհար
զբարձս նորա . իսկ նորա ջեռեալ յարենէ խո-
ցուածին , աճապարեալ կտրեաց զթիկունս , եւ
պարանոցաւն 'ի բաց ընկէյ , և զգի նորա դարա-
հոս արար . զոր եւ Մետասկող կոչեն զանուն
տեղւոյն :

Իսկ իշխանն Արջուց փախուցեալ 'ի նոյն վայրս
թագեաւ . զոր տեսեալ իշխանին Արծրունեաց՝
որպէս թէ ընդ շտես արար , և գնացեալ մերձե-
ցաւ առ նա . և յանկարծակի յարձակեցաւ 'ի վե-
րայ նորա : Իսկ նորա փախստական եղեալ ընդ
անտառն , կտրօն փայտի էանց ընդ սիրտ նորա և
ընդ լեարդն , և անդէն մեռաւ : Իսկ նորա առեալ

(*) Արծուիք տես ծանօթ . երես 145 :

զերկոսին երիվարսն և դարձաւ, և անուանեցաւ
տեղին այն Արջուց ձոր (*) :

Եւ իբրեւ դարձաւ անտի, եկեալ հանդիպե-
ցաւ զի Դեմետր և իշխանն Անդեղտան մարտնչէին
ընդ միմեանս : Եւ նորա 'ի վերայ, յարձակեալ,
կտրեաց զաջու, ուս նորա, և 'ի վայր ընկէց . և
կտրեաց զգլուխ նորա, և ձգեաց 'ի մախաղ իւր .
եւ դարձաւ : Եւ յարձակեալ 'ի վերայ զօրացն,
յանինայ կոտորեալ գիթաւալ առնէին իբրեւ
արս հազար երեսուն և ութ . և զայլսն մերկա-
ցուցին : Եւ 'ի նոյն պատերազմին ետպան Դեմետր
զորդի Մովկայ իշխանին . որ և մեծ սուգ եհաս
իշխանացն Հայոց :

Արդ իբրեւ մեռաւ Դեմետր 'ի նոյն պատե-
րազմին, հնչեցոյց իշխանն Սիւնեաց զփողս պա-
տերազմին 'ի խաղաղութիւն : Եւ լռեցին երկօքին
կողմանքն 'ի կոտորելոյ զմիմեանս : Չոր իբրեւ
տեսին արք կողմանցն, որ քուրմքն էին, աղա-
չեցին զիշխանսն 'ի խաղաղութիւն : զի թաղեսցեն
զմեռեալս իւրեանց . և թողլ ետուն : Եւ ժողովե-
ցին զամենայն կոտորեալսն յերկոցունց կողմանցն,
և հատեալ գերեզմանս՝ լցին զնոսա 'ի ներքս, և
կանգնեցին 'ի վերայ գերեզմանացն արձանս, և
գրեցին 'ի նմա այսպէս .

(*) Արջուց ձոր որ վանքիս հիւսիսոյ 10 րոպէ հեռու,
որ այժմ ֆաներու ձոր ասի :

ԱՌԱՋԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄ ՈՐ ԵՂԵՒ ՅՈՅԺ ՍԱՍՏԻԿ
ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ԳԼԽԱԽՈՐ ԱՐՁԱՆ ՔՐՄԱՊԵՏՆ
ՈՐ ԿԱՅ ԱՅՍՐ Ի ԹԱՂՄԱՆ
ԵՒ ԸՆԴ ՆՄԱ ԱՐՍ շԱՋԱՐ ԵՐԵՍՈՒՆ ԵՒ ՈՒԹ
ԵՒ ՋԱՅՍ ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԱՐԱՐԱՔ ՎԱՍՆ ԳԻՍԱՆԵԱՅ ԿՈՌՑ
ԵՒ ՎԱՍՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

Զայս գրեցին Ասորի և Հեյլենացի գրով, և Յոյն և Իսմայելացի նշանաւ: Եւ ինքեանք իջին երեկօթս առնել յիննականեան տեղւոջն. և փութապէս կոչնական արարին սրբոյն Գրիգորի, և ինքեանք մնացին անդէն: Ոմանք 'ի գիտանոցն մնացին, և այլ գօրքն 'ի մարգճակին իջեւանս կալեալ առ քաղցր աղբերն անտառին:

Ծանօթ. — Այս գերեզմանատուն այժմ կայ ապառաժ խոշոր սեւ տապանաքարերով ծածկուած վանքիս արեւմտեան կողմ ժամ ու կէս հեռաւորութեամբ. տեղս այս Սրճան կոչի: Տես երես 22:

Իսկ մեք 'ի յամբողէն ելեալ, եկաք ընդ նոյն ճանապարհ՝ ընդ որ փախստական զնացաք: Իբրեւ եկաք 'ի վայրս գեղջն, մոլորեցաք. քանզի գիշեր էր: Բայց մինչդեռ գայաք առ ավամբ այգեստանեացն, յանկարծակի ծագեաց լոյս սաստիկ առաւել քան զճառագայթս արեգականն 'ի նշխարացն՝ զոր պահեալ էր սրբոյն Գրիգորի: Եւ այնչափ ծագեաց, մինչեւ ամենայն բնակիչք գեղջն 'ի դուրս ընթացեալ արք և կանայք ծերք և աղայք 'ի տեսիլն. և հիացեալք՝ սկսան զղջանալ: Եւ նոյն ժամայն բարձեալ տարան զնշխարսն մինչեւ 'ի մէջ գեղջն, և պաշտօն զընծութեամբ կատարեալ մինչեւ դառաւօտն, և 'ի վաղիւն բարձեալ՝ եկաք յՈրձանն, և ընթերցաք զգիրն: Եւ բազում ժամս արտասուեալ սրբոյն Գրիգորի վասն 'ի զուր կոտորածին, և ապա առեալ զաջ թեկն Մկրտչին՝ տեառնագրեաց շուրջ զամենայն կողմամբքն գաւառին, ասելով. Եղիցի աջ Տեառն 'ի վերայ երկրիս այսորիկ, պահել 'ի թշնամեաց. և թէ վասն մեղաց տանջեցան 'ի Տեառնէ, սակայն թշնամիք սորա մի յերկարեացեն, այլ չարեօք սասակեացին: Եւ մի հերձուածողք բնակեացեն յայսմ՝ աշխարհս. աջ սրբոյ կարապետին եղիցի կնիք և պահապան, և միանգամայն եղիցի սունս այս շինուած յախտենական ազգաց յազգս:

Եւ ասացեալ մեր զամենն, ձայն դղրդի եհաս

յականջս մեր : Եւ իբրեւ եկաք իջաք յիննակներան տեղիան , ընդ առաջ եղեն մեզ իշխանքն Հայոց , աւետիս տալով մեզ՝ եթէ Գեմեար կործանեցաւ : Եւ իբրեւ եկաք ՚ի տեղին , տեսաք զտեղի կռոցն քանդակեալ . և զկուռսն , որ հնգետասան կանգուն էր , ընդ շորս բաժանեալ : Եւ պաշտօնեայք կռոցն զաղաղակ բարձեալ՝ ողբային շարաշար , որ և դեւքն ՚ի լսելիս մարդկան կոծէին՝ ասելով . Վա՛յ մեզ , զի և սակերք մարդկան մեռելոց հաւածեն զմեզ յերկրէս : Եւ մարդկօրէն տեսեամք որպէս թեւաւորք ելեալ զնացին յԱշտիշատի կուռսն : Իսկ այլք ՚ի դիւացն իբրեւ զպիծակս անհուն բազմութեամբ , կամ թէ որպէս թանձրամած տաղոարափս՝ այնպէս յարձակեալք ՚ի վերայ բազմութեան , և գբուրման առ հասարակ լլկեալ թողին իբրեւ զմեռեալս : Եւ մասուցեալ սրբոյն Գրիգորի , բժշկեաց զնոսա . և հրամայեաց կործանել զԳիսանէս , քանզի պղնձի էր՝ երկոտասան կանգուն երկայնութեամբ : Իբրեւ մատեան կործանիչքն ՚ի ներքոյ նորա , զոր տեսեալ պաշտօնէիցն՝ բազում ողբովք ՚ի վերայ յարձակեալք , ասէին . Մեռցուք նախ մեք , և ապա մեծն Գիսանէս կործանեսցի : Իսկ զօրացն ՚ի մէջ առեալ գբուրման սպանին արս վեց . և ապա կործանեցին զգորս մահուն : Իսկ դեւքն ձայն բարձեալ , ասէին . Թէպէտ եւ դուք զմեզ աստի հաւածէք , բայց որք աստ կամին բնակիլ , և նոցա մի լիցի

հանգիստ : Բայց չէ անհաւատալի . զօր օրինակ ընդ դրունս քաղաքի զօրք բաղում՝ մտանեն , նոյնպէս և այս տեղիս դուռն էր դիւաց . զի այնչափ էին 'ի տեղոջն Գիսանէ , որչափ 'ի սանդաւրամետս անդնդոց :

Իբրեւ կործանեցին զօրքն զկուռան , սկսաւ սուրբն Գրիգոր հիմն արկանել եկեղեցւոյ : Եւ վասն զի ոչ գոյր նոցա նիւթ պատրաստ , առեալ քարինս անկազմս և անտաշս , և գտեալ կիր 'ի բնակութիւնս կռոցն , սկիզբն արար եկեղեցոյ 'ի տեղիսն՝ ուր կուռքն Գեմետրեայ էր լեալ՝ ըսաւ նորին չափոյ : Եւ արար անդ առուրս երկոտասան , և կամէր զնշխարս սրբոյ Կարապետին զամէնն աստ զնել , բայց ոչ էսաւ հրաման 'ի Տեառնէ : Այլ զհասարակն առեալ զնէր 'ի տապան բրտեայ , զի հողեղէն է և ոչ ոսկեղէն . վասն այնորիկ ոչ է պարտ ոսկով պատել զմեռեալ մարմին մարդկան : Եւ եդ զնոյն տապանն 'ի նոյն պղնձի տապանն . և եդ անդ զմի ակն լուսոյ , զոր եբեր 'ի Կեսարիոյ՝ անուն լիգրոն : Եւ ոչ եթէ յայանապէս ումէք զնէր , այլ զտեղին 'ի ծածուկ կազմեալ , և 'ի գիշերին առեալ բրիչս ես և Աղբիանոս եպիսկոպոս , բրեցաք երկու առնաչափս . արկեալ 'ի ներքոյ խիճս քարանց , եւ եդաք անդ զնշխարս սրբոյ Կարապետին : Եւ այս էին զօր եդաք . զաջ թեկն մինչեւ զարմուկն , և զձախ ձեռն թիկամբն հանդերձ , և զօսկր բարձուց աջակող-

մանն , եւ այլ մանր ոսկերս 'ի մարմնոյն : Իսկ
գԱթանաղինէին զգլուխն եւ զաջ ձեռն մինչեւ
ցգօտին զամենայն հատեալ ընդ մէջ , ե զնորայն
եղաք 'ի կաւէ տապան : Զոր թէ սաուգիւ կամիք
իմանալ , ցՊիսիդոն թարգմանիչ ասորի իսկ հար-
գէք , ե նա ասէ ձեզ : Քանզի Կարապետին առ
անկեան դբանն Արչակունի , թղաւ մի հեռի
գտանեսս զբեւեռս նշանին 'ի մտիցն , կէս թղա-
բարձր 'ի գեանոյն ե յաջմէ եկեղեցւոյն : Զոր
գրեալ է սուրբն Գրիգոր 'ի տախտակս պղնձի ,
ե եղեալ 'ի բեմի անդ՝ թէ կին ոք մի՛ իշխեսցէ
մտանել ընդ դուռն եկեղեցւոյդ . զի մի կոխելով
չպատուական նշխարսն , անհաշտ խռովութիւն
լիցի Աստուծոյ ընդ նոսա՝ որ մտանեմն ե ակնար-
կեն ընդ նա իսկ . զոր ե Պիսիդոն իսկ ընթերցեալ
է զտախտակսն :

Իսկ Աթանաղինէին առ նոյն սեամս հուպ
ընդ ձախակողմ՝ անկիւնին . ե այնպէս անյայտ
կան 'ի պահեստի , զոր եւ թէ գտանել ոք կամի
բեւեռացն նշանօք՝ չիք հնար , թէեւ քառասուն
կանգուն փորիցեն . զի պատճառ իրայն այս եղեւ :
Յորժամ՝ պահեցաք զնշխարս սրբոյն , երկոս ան-
գամ՝ ծունր կրկնեալ սրբոյն Գրիգորի մեւք հան-
դերձ , ե յարուցեալ տարածեաց զձեռս իւր ընդ
արեւելս , ե ասէ .

Աստուած աստուծոց ե Տէր տերանց , որ կա-
տարես զկամս երկիւղածաց քոց , ե ոչ անտեսս

առնես զազաչանս այնոցիկ՝ որ խնդրեն 'ի քէն
դու Տէր, որ պահեցեր զսա և ածեր մինչեւ 'ի
տեղիս յայս, ձգեա՛ զաջ քո 'ի վերայ տապանաց
սոցա, և կնքեա անվթար զօրութեամբ քով զոս-
կերս սոցա, զի մի՛ ոք կարացէ հանել զսոսա
աստի և գտանել մինչեւ յօր կատարածի աշխարհի
և նորոգման սոցա և ամենայն սրբոց : Թէպէտ և
'ի սրբոց ոք ջանայցէ հանել . աղաչեմ՝ մի՛ լուիցես
նոցա աղօթիցն . այլ որք յուսով եւ հաւատով
խնդրեսցեն զբժշկութիւն 'ի դուռն սրբոյ կարա-
պէտիս, բժշկեսցես զնոսա : Բայց միայն թէ կամք
քո իցեն թողուլ զնոսա 'ի ցաւս իւրեանց, զի
տանջեալ մարմնով՝ ապրեսցին հոգով 'ի հանդեր-
ձեալ դատաստանին : Իսկ զգաստ պաշտօնէից սորա
պահեա, որ զգուշութեամբ ծառայեն քեզ և սրբ-
ութեամբ 'ի սուրբ Եկեղեցւոջս . զի դու միայն
ես կարող յամենայնի, և քեզ փառք յաւիտեանս :

Եւ մեր ասացեալ զամէնն, եկն ձայն երկնից
որ ասէր . Եղիցի քեզ որպէս և կամիս, մի՛ ոք
գտցէ զգոսա հանելոյ պատճառաւ . և որք ծա-
ռայեն ինձ սուրբ և անկեղծաւոր վարուք 'ի տեղ-
ւոջդ, մասնակից լիցին դոցին բարեացն : Եւ շար-
ժեալ ծածկեցաւ տեղին : Իսկ 'ի վաղիւն ածեալ
առաջի Սիւնեաց իշխանին քուրմն մի, աղաչէին՝
զժածկեալ տեղիս գանձուցն ցուցանել և զգրունս
գեանափոր տանն . և ոչ ասաց, այլ մեռաւ 'ի
նոյն կախաղանին : Եւ ոչ եղեւ հնար գտանել . թէ-

պէտ և կարծէին ընդ հիմամբքն եկեղեցւոյն լինել, ուր Գեմետրեայ տաճարն էր: Քանզի հիմն եկեղեցւոյն եղաւ 'ի նոյն տեղիս, նոյն շափովն լայնութիւնն և երկայնութիւնն. բայց միայն զի նոքա յարեւմուտս երկրպագէին: Նոյնպէս քըննէին եւ զտաճարն Գիսանէին 'ի վեր բերել, որ էր առ յորդ աղբերն յարեւելից կուսէ, որպէս երկուս քայլս մարդոյ հեռի գոյով, և ոչ գտին:

Եւ իբրեւ լցան նոցա անդ աուրք ինն, երթեալ իշխանն Սիւնեաց յաւանն Կուառուս, հաւանեցոյց զզօրս գեղջն՝ զալ 'ի մկրտութիւն. որք յանձն առին և եկին ընդ նմա: Եւ առեալ սրբոյն Գրիգորի իջուցանէ զնոսա 'ի ձորն Այծսանայ եւ մկրտեաց զնոսա. որ էր յարեւելից կուսէ հանդէպ Կաճկօնից՝ Ասաղօնից բերդին: Եւ մկրտեաց զնոսա քրիստոսազարդ օծմամբն, առնելով հաւատացեալս սորբ երրորդութեան: Եւ երեւեցոյց Տէրոյս մեծ 'ի սեան հրեղինի 'ի վերայ մկրտելոցն. և կացեալ երիս ժամս լոյսն 'ի վերայ սիրալի քահանայագործութեանն, և անդէն ծածկեցաւ 'ի տեսողացն: Եւ որք մկրտեցանն էին, արք և մանկտի, ողիք հինգ հազար և յիսուն: Եւ առեալ ածէ զնոսա 'ի տէրունակտն տաճարն, և տօն սրբոյ Կարապետին տայր կատարել որ օր մի էր նաւասարդի: Եւ առեալ զնոսա 'ի ձեռու քահանայիցն, ետ տանել 'ի գիւղս իւրեանց: Եւ հրամայեաց քահանայիցն նշան փայտեայ կանգնել ուր զնշխարսն ե-

զիտ, և 'ի մէջ գեղջն, և զկանաչսն անդ մկրտել, և
Իբրև եղև այս ամենայն, ժողովել տայր սուրբն
Գրիգոր զմանկունս քրմացն և զպաշտօնեայս կը-
ռոցն, և աղաչէր զնոսա՝ դառնալ առ տէր Աս-
տուած: Իսկ նոքա ոչ առնուին յանձն, այլ ասէին
ցիշխանսն. Զայս բանս 'ի միտ առէք, որ թէ ապ-
րիւթ՝ փոխարէնս առնեմք ձեզ, և թէ մեռանիմք,
աստուածքն հատուցանեն զվրէժս մեր: Եւ լուեալ
զայս իշխանն Անդեղտանն, ետ տանել զնոսա 'ի
Փայտակարան քաղաքն 'ի աուն բանտի արս չո-
րեքհարիւր երեսուն և ութ՝ զերծեալ զգէս նոցա:

Այլ եւ յոյժ զարմանալի էր տեսիլ նոցա,
քանզի սեւք էին եւ զիսաւորք և զազրասեասակք,
զի ցեղով 'ի հնդկաց էին: Քանզի և կռոցն, որ
յայս տեղուջ էին պատճառն այս է: Գեմեար և
Գիսանէ իշխանք էին հնդկաց, և եղբարք ցեղովք.
Գաւ իմն խորհեալ նոցա Գինասքեայ արքային
իւրեանց, զոր իրազեկ եղեալ արքային՝ առաքէ
զօր զհետ նոցա, կամ՝ սպանանել, կամ՝ յերկրէն
հալածական առնել: Իսկ նոցա լեալ մաղապուր՝
անկան առ թագաւորն Վաղարշակ, և նա ետ նո-
ցա զերկիրն Տարօնոյ իշխանութեամբ. զոր ինք-
եանք շինեցին քաղաք, և կոչեցին Վիշապ (*): Որք

(*) Վիշապ որ այժմ Պաղէ ասի, եւ ունի երեսուն
տուն քիւրտ բնակիչս վանքէն հինգ ժամ հեռաւորութեամբ.
Սկզտիշատին մօտ է:

եկեալ յԱշտիշատ, և կանգնեցին զկուռան զայնոսիկ. յանուն կուոցն զոր 'ի հնդիկոն պաշտէին: Եւ յետ հնգեաասան ամի սպան թագաւորն զերկոսինն եղբարան, ոչ դիտեմ' վասն է'ր, եւ ետ զիշխանութիւնն երից որդւոց նոցա կուառայ եւ Մեղտեայ և Հոռենայ: Իսկ կուառ շինեաց զաւանն կուառս, եւ վասն անուան նորա կոչեցաւ կուառս: Իսկ Մեղաէս շինեաց 'ի դաշտի անդ իւր աւան, և կոչեաց զանուն նորա Մեղտի: Իսկ Հոռեանն շինեաց իւր աւան 'ի գաւառն պալունեաց, և կոչեաց զանուն նորա Հոռեանս:

Եւ յետ ժամանակաց խորհուրդ 'ի մէջ առեալ կուառ և Մեղաէս և Հոռեան, ելեալք 'ի լեառն Քարքեայ և գտին զայն անդին բարեհամ և գեղեցիկ. զի ընդարձակութիւն էր որսոց և հովասուն, խոտոյ և փայտի առատաձեռն. և շինեցին անդ դաստակերտս: Եւ կանգնեցին երկուս կուռս, զմինն յանուն Քիսանեայ, և զմինն յանուն Քեմետրեայ: Եւ ետուն նոցա 'ի սպասաւորութիւն զազգս իորեանց: Քիսանէս զի գիտաւոր էր, եւ վասն այնորիկ նորա պաշտօնեայքն գէսք էին թողեալ. զոր հրտմայեաց իշխանն կարել: Զի ազգն այն յորժամ 'ի Քրիստոս դարձան, չէին կատարեալ 'ի հաւատան, եւ զհայրենի օրէնսն չիշխէին յայտնի ունել, այլ խարէութեամբ զայս հնարեցան. ծամ միայն թողուլ 'ի զլուխ մանկանցն, զի զայն անսեալ յիշեացեն զպաշտօն պղծութեան

իւրեանց : Զոր և ես աղաչեմ զձեզ , զգոյշ կացէք՝
զի մի՛ այս և ՚ի ձերում երկիրդ սերմանեսցի , և
մի՛ լինիջիք ընդ անիծիւք : Այլ մեք յառաջինն
դարձցուք ՚ի կարգս և ՚ի բանս :

Իբրեւ հիմնարկեաց սուրբն Գրիգոր զեկեղե-
ցին , և եդ անդ զնշխարան , և կանգնեաց անդ
փայտեայ նշան տէրունական խաչին ՚ի դուռն
եկեղեցոյն և ՚ի տեղի կոոյն Գիսանեայ , և եթող
անդ պաշտօնեայս եկեղեցւոյն զԱնտօն և զԿրօնի-
դէս : Եւ Զեպիփան հայր հաստատեաց վանաց ընդ
ձեռամբ իւրով . և եթող ՚ի տեղոջն արս կրօնաւորս
քառասուն և երեք , և երկոտասան դաստակերտս
եռ նմա , զի տեղեացն ծառայեսցեն : Յորոց մինն
Կուռս , և Մեղտի և Բրելս և Մուշ և Խորնի և Կեռք
և Բուզու եւ Խրտում : Քանզի աւանք են սոքա
մեծամեծք , որպէս կայ ՚ի գրի իշխանացն Մամի-
կոնէից : Քանզի Կուռս ունէր երգահամարս ե-
րեք հազար և երկոտասան , և հեծեալս հազար և
հինգհարիւր : Մեղտի զոր շինեաց Գեմեար և Գի-
սանէ իշխանացն որդի՝ Մեղտես , ունէր երգահա-
մարս քսան հազար և քսան և զօրս քսան հազար :
Խրտում որ ինն հարիւր տուն ունէր և հեծեալս
չորեքհարիւր :

Խորնի որ ունէր երգահամարս հազար ինն
հարիւր և զինուորս հազար ութն հարիւր :

Պարէխ որ ունէր հազար վեցն հարիւր և ութ-
սուն ծովս և զինուորս չորեքհարիւր :

Կէտղէք երգս հազար և վեց հարիւր և զին-
ւորս հազար շորեքհարիւր :

Իսկ Բազու , որ թարգմանի բազմաց կայան ,
ծուխս երեք հազար և երկու հարիւր , և հեծեալս
հազար և քառասուն , եւ հետեւեակս աղեղնա-
ւորս ութհարիւր և քառասուն , և տիգաւորս վեց
հարիւր և ութսուն . եւ պարսաւորս երկերիւր եւ
ութսուն : Եւ ընդարձակեալ ունէին սոքա իւրեանց
խաչանց արօտականս զգաւառն Հաշտենից : Արդ
այս աւանագեղք 'ի բնէ տուեալ էին կռոցն 'ի ծա-
ռայութիւն , զոր եւ իշխանքն դարձեալ հաստա-
տեցին 'ի սէր եկեղեցոյն յամս երեսուն եւ երկու
թուով : Զայս այսպէս կարգեալ է սրբոյն Գրի-
գորի :

Եւ Քրիստոսի մարդասիրին փառք յաւիտեանս
ամէն :

ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ
ՍՈՒՐԲ ՄԱՏՐԱՎԱՆԻՑ

ՔԼՈՒԹ Բ.

Արդ յետ երկոտասան աւուր երթեալ իջա-
նէաք ՚ի քաղաքագեղն Մեղաթի՝ եւ անդ երեկօթս
արարեալ, եւ ՚ի մէջ գիշերին եկն այր մի, եւ
գոյժ էարկ՝ եթէ արք հիւսիսոյ գան ՚ի վերայ
մեր: Իսկ մեք դէմ եղեալ կամէաք անցանել
յայնկոյս գետոյն, յամրոց մի կոչեցեալ Թար-
ձենք: Եւ իշխանքն անցեալ գնացին մինչեւ ՚ի
դուռն Մուշ քաղաքին, եւ տեղեկացեալ զի ոչ
ինչ գոյր, եւ ապա դարձան եւ եկին ընդ առաջ
մեր: Եւ դարձուցեալ զմեզ յեզերացն Արածանու,
ոմանք անցեալ մտին ՚ի քաղաքն յառաջագոյն,
իսկ ոմանք ընդ մեզ երթային: Իբրեւ հեռացաք
՚ի գետոյն իբր ձիոյ արշաւանօք երկու կամ երեք,
եւ իբրեւ մերձեցաք առ փոքր ձորակին, եւ կա-
մէաք անցանել միաբան եւ գնալ ՚ի տեղի մեհե-
նիցն Աշտիշատայ, քանզի անդ իսկ էր խորհեալ
գնել զմնացեալ նշխարսն, ապա ջորիք կառացն
յայնկոյս ձորոյն ոչ կարացին անցանել, և նստան:
Ապա հրեշտակն յայտնեալ արգել զԳրիգորիոս,

և ասէ . Հաճեցաւ տէր սրբոցդ ընակիլ 'ի տեղւոջս
յայս , և այն՝ վասն ցուցանելոյ 'ի հեռագոյն տե-
ղեաց անդի զզօրութիւն Աստուծոյ , զոր տեսեալ
մարդկան՝ հաւատասցեն սքանչելեացն : Քան զայս
այլ պատճառս 'ի սրբոյն Գրիգորէ ոչ լուաք :

Եւ անդ ձեռն 'ի գործ արկեալ շինուածոյ
եկեղեցոյն , և նոյն օրինակաւ սրպէս իննակնեան .
'ի գիշերի կաղմեցաք զտեղի նշխարացն , և եղաք
'ի քարեայ տապան առնաչափ զերկուց վկայից
մերձ առ դուռն եկեղեցւոյն յաջակողմն : Եւ ըզ-
միւս եւս զակնն լուսաւոր դնէր 'ի նոյն տապա-
նին , յաղաղս միշտ լուսոյն զոր ունէր : Բայց զորս
եդն , այս են . ՂԱթանաղինէին զհասարակն , եւ
Պարապետին զոսկերս բարձուցն ձախոյ , և զեր-
կու սրունան , և զմասն ինչ ոսկերաց ողինն : Իսկ
չայլն 'ի Կեսարիա առին իւրեանց մասն , զերկուս
ոտան և զահեակ բոյթն : Արդ իբրեւ եղաք 'ի
ներս 'ի տապանն զնշխարսն նոյնչափ խորութեամբ
որպէս յիննակնեան տեղին , եւ ծունր կրկնեալ
սրբոյն Գրիգորի մեւք հանդերձ , զնոյն աղօթս
մատուցանէր առ Աստուած , զի մի՛ ոք յանդըզ-
նեացի առ 'ի հանել զնոսա : Եւ նոյնպէս եկն ձայն
յերկնից , եթէ զոր ինչ խնդրեցեր եղիցի , եւ
ոչ ոք կարէ գտանել զգոսա : Եւ զայս ասացեալ
խաղաղացաւ տեղին 'ի մէնջ . և յայանէ նշանա-
բեւեռով փափագողացն իրքն : Որ է Մասրա-
վանք . կոչեցաւ սակս սրբոյ Լուսաւորչին մա-

տուռ շինելոյ (*) : Սովորութիւն էր առ նախնիս
Հայրապետին հանդերձ թաղաւորաւ և մեծամեծ
նախարարօք զալ յայցելութիւն եկեղեցւոյն (Աշ-
տիշատայ) եւ առաւել այսր մատրան տօնս կա-
տարել 'ի յիշատակ սրբոց յամի եօթն անդամ (**):

Եւ մինչդեռ զշինուածս մատրանն կազմէին՝
հրաման ետ սուրբ Գրիգոր զօրականին և իշխա-
նաց որ ընդ իւր էին, զի ելցեն և մրձօք տապա-
լեացեն զշինուածք բաղնեացն յԱշտիշատայ ուր էր
Վահէ Վահեան մեհեանն մեծագանձ լի ոսկով և
արծաթով եւ բազում նուէրք մեծամեծաց եւ
թաղաւորաց ձօնեալք անդ . ութերորդ պաշտօն
հռչակեալ . անուանեալ վիշապաքաղաք Վահաղնի
հաշտից տեղիք թաղաւորաց Հայոց մեծաց 'ի սը-
նարս լերինն Քարկեայ 'ի վերայ դետոյն Եփրա-
տայ, որ հանդէպ լերինն Տօրոսի . որ և անուանեալ
ըստ յաճախապաշտ պաշտման տեղեացն յԱշտի-
շատ, զի յայնժամ դեռ եւս շէն կային երեք բա-
ղինք 'ի նմա : Առաջի Մեհեանն Վահէ Վահեան :

Ոսկիամօր Ոսկիածին դից եւ բաղինն իսկ
յայդ անունն անուանեալ Ոսկիհնատ, Ոսկիմօր
դիցն : Եւ Գ. Մեհեանն անուանեալ Աստղկանն
դից . սենեակ Վահաղնի կարգացեալ ըստ Յունա-
կանին, որ է ինքն Ափրդիտէս, ուր իջեալ շատ

(*) Տես Բիւզանդ :

(**) Ազաթանգեղոս պատմագիր :

Չանացիին և ոչ կարացիին դտանել զդրունս բաղնեայն թէ ՚ի ներքս մտցեն, զի ծածկեցին դերքն ՚ի նոցանէ և ՚ի կողմանցն արտաքուստ Չանացան և ոչ գնեաց անդր երկաթ զործոյն, ապա փութանակի հասին իջին իշխանքն Հայոց, և պատմեցին սրբոյն Գրիգորի զամենայն :

Իսկ երանելի հայրապետ առեալ զնշան տէրունական խաչին ել եւ եկաց ՚ի ձորակին, յանդիման բարձրաբերձ շինուածոյն, առէ. հրեշաակ Տեառն հալածեացէ զնոսա : Եւ ընդ բանիցն հողմ ուժգին բխեաց ՚ի խաչանիշ փայտէն, զոր ունէր ՚ի ձեռին իւրում : Եւ երթայր հողմն ուռուցեալ լերինն հաւասար և չողաւ և հարթեցաւ տապալեաց ընկեաց զամենայն շինուածս բաղնեաց՝ և այնչափ կորոյս, զի յետ այնորիկ ոչ ինչ ոք յայնմ տեղսջ նշմարանս կարէր դտանել՝ ոչ քարի և ոչ փայտի, ոչ ոսկւոյ և ոչ արծաթոյ և ոչ բնաւ երեւէր թէ լեալ ինչ իցէ անդ, զի անթիւ կոտորեցան անդ մարդիկ պաշտօնեայք քրմութեան որ ՚ի տեղսջն անդ էին և անհետ եղեն ոսկերք նոցա, զի որք տեսին անթիւ մարդիք հաւատացին :

Ասէ Գրիգորիոս թէ արդ տեսէք թէ ո՞րպէս Տնչեցան դայթակղութիւնք ձեր զի և չէին իսկ ինչ, այլ ծառայեցէք այսմ հետէ Տեառն Աստուծոյ որ արար զերկինս և զերկիր : Յետ այսորիկ ելանէր նա ՚ի վերայ տեղիս մեհենից և ժողովեալ դարձուցանէ զմարդիկ յօրէնս Աստուածպաշտու-

թեան, և եղանդ զհիմունս եկեղեցւոյ, և ուղղեաց սեղան փառացն Քրիստոսի զի նախ անդ արար սկիզբն շինելոյ և և կեղեցեաց ուղղեալ յանուն Աստուծոյ և կազմեալ աւազան մարութեան: Նախ զայնտիկ լուսաւորեաց մկրտութեամբ, որ ընդ նմա երթեալ էին ՚ի քաղաքն Կեսարացոց, զմեծամեծ նախարարքն, և ապա զգաւառական բնակիչս երկրին աւուրս քսան: Երեկոթմառնէր և մկրտէր անդ աւելի զինն և տասն. բիւմարդկան, և կանգնէր սեղան զոր շինեաց մատուցանելով զպատարազ փրկութեան, բաշխէր անդ զկենարար մարմին և զաշին Քրիստոսի: Որ յետոյ ամփոփեցաւ սրբասուն մարմին երիցս երանեալ սրբոյն Սահակոյ մեծի Պարթեւ Հայրապետին, յամի Տեառն չորեքհարիւր և քառասուն. որ և պատիւ երանելոյն նախահարք կանգնեցին եկեղեցի մեծապայծառ և վեհաշուք, զարդարեալ պատուական և մեծազին սպասուք, որոյ բարեխօսութեամբ տէր Յիսուս ողորմեցի ազգիս Հայոց ամէն:

Մտնօթ. - Ազաթանգեղոս ԳՃԿԲ:

Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ :

ԿԱՐԳ ՎԱՆԱՀԱՐՅ ՍՐԲՈՅ ԿԱՐԱՊԵՏԻ
 ՀՐԱՇԱԼԻ ՎԱՆԻՅ ՏԱՐՕՆՈՅ ԵՒ ՊԱՏԵՐԱԶՄ Գ.

ԳՂՈՒԽ Գ.

1. Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ հիմնադիր և առաջին վանահայր, յամի Տեառն երեք հարիւր և երկու :

2. Տ. Զենոր սա եկաց ամս քսան, շինեաց ջեր-

Մանթ. - Նոր Զենոր. ԴԼ. Ա:

մաղին սպասաւորութեամբ զեկեղեցին սրբոյ Կարապետի և զտմենայն շինուածս վանացն արար հոյակապ քարուկիր, զի սուրբն Գրիգոր լուսաւորիչ հիմն միայն եղեալ էր յամի տեառն երեք հարիւր և երկու :

3. Յետ նորա Տէր Եպիփան աշակերտ Անտօնի ամս երեսուն : Եւ յաւուրս սորա յամի տեառն երեք հարիւր քսան և եօթն դասաւ սուրբ խաչավախան Քրիստոսի Աստուծոյ յԵրուսաղէմ՝ ՚ի ձեռն չեղինեայ մօր Կոստանդիանոսի . ՚ի դասնել խաչավախատին հաւատաց Յուդայ ոմն հրէայ և կոչեցաւ Կիւրեղ, որ առ յապա սովորաբար Յուդայ Կիւրեղ յորջորջէր : Եւ ապա ՚ի տասն ամի վանահայրութեան Եպիփանու եկն սուրբն Գրիգոր ՚ի վանս սրբոյ Կարապետին, և եկաց Սեբասաց բլուրն առ Անտօն և Կրօնիգէս՝ չորս ամիս : Եւ նորա հանեալ անտի զնա ասելով. « Գնա յանոպատ անմարդարնակ տեղիս զի մի ոք փառաբանութիւն մատուցանէ քում սրբութեանդ » . Իսկ նորա ելեալ զնաց ՚ի Մանեայ այրն և կացեալ անդ ամս եօթն վաղճանի ՚ի կենաց ՚ի փառս Աստուծոյ յամի Տեառն երեք հարիւր երեսուն և ինն : Եւ յետ անտի, յամի տեառն երեք հարիւր և յիսուն, եղև լուսավախլ երեւումս սուրբ խաչին յերկինս, զոր տեսեալ բաղմաց հաւատացին ՚ի Քրիստոս և մկրտեցան ՚ի ձեռն սուրբ հայրապետին Կիւրղի Երուսաղէմացոյ յորս առաւել քան զտասն հազար :

4. Տ. Ստեփաննոս աշակերտ Եպիփանու, սա եկաց ամս հնգեաստան, 'ի սորա չորրորդ ամին վախճանեցաւ սուրբն Անտոն : Եւ յեա երկուց ամսոց և սուրբն Կրօնիդէս կացեալ ամս քառասուն յիննականեան տեղիս, և է սակաւ ինչ հեռադոյն թաղեալ յեկեղեցւոյն ընդ հարաւոյ կուտէ. սա շինեաց եկեղեցի, որ սուրբն Գրիգոր զնչխարս պահեաց յայնկոյս Կուռուաց, առ յորդարթիս աղբերն և կացոյց անդ կրօնաւորս վաթսուն հրեշտակային վարուք :

5. Տ. Վահան՝ յամի Տեառն երեք հարիւր յիսուն և երկու :

6. Տ. Փառնեբաէհ յԱշտիշատայ, սա խնդրանօք նախարարաց և խորհրդով Հայոց արքային երեք հարիւր վաթսուն և երկու թուոյն զնաց 'ի սուրբ Էջմիածինն բաղմեցաւ 'ի հայրապետական աթոռն յամի Տեառն երեք հարիւր վաթսուն և երկու :

7. Տ. Եփրեմ ամս քսան և ութն, յամի Տեառն երեք հարիւր եօթանասուն և եօթն :

8. Տ. Յովհաննէս Ա. ամս տասն, սա էր 'ի ժամանակս սրբոյն Սահակայ Պարթեւ Հայրապետին, յամի Տեառն երեք հարիւր իննսուն և ութն :

9. Տ. Զեմենդոս ամս տասն, յամի Տեառն չորեքհարիւր տասն և հինգ :

10. Տ. Մարկոս ամս տասն և ութն, յամի Տեառն չորեքհարիւր քսան և հինգ :

11. Տ. Կիւրեղ ամս քսան և երկու. սա ա-

ուաջին եպիսկոպոս ձեռնադրեցաւ 'ի Յովհաննէ Մանգակունեցւոյն 'ի կաթուղիկոսէն Հայոց յամի Տեառն չորեքհարիւր և ութսուն :

12. Տ. Գրիգոր Բ.՝ ամս Վեց , յամի Տեառն հինգ հարիւր և երկու : Յիշատակուած է Տ. Յովհաննէս պատմիչ եպիսկոպոսէն :

13. Տ. Անդրէաս Ա.՝ ամս տասն և մի :

14. Տ. Ներսէս Ա. ամս ևօթն , յամի Տեառն հինգ հարիւր տասն և ինն :

15. Տ. Յովհաննէս Բ. ամս երեք , յամի Տեառն հինգ հարիւր քառասուն և մի :

16. Տ. Սահակ Ա.՝ ամս հինգ , յամի յեառն հինգ հարիւր քառասուն և չորս :

17. Տ. Յովսէփ ամս Վեց , յամի Տեառն հինգ հարիւր քառասուն և ինն :

18. Տ. Բարդուղիմէոս ամս չորս , յամի Տեառն հինգ հարիւր յիսուն և հինգ :

19. Տ. Աթանաս ամս տասն . սա էր 'ի Ժամանակս Մովսէս Բ. Հայոց կաթուղիկոսի եղիվարդացւոյ , որոյ հրամանաւ ժողովեալ եպիսկոպոսաց և իմաստուն արանց , որոց մէջ էր Աթանաս այր խորիմաստ և հմուտ ժամանակագրութեան , որ բազում քննութեամբ կարդեալ ուղղեաց զտոմարն Հայոց 'ի թուականին Քրիստոսի հինգ հարիւր յիսուն և մի 'ի Գուին քաղաքի :

20. Տ. Արրահամ , յամի Տեառն հինգ հարիւր իննսուն :

21. Տ. Բարսեղ՝ յամի Տեառն հինգ հարիւր իննսուն և երեք :

22. Տ. Թաթէսո (*) կամ Թոթիկ՝ յամի Տեառն հինգ հարիւր իննսուն և չորս : Սա սասացաւ 'ի տղայո թենէ՝ զառաքինութիւն և էր աշակերտ Բարսեղի որ եղեւ նմա սիրելի վասն վարուց իւրոց և իշխանին Մամիկոնէից և Մուշեղայ և իշխանն Բաղմացոց սմա դաստակեաս բազումս : Սա բազում կրօնաւորս կարգեաց 'ի Գլակայ վանսն միաճաշակս և ճգնաւորս առանձինս բնակել անձինս երեք հարիւր ութսուն և ութն :

ԳՂՈՒԽ Գ.

Եւ յաւուրս սորա էին բնակեալ 'ի կողմանս այնոսիկ եօթն խոտաճարակք ճգնաւորք զորոց յիշեցաք , որք և փայլէին հրեշտակակրօն վարուք : Սոքա զիտացեալ զարշաւանս պարսից և կին վաղվաղակի յիննակնեան վանսն և ազգ արարեալ կրօնաւորացն յորդորեցին զնոսա փախչիլ անտի և ինքեանք մնացին անգէն յեկեղեցւոջ :

Իրրեւ մատուցին զպատարագն եօթնեքին և հրամայեցին նշանադրի միում , որ եկեալ 'ի Յու-

---

(*) Պատմութիւն Յովհաննու եպիսկոպոսի Մամիկոնէի Տարօնոյ :

նաց գրել զառ ինքեանց ասացեալսն և ինքեանք տարածեալ զձեռս իւրեանց առաջի սուրբ Սեղանոյն, և ասեն այսպէս. «Տէր Աստուած զօրութեանց և արարիչ յաւիտենից, որ ստեղծեր զմարդն 'ի պատկէր բարերարութեանդ և կացուցեր զնա իշխան 'ի վերայ երկրի և ետուր նմա զփառս և զպատիւ յաւիտենական անմահ : Ուստի նախանձեալ բանսարկուն մտին մեզք յաշխարհս և 'ի մեղաց անտի մոռացումն, և 'ի մոռացմանէն կորուստ յաւիտենական, և զորդէզրութիւն որ յԱստուծոյ էր ջնջեցաք մեղաց ապականութեամբ. ուստի փրկութեան ճանապարհ բարձեալ էր և մահ թաղաւորեալ : Այլ դու, Տէր, զթացար 'ի ստեղծուածս քո Աստուածային ձեռացդ, առաքեցեր զմիածին որդիդ քո Աստուածային 'ի փրկութիւն աշխարհի, որ եկն և եղև մարդ 'ի կնոջէ 'ի մեր նմանութիւնս և էառ զմեր պատժապարտութիւնս դատապարտեաց զմեզս, մարմնով իւրով ելոյժ զանէծս նախաստեղծին Ադամայ : Երարձ զպաականութիւն մարմնովն 'ի գերեզմանի. և իշխան գոլով 'ի վերայ մահու, զմահ գերեաց և զդժոխս աւերեաց, զարգելեալսն ազատեաց, և ճանապարհս յերկինս ուղղեաց, առաջնորդելով ամենեցուն յառաջին յանմահական տեղիսն :

Զայս ամենայն արարեալ և զմարմին իւր ետ հաւատացելոց 'ի կերակուր, և զարիւն իւր ըմպելի, և զմահ նորա պատմել ամենայն հաւատացե-

լոյ ։ Եւ վասն անուան նորա , զմահ առ ոչ ինչ հա-
մարելով՝ զանձինս իւրեանց մատնեցին տանջանաց
և մահու , փոխարինի ակն ունելով 'ի Միածնէ
Որդւոյ քո , փառաւորելով զամենեցունց Հայր
սուրբ ։

Այսօր և մեք զանձինս մեր 'ի մահ մատնեմք
և չարչարանաց և վշտի . այլ և վասն խոստմանդ ,
թէ որ ճանաչեն զիս 'ի հալածանս կայցեն , զի
«Ուր ենն եմ , ասէ , անդ և պաշտօնեայն իմ եղի-
ցի » ։ Եւ զիտեմք Տէր , զի ոչ անտեսառնես զազա-
չանս մեր , և ոչ ընդ վայր հարկանես զանձինս
ծառայից քոյ ։ Տուր , Տէր , փառս անուանդ քո
վասն սքանչելեաց քոյ , զորս ցուցանես առ փա-
ռաւորիչս անուանդ քո յազգաց և յախտեանց ։
Միտար օտարոտից զբնակութիւն սիրելեաց քոց
անհաւատիցն ժառանգել , և մի մեծաբանեացեն
հեթանոսք՝ թէ կործանեցաւ տեղի փրկութեան
նոցա և ոչ սք է որ օգնէ նոցա , և ո՞ւր է Տէր
Աստուած նոցա յոր յուսացեալն էին ։ Յիշեա՛ , Տէր ,
զգինս արեան քո , և փրկեա՛ 'ի ձեռաց նեղչաց
զհաւատացեալս անուանդ քո , զի ծանիցեն ազգք
հեռաւորք զմեծութիւն քո , և յուսացին յանուն
քո ամենեքեան , որք երկիւղիւ ծառայեցեն
մեծութեան քո ։ Ամբայո՛ , Տէր , զժողովուրդս
քո , հովուեա՛ և բարձրացո մինչև յախտեան .
պարսպեա , Տէր , խնամատար աջովդ քով զոր փրկ-
եցեր պատուական խաչիդ քով , տալով օգնա-

կան 'ի նեղութեանս 'ի դէսլ ժամանակի : Չգեա՛,
Տէր, զամրածածուկ աջ քո 'ի վերայ բանաոր
փորակսն աշտրիկ, և մի տար զժառանգութիւնս
քո բնակութիւնն անհաւատիցն . եղիցի ձեռն քո
'ի զօրացուցանել զհաւատացեալսն , և որք դա-
ւանին և խոստովանին զանուն քո առաջի ազգաց
անօրինաց : Տուր , Տէր , մասն ժառանգութեան
անձանց մերոց ի վերինն Երուսաղէմ՝ զի վասն քո
մեռանիմք զօրհանապազ , և զանձինս մեր վասն
քր անբաւ և անչափ մարդասիրութեանդ 'ի մահ
մասնեմք : Չայլ ինչ ոչ ունիմք սպարտոց վճա-
րումն , բայց յաշխարհի աստ նեղութիւն ունիմք :
Լո՛ւր , Տէր , ձայնից մերոց և խոնարհեցո
զունկն քո ի մազթանս ծառայիցս , բարեխօսու-
թեամբ քո Կարապետիս և Մկրտչիս . և սորին ճշդ-
նութեամբս սղահեա զեկեղեցիս հաւատացելոց
անսասանելի և անդրդուելի , զի հատատուն
կացցէ հիմն հաւատոյս մերոյ 'ի վերայ հիման ա-
ռաքելոց և մարգարէից խոստովանութեան ,
մինչեւ երեւեցի արդար դատաստանն համօրէն
աշխարհի : Երեւեցի վառք քո , Տէր , 'ի տաճարս
յայտ՝ զսր ընտրեցեր հիմնարկութեամբ սրբոյն
Գրիգորի , և բնակութեամբ սրբոյ Կարապետիս .
և կացցէ վառք նորա երբորդութեան 'ի տեղի
աստ : Քանզի սա դուռն է դժոխոց և կապանք
մահու , իսկ այժմ՝ 'ի սմանէ մահ սարտուցեալ ,
երկնչի մերձենալ չարութեամբ առ հաւատա-

ցեալս : Դ՛ սմանէ և դեւք պատկառեցան . և մի
դժբեացեն զսպասաւորք սորա և որք Դ՛ սմա :
Զբազմութիւն զիւայն կապեացես Դ՛ տեղոջս
այսմիկ , զի խթեացեն զծուլացեալսն . յԱս-
տուածպաշտութենէ , բայց մի տայցես նոցա իշ-
խանութիւն՝ ըստ իւրեանց լրբութեան յարձակիլ
Դ՛ վերայ հաւատացելոց :

Եղիցի և որք հաւատովք յիշեացեն զանուն
սուրբ եկեղեցւոյս Դ՛ նեղութեան իւրեանց , կամ
Դ՛ վիշտս , կամ Դ՛ ցանկութիւն , չարեաց կամ Դ՛
լկումն կամ Դ՛ դետավիժութիւն , կամ Դ՛ գա-
զանաց բեկումն , կամ Դ՛ վիհս անհնարս որոգայ-
թից , դու , Տէր Աստուած մեր , լուիցես նոցա , և
զերծուցես զնոսա յարժանահաս չարեաց անտի .
քանզի քո արարածք են և գինք արեան : Մի
վասն մեղաց նոցա դատեցես զնոսա , և վասն
անօրէնութեան նոցա պատժապարտեցես զնոսա .
այլ զթութեամբ քով խրատեա , որ անօխակալդ
ես և ամենեցուն մատակարար ըստ իւրաքան-
չիւր պիտոյից :

Յիշեա՛ զորս արեամբ քով գնեցեր , և մահ-
ուամբ քով որդեգիրս աշարեր , մի եղիցի իշխան
Դ՛ վերայ հօտի քո , և ապաստանիչ ժառանգու-
թեան վերին սիոնի : Տո՛ւր , Տէր , շնորհս բնակ-
չաց սորա՝ որք պանդխտութեամբ կենօք գնան
Դ՛ կեանս յայտոսիկ , և ոչ ըստ մարմնոյ գրգա-
նաց , և զմիտս իւրեանց յերկիւղ քո ունիցին ,

Թող զմեզս նոցա, չնչեալ զլանցանս նոցա բարե-
խօսութեամբ սրբոյ Կարապետիս և հեղմամբ ար-
եան սորա գրեա զնոսա ՚ի դպրութիւն կենաց ՚ի
վիճակս արգարոց քոց : Այո, աղաչեմք, եթէ
մեզք մեծամեծք իցեն, ՚ի կալ առաջի սրբոյ ե-
կեղեցւոյս, և ունելով բարեխօս զհեղումն ար-
եան սրբոյ Կորապետիս, և զմեր նահատակու-
թիւն տառապանացս, հաշտեաց ընդ նոսա մար-
դասիրութեամբ քով : Մի անտես առներ զաղա-
չանս մեր, զի դու վասն մեզաւ սրաց իջեր յերկ-
նից, որպէս ասացեր. « Ոչ եկի կոչել զարդարս,
այլ զմեղաւորս » : Արդ վասն մեղաւորաց աղաչեմք
և ոչ վասն արգարոց, զմեղաւորաց թո՛ղ զմեզս,
զհիւանդաց առողջացս զվերս. և որք ապաւի-
նեցան ՚ի կենդանութեան իւրեանց, և գոր-
ծեցին զբարիս ՚ի սուրբ եկեղեցիս, ՚և որք սա-
տարեսցեն սրբոյ Կարապետիս և կրօնաւորացս,
և բազում մեզս գործեալ իցեն, և առատա-
ձեռնեն ՚ի մեղաւոր ընչից իւրեանց սրբոյ Կա-
րապետիս, նոյն ինքն Կարապետ լիցի փոխա-
տու փոխանակ ապականացու ոլորմութեան ըստ
հաւատոց նոցա զպարտիս իւրեանց, մատակա-
րարեա ՚ի նոսա առատապէս զթողութիւն մե-
զաց :

Մնացէ զօրութիւն աջոյ քո ՚ի վերայ վի-
միս այսորիկ, որպէս յառաջ հիմնարկեցաւ զ
զօրութեամբդ, նոյնպէս կացցէ մինչեւ գա-

ի նորոգել զերկիր : Յայնմաւուր գտցես զսա նորոգ և անապական որպէս զխորանն ՚ի հնումն, զի դու կարող ես յամենայնի և զմեր մահս ընկալ և յամենայն արարածոց քեզ փառք՝ յաւիտեանս :

Եւ յասել զամեն, եկն ձայն յերկնից որ ասէր . եղիցի ձեզ որպէս և կամիքդ, և որք վասն անուան իմոյ և կարապետիս պանդխտասցին, հատուցից նոցա ՚ի դաւաթեան իմում և զմեզս թողից նոցա, վասն զի մարդասէր եմ առ ամենեւեան . դարձեալ և դուր եկայք ՚ի տեղիսն լուսեղէնս, զոր պատրաստեցիք ճրդնութեամբ ձերով : Եւ լուեալ սրբոյն, երկիրպագին առաջի սրբոյ սեղանոյն, և ելին արտաքս : Եւ գնաց Պողիկարպոս առաջի սրբոյ խաչին, և անդ սկսաւ աղօթել և աղաչել զԱստուած վասն խաղաղութեան ամենայն աշխարհի, և զեկեալ թշնամին խորտակելոյ, և աղքատաց մնալ ՚ի տեղիս իւրեանց : Եւ յանկարծակի հասին զօրքն Պարսից, իբրեւ տեսին զՊողիկարպոս, վազվազակի հասին զպարանոց նորա և ընկեցին առաջի խաչին : Եւ ինքեանք փութապէս եկին մինչեւ ՚ի դուռն եկեղեցւոյն և տեսին զիրօնաւորսն յարտասուս և աղօթս արարեալ, և յարձակեալ ՚ի վերայ զթօթանքեան կոտորեցին : Որոց անուանքն են այսոքիկ . Թէոփլաս, Պողիկարպոս, Սիմէոն, Յոհաննէս, Եպիփան, Դիմաւիոս, Ենարկիոս :

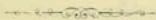
Սուքա եօթանիքեան կատարեցան 'ի զօրացն Պարսից Միհրանայ, յամսեանն քաղոց, որ օր չորրորդ էր առուր հինգշաբթի յիններորդ ժամուն. և ինքեանք մնացին ի տեղին մինչեւ ցառաւօտն: Բայց զգուռն եկեղեցւոյն ոչ կարացին գտանել, զի ծածկեաց Տէր 'ի նոցանէ, և սկսան մրձօք հարկանել և ոչ գտին: Եւ զարհուրեալք 'ի գիւաց փախեան 'ի տեղւոջէն, զի գիշեր էր և մարմինք սրբոցն անկեալ կային 'ի տեղւոջն զերիս առուրս անթաղ, քանզի փախեան ավենիքեան: Եւ յետ երից առուրց եկին սպասաւորք եկեղեցւոյն և հայրն թողիկ և տեսեալ զնոսա զի վաղձանեալ էին, յարտասուս եղեալ տրտմեցան յոյժ: Ապա առեալ զնշխարս նոցա իջուցին 'ի կողմն հարաւոյ 'ի մեջ գրախտին և անդ փորեցին զերկիր և իջուցին զնա 'ի գերեզման առ Անտօն և Կրօնիդէս, որք զկնի սրբոյն Գրիգորի ելեալ էին 'ի Կեսարիոյ և կանգնեալ նշան տէրունական 'ի վերայ նոցա, բազմաց բժշկութիւն լինէր 'ի տեղւոջն:

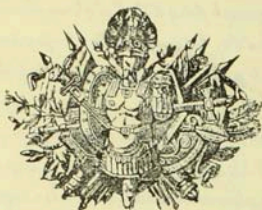
Իսկ յորժամ լուաւ Մուշեղն Մամիկոնեան զեղեալսն, ուշաթափ եղեւ զերիս արուրս: Եւ ըսթափեաց իբրև 'ի քնոյ, զարթուցեալ հրամայեաց կոչել առ ինքն զՎահան, զոր իշխան արարեալ էր զնա Տարօնոյ, մինչ ինքն հայոց մարզպան եղեւ: Եւ ասէ ցնա. «Որդեակ Վահան, զիտես գուզաւորս կենաց իմոց զի այս հարիւր և քսան

ամէ, ոչ ես պատերազմ եմ մղեալ, և սլաքով իմով
սրբեալ զարիւնն 'ի ճակատէս փոխանակ քշտանց :
Ութսուն երեք սազմ անձամբ իմով եմ կարգեալ
և մղեալ :

Եւ այժմ ծեր եմ և դողդոջստ և օգնական
իմ Սասուած է և դու և ոչ այլ սք, զի սրղին
իմ մեռաւ երկատասանամեայ : Եւ արգ, սրղեակի,
զիք զայս 'ի մտի քում, զի եթէ 'ի վերայ
քշխտանէից մեռանիս և Եկեղեցւոյ մարտիրոս
ես, իսկ եթէ 'ի վերայ մարմնաւոր բնչից իջանես
'ի մարտ, և այն քաջութեամբ է, զի ես այլ ժա-
ռանդ ոչ ունիմ և երկիրս քեզ և զաւակի քում
եղիցի յես քա : Սպգ, արի և գնա՛ և իմաստու-
թեամբ և հնարագիտութեամբ որսա՛ զնա, և
սուրբ Կարապետ եղիցի քեզ օգնական և սա-
րիսպ, և աշօթք սուրբ կրօնաւորացն յաջմէ
և յահեկէ : »

Իսկ արինն Վահան յօժարութեամբ կալեալ
զյանձնարարեալսն, խորագիտութեամբ իւրով
կատարեաց զլօրս պարսից զերեսուն հազար, և
զլօրապեան նոցա զՄիհրան : (Տես Յովհաննու
Մամիկոնէի պատմութիւն զԼ. Բ. երես 21) : Եւ
այսպէս տարեալ գյաղթանակ ազատութեան,
խորտակեալ զվճնամին բարեխօսութեամբ Յով-
հաննու Մկրտչի Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստո-
սի, ամէն :

ԳԱՅԼ ՎԱՀԱՆ

ԳԼՈՒԽ Ե.

Գայլ վահան իբրև վանեաց զզորս Պարսից, եկն 'ի սուրբ Կարապետ և մատոյց հանդիսիւ գոհութիւն առ Աստուած և ամենեքեան որք լուան զոր արար նա, զարմացեալ կոյին և 'ի բերան առեալ զհնարս զործոց նորա պատմէին յամենայն տեղիս և եւ եղև 'ի նոյն ամի վեց հարիւր և չորս թուին Փրկչի 'ի վանս սրբոյ Կարապետի շարժութատոյնս. վանս որոյտունք որք 'ի ներքոյ էին 'ի շարժէ անտի վլան և Իսկ եկեղեցին քանզի 'ի վերայ նորա էր՝ շարժեցաւ և պատառեցաւ. զոր Մուշեղ Մամիկոնեան տուեալ գանձս բազումս և հրամայեաց քարակոփս շինել և Իսկ ինքն Մուշեղ 'ի նոյն առուս վաղճանեցաւ և կայ 'ի թաղման 'ի նոյն վանս առ Արժրունեաց լիլսանին կողմն արեւելից ճակատուն և

Եւ կալաւ զիշխանութիւն նորա իմաստունն Գայլ Վահան և իշխանն Մամիկոնէից տանն . և բազում քաջութիւնս գործելով յամի Տեառն վեց հարիւր և եօթին վաղճանի բարի մահուամբ վրէժխնդիրն Եկեղեցւոյ . և ետ տանել զինքն 'ի Գլակայ վանսն և կայ 'ի թաղման 'ի դուռն սրբոյ կարապետի առաջի սեմոցն : Ի նոյն ամի վաղճանի երանելին Թողիկ հայր վանիցն Գլակայ և կայ թաղեալ 'ի նոյն տեղւոջն , զոր Հայրաբլուր կոչեն , որ է ընդ աջմէ Եկեղեցւոյն 'ի հիւսիսոյ ընդ արեւելս :

23. Տ. Կոմիտաս՝ ամս ութն , եպիսկոպոս Մամիկոնեանց և առաջնորդ սրբոյ վանիցս , այր խոհական և սրբակեաց Սարգաժոտն գաւառէ 'ի գեղջէ Աղցից : Եւ յետ մահուան Արբահամ կաթուղիկոսի ազգի հաւանութեամբ և խնդրանօք ընտրուի կաթուղիկոս , յամի Տեառն վեց հարիւր երկոտասան :

Սա նորոգ յօրինեաց զվկայարանսն սրբոց Հռիփսիմեանց և եգիտ զտապանակ սրբոց Հռիփսիմեանց , որ կնքեալ էր մատանեաւ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին և սրբոյն Մահակայ , որ զիւր կնիք եւս եղ 'ի վերայ նորա և ամիփեաց ասելով վայելուչ և սքանչելի Շարականն « Անձինք նուիրեալք » :

24. Տ. Ստեփաննոս Բ. ամս վեց , սա 'ի ժամանակս Կոմիտաս կաթուղիկոսի գնաց առ նա և երբր մասն ինչ 'ի սրբոց Հռիփսիմեանց և եղ

’ի վանս Գլշակայ, ուր ինքն խակ էր յամի Տեառն վեց հարիւր ութնեւտասն :

25. Տ. Ստեփաննոս Գ. Մանուկ որդի իշխանին Առծրունեաց Վարդ Պատրիկի, հերձաւ մայրն սորա և կան ’ի թաղման ծնողք նորա ’ի նոյն վանան :

Սա բաղում’ ուղղութիւնս գործեաց ’ի դաւառն Տարօնոյ, զի վերագոյն էր և սրբակեաց նա քան զԵպիսկոպոսունս, զի հայր էր վանաց և ընդ ձեռամբ իւրով ունէր երեք հարիւր իննըսուն և ութն կրօնաւորս և այնչափ առարինի էր, որ ամենեքեան իրրեւ զնովհաննէս կարապետն համարէին զնա :

Սա շինեաց եկեղեցի անուամբ սրբոյն Ստեփաննոսի ’ի ձախակողմն տաճարին սրբոյն կարապետի և անդ եղեալ ’ի նշխարաց սրբոյն Ստեփաննոսի անյատ զձախ բոյթ սոչն սրբոյ նախափկային (*):

Սա խնդրեաց ’ի սուրբ կարապետէն կապել զբերանս գաղանաց, որք բեկանէին զլուսաբերան եկեղեցւոյն : Եւ բաղում’ սարկեշտ վարուք իւրովք յանդիմանէր զիշխանն Հարքայ, որ ունէր զկին եղբօր իւրոյ և յածեալ ’ի յաւանն կորէր ’ի կնայէն և աշաշեալ կրօնաւոր ’ի Թիլն աւանի եկեղեաց գաւառի :

(*) ԳԼ. Բ. Երես 29 Պատմ. Յովհաննու Մամիկոնէի :

Եւ յամի Տեառն վեց հարիւր քսան և ինն վախճանեցաւ երանեւլին Ստեփաննոս և կայ առ այլ հարսն 'ի հայրաշուք : Եւ առեալ Վահան իշխանի որդի Սմբատայ զեպիսկոպոստունն Մամիկանէից և զՊալունից և զՀաշտենից և եկն 'ի վանսն սրբոյ Կարապետի , և ձեռնադրեցին հայր վանացն զԵպիփան Ներշապուհ որ 'ի Գունաց դաշտէն էր եկեալ յանապատ և ընակեալ 'ի վայրսն եկեղեցւոյն :

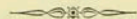
26. Տ. Եպիփան Ներշապուհ՝ ամս երիս. սա եկաց միաբան 'ի վանս սրբոյ Կարապետի ամս քսան և 'ի ժամանակի վանահայրութեան իւրոյ գնաց 'ի ժողովն, զոչ արար Հերակլ 'ի տանն ամի թագաւորութեան իւրոյ :

Եւ յամի Տեառն վեց հարիւր երեսուն երկուք ին վախճանեցաւ յերկրի իւրում Սմբատ Մամիկանեան և ետ տանեւ զինք 'ի տապանատուն հարց իւրոց 'ի վանսն սրբոյ Կարապետի և կայ 'ի դուռն սրբոյն Ստեփաննոսի : Եւ նոյն ամի փոխմանն Սմբատայ փոխեցաւ նաև հայրն Ներշապուհ առ Աստուած յետ քսան ամի վանականութեան իւրոյ :

27. Տ. Գաւրիթ՝ ամս երիս. 'ի սոյն աւարս կնքեցաւ Վահանայ որդին Տիրան 'ի վանսն սրբոյ Կարապետի :

(Տես պատմ. Յովհաննու Մամիկանէի երես 49) :

Պ Ա Տ Ե Ր Ա Ջ Մ Դ

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ Զ.

28, Տ. Գրիգոր՝ ամս ութն, յամի տեառն վեց հարիւր երեսուն և ութն, և սա գնաց ընդ Վահանայ (*) ՚ի պատերազմ՝ երեքհարիւր ութսուն և հինգ հրօնաւոր կընկզով:

Իբրեւ խմբեցաւ պատերազմ՝ յեզերս Արածանույ առ անտառով որ կոչի Կազամախեաց բլուր, կրօնաւորքն սեւազգեստք էին մաղեղինօք և կնկղաւորք. և ընդ տաս առն ժամահար մի, և ընդ երկուսն խաչադրօշ բարձրարուն և ճակատեցան նոքա ընդ դէմ՝ իրերաց ՚ի պատերազմ՝ յայնկոյս գետոյն որ ՚ի դաշտին, զոր տեսեալ թշնամիքն զարմանային:

Եւ Վարդուհրի ոչ եմուտ ՚ի պատերազմ, այլ տեսից՝ թէ նոքա զինչ գործեն: Եւ իբրեւ խմբեցան պատերազմ՝ ընդ իրեարս և կամէին փախչիլ Վահանեանք, յայնժամ նոցա ծունր կրկնեալ միաբան ազադակեցին առ Աստուած ազօթիւք և լի արտասուօք. «Ով Տէր, հա՛ր զմեր պատերազմս, ով Տէր, զարթիր ՚ի ձայն պաշտօնէիցս.» և զայս ասացեալ միաբան յոտս կացին

(*) Վահան կամօար որդի Սմբատայ:

և զնշան խաչին դարձուցին 'ի վերայ թշնամեացն
և հարին զթշնամահարսն յանդունդսն :

Եւ հայեցեալ Վահանայ 'ի գունդ կրօնաւորացն , ետես զաջ թեւս նոցա երիտասարդ միահագին տեսլեամբ՝ և թագ ծիրանի 'ի գլուխ նորա և խաչ , և ի հանդերձից նորա հուր փայլատակեալ : Եւ այլ երկուս երիտասարդական հասակաւ տեսանէր , որք առաջի կային թեւաորք :

Ջոր և թշնամեացն տեսեալ , յիմարեցան և 'ի գետ անդր լցան : Եւ որք 'ի գետոյն յայնկոյս անցին Մեղախայ՝ ուշ արարին , իսկ Վահան ձայն տուեալ յորդին իւր Տիրան և այլ զօրսն և ասէ . « Ահա Տէրն արարածոց Քրիստոս երեւի 'ի մէջ ծառայից իւրոց , զի նա է թագաւոր նոցա և մեր ամենեցուն , որ խոնարհեցաւ 'ի ձայն սպառնէից իւրոց և էջ 'ի փրկել զնոսա և զմեզ , և էջ պնդեսցուք զկնի թշնամեացն » Իսկ անօրինացն հասեալ 'ի Մեղախ և գային երկոտասասան ծեր ի կրօնաւորացն և սպանին զնոսա , որք թաղեալք կան 'ի գունն Եկեղեցոյն , զի այն իսկ էր խնդրուածք նոցա :

Եւ այսպէս կրօնաւորացն զօրութեամբ սրբոյ խաչին յողթանակեալ մեծաւ գոհութեամբ դարձան 'ի վանս սրբոյ Կարապետի փառս մատուցանելով սուրբ Երշորդութեան յախտեանս ամէն :

Վահան Կամսար Մամիկոնեան որդի Սմբատայ վաղճանեցաւ յետ բազում յողթութեանց

և կայ թաղեալ 'ի դռուն սրբոյ Կարապետի յես
դասուն ձախակողմեան: Յամի վեցհարիւր երե-
սուն և ութն զճար եղեւ պատերազմքն Տարօնոյ և
հինգ առարկինի իշխանացն ընդ գէմ Պար-
սից, Մուշեղայ, Վահանայ, Սմբատայ, Վահան
Կամսարականի, և Տիշանայ, որոց յիշատակք
օրհնութեամբ եղիցի ամէն:

29. Տ. Յովհաննէս Եպիսկոպոս պատմիչ Մա-
միկոնեան, որ և զինքն երեսներորդ հինգե-
րորդ համարէ սկսեալ 'ի Զենորայ 'ի շարս վա-
նահարցն (*) սրբոյ Կարապետի, 'ի հայրապե-
տութեան Սամուէլի, որ չորեքամսն էր նստեալ՝
յամի Տեառն վեցհարիւր յիսուն և երեք:

Սա յաւարս ներսէս ճինող Կաթողիկոսի
իրր շարայարութիւն Զենորայ զրեաց զպատմու-
թիւն Տարօնոյ, զոր 'ի յիշատակարանի իւրում
յիշեալ է:

(*) 'ի Զենորայ ցՅովհաննէս զանուանս ութն վանահարց
ոչ կարացաք գտանել, որսէս 'ի յայտ լինի 'ի յիշատակարանի
Յովհաննէս Մամիկոնէի:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՄԱՄԻԿՈՆԷԻ

ԳԼՈՒԽ Է.

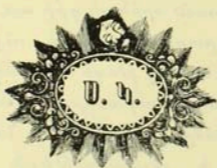

« Զոր ինչ ի Տրդատայ մինչև ի Խոսրով արքայ Պարսից լեալ է, ի տանս Մամիկոնէից ոչ գտի գրով: Ապա տեղեկացայ յամանց թէ ի կողմանց Ուռհայի է կրօնաւոր իմն Մառ Մարայ կոչեցեալ և ունի զգիրսդ զայդ: »

Գնացի և տեսի առ նմա զգիրսն որ ՚ի նոյն իննականեան վանսն էր գրած և նա ի զօրաց ուստեք ունէր ՚ի Պարսից կամ յայլոց ուրուք, որ ապականեալ զերկիր և գիրքն անտի է անկեալ ի նա: Եւ թարգմանեալ ի նմանէ քսան և ութ պատճեան և տասն օրինակ գրի առ իսկար և բովանդակեալ արարի երեսուն և ութ պատճեան ի գիրս մի հաւաքեալ թողի մանկանց Եկեղեցւոյ:

Ի ժամանակս թագաւորութեան Հերակլեայ և ՚ի մահուն Խոսրովի հրամանաւ ներսէսի հայոց կաթուղիկոսի և յիշխանութեան Մամիկոնեան Վահանայ, զոր Մայրենեօք Կոմսարական կոչեն, երեսներորդ երկրորդ էր Մուշեղայ, զոր Քաջակորով կոչեն, Գրեալ և կազմեալ ՚ի վանսն իննականեան ՚ի դուռն սրբոյ Կարապետի և թողի անմուսաց յիշատակ ինձ և մերազնեայց: »

Արդ որք զկնի դոցա այլք նստին վանականք ,
զոր ինչ գործի յաւուրս նոցա 'ի տանս յայսմիկ
դիցի 'ի նոյն մատեանս , զի այսպէս գտաք օրի-
նադրեալ յառաջնոցն : Գարձեալ ես Տէր Յովհան-
նէս Մամիկոնեան եպիսկոպոս աղաչեմ ըզման-
կունս Եկեղեցւոյ Աստուծոյ , զի յորժամ զշարա-
դրութիւնս զայս ընդօրինակէք , մի ինչ թուեսցի
ծաղր ումէք , այլ և զիմ պատճեան անպակաս և
լի գրով գրոյմեալիք զհետ գրելեացդ , զի օրհ-
նեալ 'ի սուրբ Կարապետէն , և մեր նուաստ հով-
ուական աղօթից , և բովանդակ իսկ 'ի Քրիստոսէ
և Աստուած վարձահատոյց լիցի զբողացդ և
ընթերցողացդ ամէն : »

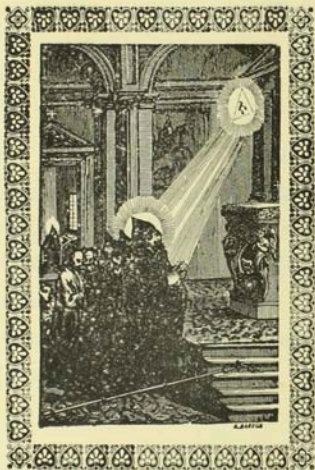

184
The first thing I did was to
go to the office and see
what was going on. I
found everything in a
state of confusion. I
then went to the bank
and saw the cashier.
I asked him for the
books and he gave them
to me. I then went
to the office and
looked at the books.
I found that the
cashier had been
robbing the bank.
I then went to the
police and reported
the matter. They
arrested the cashier
and took him to
prison. I then
went to the office
and saw the
manager. I told
him what had
happened. He
was very angry
and told me
that he would
punish the cashier.
I then went
to the office
and saw the
books. I found
that the cashier
had been
robbing the bank.
I then went
to the office
and saw the
books. I found
that the cashier
had been
robbing the bank.
I then went
to the office
and saw the
books. I found
that the cashier
had been
robbing the bank.

Ինչպէս որ գրոյկիս յառաջաբանին մէջ յի-
շատ եմ, Մամիկոնեան Յովհաննէս եպիսկոպոսի
պատրասած աշխատութեան շարունակող ըլլալը,
անաւասիկ միջեւ ցայս վայր կը վերջանայ նո-
րին Սրբազնութեան ցուցակագրած Ս. Ուխտիս
վանահարց անունները, ուսի յեագայ գլուխէն
կ'սկսի իմ համեստ աշխատութիւնս:

ՊԼՈՒՆԵ Ը.

30. Տ. Սահակ Բ.՝ յամի Տեառն եօթն հարիւր քսան և ութն. ասոր յիշատակութիւնը կը գտնենք Մանազկերտի եկեղեցական ժողովի մէջ, որուն ներկայ էր Տ. Յովհանն Օճնեցի կաթողիկոսը յամի Տեառն եօթ հարիւր քսան և ութն : Այս ժողովն նշովեց զՅուլիանոս Ալիկառնացի և զգիրս նորա :

31. Տ. Վարդան Ա.՝ յամի Տեառն եօթն հարիւր ութսուն և եօթն, յիշուած յերկրորդ Տիեզերական ժողովն Կ. Պոլսոյ : Տես յեկեղեցական պատմութիւն Տիեզերական ժողովոյ Հ. Պօլոս Յովնանեանի, Գրիստոսի եօթն հարիւր ութսուն և մի թուականին. այն ասեն Հայոց կաթողիկոսն էր Տ. Եսայի, որ վարեց 775-778 :

32. Տ. Գրիգոր Գ. Վկայասէր 1044. որդի Գրիգորի Մագիստրոսի ՚ի զարմէ Լուսաւսրչի, և ապա լինի կաթողիկոս :

(Այսպէս գրուած է մի ձեռագիր ճառընտրում Ս. Յովհաննու վանքին)

« Տ. Վահրամ, այսինքն Գրիգոր Վկայասէր, որդի Գրիգորի Մագիստրոսի՝ վերակացու լեալ է ՚ի վանս Իննականեայ Տարօնոյ, վասն նորոգութեանց նոյն ուխտին » :

Յառուրս սորա Գագիկ թագաւոր տայ զվարս

քաղաք 'ի Յոյնս, և ինքն մեկնի 'ի Հայաստանէ,
և Աթոռն կաթուղիկոսութեան փոխի յԱնույ 'ի
Քաւ բլուր յամի Տ. 1063: Յետ շինելոյ յԱնի ամս
եօթանասուն և մեկ և զնի 'ի Յամնդաւ յամի
1066: Ժողով Սեաւ Լերին առանձին Ա. և յամի
1079 բառնի թագաւորութիւն Բագրատունեաց
մահուամբ Գագկայ վերջնոյ և սկսանի տէրու-
թիւն Ռուբինեանց: Սա ինքն Գրիգոր Վկայասէր
զնայ 'ի Կ. Պոլիս առ կայսրն Յունաց Ալէքս Կոմնե-
նոս վան միաբանութեան և ոչ յաջողի :

33. Տ. Գաւիթ Բ.՝ յամի Տեառն 1180, Տա-
րօնցի, յիշատակուած 1180ին Հոռմկլայի Եկեղե-
ցական ժողովին առթիւ, որ դուժարուեցաւ
Ներսէս Ծնորհալի Հայրապետին հրամանով:

34. Տ. Յովհաննէս Գ.՝ յամի 1181.

(Չամչեանը յիշած է զայն յամի իբր 1181):

35. Տ. Խաչատուր՝ յամի Տեառն 1204:

36. Տ. Յովհաննէս Ե.՝ յամի Տեառն 1268.

Սա գտնուած է Սոսյ Եկեղեցական ժողովնե-
րուն և այն առթիւ յիշուած: Սոսյ Գ. հոգեւոր
ժողով գումարուած էր 1251ին դարձեալ Տ. Կոս-
տանդին կաթուղիկոսի օրով և իր նախագահու-
թեամբ: Հոռովայ Ինովկենդոս պապը առաջար-
կած էր, որ Հայ Եկեղեցին ընդունի Ս. Հոգւոյն
'ի Հօրէ և միանգամայն յՈրդւոյ ըզիսումն, բայց
ժողովը մերժելով մերժեց:

Սոյն Տ. Յովհաննէս Եպիսկոպոս, կը յիշուի

ի ձեռագիրս նաև 1268ին տումարի 2փ:ին, թէ
դարձեալ գնաց 'ի Սիս, բայց պատճառը չի բա-
յտարեր. վարած է մօտ հաւանաբար քսան և
հինգ տարի 1251-1276:

37. Տ. Յովհաննէս 2. Շատախեցի, յամի
Տեառն 1293. վասն սորա կայ յիշատակեալ 'ի
ձեռագիր մագաղաթեայ ոսկեզօծ աւետարանի
միում, որ այժմ գտանի 'ի մայրավանս Սրբոյ
կարապետի Մշոյ՝ այսպէս.

«Բայց դրեցաւ լուսազարդեալ աւետարանս
'ի լուսալրական ժամանակի. և սկզբանց արար-
չութեան, մինչև առ մեզ 2փ. 714. իսկ 'ի կե-
նարարին գալստենէն ՌՄՂԳ. 1292. իսկ 'ի Խոս-
րովայն Պարսից սկսեալ մեր թիւս որ է 21փ. 739.
'ի թագաւորութեան Հայոց բարեպաշտ, Աստուա-
ծասէր, Աստուածապահ, Աստուածազարդ թագա-
ւորիս Հայոց Հեթմոյ, և 'ի հովուապետութեանս
Տեառն Սահփաննոսի: Ես Թորոս նուաստ յոգնա-
մեզս լիկ անուամբ քահանայ, բայց խորհրդով
և գործով խարերայ, դրեցի զԱստուածահրաշ
աւետարանս 'ի գերահրաշ ուխտս Գրազարկ,
ընդ հովանեաւ սուրբ և փառաւորեալ Տիրամայր
Աստուածածնիս և կենսակիր Աստուածարնակ
սուրբ նշանացս. որ է դիր և դամբան թագաւո-
րայն Հայոց և թագուհեայն իւրեանց օրհնեալ
զարմին Ռուբէնեանց, յառաջնորդութեան Տէր
Թորոսի:

Եւ եթէ յոր սակս գրեցի զսա, ասացից
վոքր 'ի շատէ, յիշելով իմ զպատմութիւն ծե-
րունի հաւրն իմոյ զհայրենի գաւառէն Շատալս
կոչելոյ և զՏարօնոյ, և զգիրս սուրբ և յառաջ-
ընթաց Կարապետին և ամլորդւոյն Յովհաննու՝
հպողին յանհպելի գլուխն Աստուծոյն մերոյ, և
փրկչին Յիսուսի: Եւ 'ի վաղիւ ցանկայի տեսա-
նել զսուրբ ուխտն և զհայրենի գաւառն իմ՝ և
մինչ ցայս վայր զգալի աշաւք ոչ տեսի, այլ
մաաւք յամենայն ժամ. և ածի զբանս իմաս-
տիցն զմաաւ թէ զինչ այլ ինչ է իմաստութիւն,
բայց խոկումն մահու, և զկնի մահու յիշատակ
բարի, և ես ինքնին ձեռաւք իմով գրեցի ըզ-
ցանկայի սուրբ Աւետարանս և յարդարն ընչից
իմոց ետու զսա ոսկի ծաղկովք, ոսկի գլխա-
գրովք, համաբարբառաւք և չորեսին խորանաւք
և բազմերանգ գունովք, կազմաւք և արծաթի
կոճակաւք յարմարեցի ըսա իմ վանարի և թար-
մատար կարի և ետու զսա ընծայ սրբոյն Յով-
հաննու Կարապետի որ է 'ի գաւառն Տարօնոյ:
Յառաջնորդութեան Տ. Յովհաննէսի գերամաքուր
եպիսկոպոսի և ինգրեցի 'ի նմանէ, և 'ի վար-
դապետէն Ստեփաննոսէ մաքուր ոգւոյ 'ի Յա-
կոբայ և 'ի Կարապետէ և նոքա յանձն առին
յօժար կամաւք զի աւր (օր) յայտ արասցեն և
յամենայն ամի մի աւր (օր) զպատարազն ժա-
մարարքն ինձ և իմ՝ ծնողաց արասցեն: Եւ արգ-

աղաչեմ նախ քան զամենայն աղօթս առնել, զի զտարակուսեալ և զսինկքոր ազգս Հայոց ազատեցէ Աստուած 'ի դառն ծառայութենէ փարսնի, և 'ի ժանդ և 'ի պղծազործ և յապերասան ազգէն Իսմայէլի: Զի բազում անգամ զուշխարհս Հայոց սրով և հրով մաշեցին և զտաճարն արարին խաչանց փարախ: Զոր Տէր Յիսուս սատակեցէ զնոսա, զոր միտլ ամա յառաջ էառ զհոյակապ և զհոչակաւոր քաղաքն Տրէպաւսլիս՝ և տապալեաց 'ի հիմանց և Բ. ամա յառաջ տէրն իմ և խնամողն և անընդմիջելի սիրով սիրողն և սնուցանողն զիմս նուաստութիւն՝ բարեպաշտ և Աստուածասէր թագաւորն Հայոց հանգեալ 'ի Քրիստոս ԶԼԷ. 737 յամենեանն փետրուարի Զ. 6. յաւուրս շաբաթու. հայեցեցէք յԱստուծոյ նմամեղաց թողութիւն և խնդրեցէք ի Տեառնէ Աստուծոյ, զի բարեպաշտ և Աստուածասէր թագաւորին ամենայն Հայոց տացէ ընդ երկայնաւուրս պարագայ ամօք խաղաղական կենօք յարազուարծ բերկրանօք, զի է սքանչելի խմտտութեամբ, համբակ ախովք և ձեր խորհրդով, գեղեցիկ հասակաւ և բարի վարուք, տունկ երկնային և երկայն աղօթից պտուղ սիրեալ ամենաբնեալ զարմէն Ռուբէնեանց առ 'ի մխիթարութիւն ազգիս Հայոց: Զոր պահեցէ Աստուած զսա և զվեց եղբարս սորա զգեղեցիկսն, զոր մի ըստ միտջէ՝ զԹորոս, զՍմբատ, զԿոստանդին, զՍանփաննոս,

զերկուրեական՝ զԱշին և զկայտառն Ռուբէն,
աստ և ՚ի հանդերձեալն՝ անսլայման խնդութեամբ
հրճուեսցին: Եւ մի պակասեսցի թագաւորութիւն
զարմէն սոցա մինչեւ եկեսցէ ամենաթագաւորն
Քրիստոս սրոյ իւր է թագաւորութիւն:

Յիշեալիք ՚ի Քրիստոս զընդհանուր եղբայ-
րութիւն, զեպիտոկոսոս, զբարունի, զերաժիշան,
զընկերանի զաշակերան, զՅովսէփ փակակալ,
զմիանձունս որ յանապատս, զգործաւորս,
զՏիմաթ պատուական քահանայ, զքանոնող
քարտիս և զԻււորդեան յապաղ սպասաւորս:

Եւ յապա յերես անկեալ լալագին ար-
տասուօք հայցեմ՝ ընդհանուր և ՚ի սուրբ յրութե-
նէդ, զի յընթեռնուլ զոս մի մի ծունր կրկնէք,
յի և անրիժ հաւատով առաջի Աստուածահուպ
նշխարաց Տէր Յովհաննու մեղաց թողութիւն
հայցէցէք գառնացելոյս մեղաւք և իմաց և ծնո-
ղաց և ամենայն զարմից, և Քրիստոս Աստուած
բարեխօսութեամբ սրբոյ Յովհաննու Կարապետի
և Աթանագինէի վկային և եօթն Խոտաճաշակացն
և ամենայն սրբոցն, յիշելոցս և յիշողացդ ողոր-
մեսցի և նմա փառք յաւիտեանս ամէն:

Ընկալ սուրբ Կարապետ ՚ի թերատար, յապի-
կար և մեղաւոր և յանարժան ծառայէս զաւե-
տարանս հրաշալի սրպէս Փրկիչն աշխարհի զխե-
րեւեղ այլուոյն: Եւ որք ջանան գողանալ կամ
հանել զոս յայն սուրբ ուխտէն նզովեալ լիցին
հոգւով և մարմնով:»

38. Տ. Յովհաննէս Է.՝ յամի Տեառն 1316. յաւուրս սորա լինի ժողով ինչ ՚ի Սիս, և ժողովն Ատանայ և յամի 1319 կործանումն Անի քաղաքին :

39. Տ. Գաւիթ Գ.՝ յամի Տեառն 1342:

40. Տ. Յովհաննէս Է.՝ Ալենախ. ժամանակակից Տ. Մեսրոպը Արտազեցի Կաթողիկոսին. թուին ՊժԳ. 814, Քրիստոսի 1360-1365-1372: Ս. Առաքելոց վանքէն Բերդակի Եկեղեցւոյն նուիրուած ձեռագիր ճաշոցի յիշատակարանը. «ի Հայրապետութեան Տեառն Մեսրոպայ, յեպիսկոպոսութեան Տ. Յովհաննէս Արքեպիսկոպոսի. և համանուն Ալենախ կոչեցեալ ՚ի սպասաորութիւն Սրբոյ Կարապետի, ՚ի քաղաքիս Մուշ քնդ հովանեաւ Ս. Մարինէի, ձեռամբ Մարտիրոսի Եւխոշոր գրիս անուշաղիբ լերուք, զի յոյժ ձեր էի և ոչ էր ժամանակ գիր գրելոյ, այլ ՚ի հարկէ եղեւ և թուղթն թանկ էր :

41. Տ. Յակոբ՝ ձգնաոր. յիշուած թովմա Մեծոփեցիի սպասութեան մէջ 1372-1385, նըշանաւոր իր բարեգործութիւններով: Յաւուրս սորա Լեւոն Լուսինեան Զ. վերջին թագաւորն Հայոց ըմբռնի յեղիստացւոց և զնի ՚ի բանաբառնի թագաւորութիւն Հայոց և աւարի աշխարհն Կիլիկիոյ. յորում՝ ժամանակի էր կայսր Յունաց Յովհաննէս Բալէոլոգ և թագաւորն Օսմանցւոց Տուլթան Մուրատ Ա. և յամի 1382

Լեւոն արքայն ազատի 'ի բանաէ և առ 'ի կանդ-
նել զթագաւորութիւնն Հայոց՝ գնայ 'ի Հռոմ, 'ի
Սպանիա, 'ի Գաղղիա, և 'ի խաչակրաց ոչ ստացեալ
զօգնութիւնս, գայ և մնայ 'ի Փարիզ 'ի մայրաքա-
ղաքն Գաղղիոյ և վաղճանի անդ :

42. Տ. Արդար 1385-1408: 1390 ին թա-
թար Լէնկթիմուր խան իւր մեծ բանակով Մուշ
կը մտնէ և կ'սկսին ընդ հանուր ահաբեկութիւնք :
Այս արշաւանքներէն սարսուած, գէպ 'ի Ս. Կարա-
պետի վանքը կը գիմեն Արծիշոյ Մեծօփայ վանքի
վանահայր ճգնաւոր Գաւթի վարդապետ, անոր
աշակերտ ճգնաւոր Բարդուղիմէոս, միաբան Կա-
րապետ վարդապետներ և սիրալիր կերպով կը
սլափսլափեն, մինչեւ որ յարձակումները դա-
դար կ'առնեն . . . : Այն ատեն Խութայ ամիրան
էր Նէխ Նարաֆ . . . :

Գ. Յիշատակարան քաղուածք Աստուածա-
շնչից անուն մագաղաթ ձեռագիր գրքէն, որ 1895
ին կը գտնուէր Մակարայեցոց վանքում. «Եւ
եղև զբաւ Հայոց տուժարի 'ի կրկին քառից հա-
րիւրոց և քանից տասանց և քառից թուոց (844).
Քրիստոսի 1395, յայնմ ժամանակի որ եկն
եհաս յաշխարհս թամուրլէնկ կոչեցեալ և ես էի
'ի դուռն Առաքելոց և թաղէի առ ոսն երջանիկ
բարունապետին Գրիգորի :

43. Տ. Աւետիս, յամի Տեառն 1415-1424.
գրեթէ ժամանակակից Ամթայ Առաջնորդ Տ.

Մկրտիչ Եպիսկոպոսի, որ բանաստեղծ ու գրագէտ
Եկեղեցական մ'էր Նագաշ անունով. 1405-1410:

44. Տ. Յովսէփ՝ յամի Տեառն 1424-1433,
յիշատակուած Ս. Յովհաննու վանքի ձեռագիրներ-
բու մէջ, պաշտօնավարութեան շրջանը հաւանա-
բար 1424-1433ի ատեններն ըլլալու է, բայց ին-
քը ողջ էր մինչեւ 1444ին:

45. Տ. Գրիգոր Ե՝ յամի Տեառն 1436: Յի-
շատակուած Սուրբ Էջմիածին յամի 1440ին գու-
մարուած Եկեղեցական ժողովում:

46. Տ. Թորոս՝ յամի 1455. պատմարան
Թովմաս Մեծովեցի կը յայտնէ իր յիշատա-
կարանի մէջ թէ՛ կաթողիկոսական աթոռը Սի-
սէն Ս. Էջմիածին փոխադրութեան և Տ. Կիրակոս
Վիրապեցւոյ կաթողիկոսական ընտրութեան
առթիւ գումարուած Եկեղեցական ժողովին թէև
անձամբ ներկայ չ'էին, սակայն գրաւոր կեր-
պով իրենց համահաճ հաւանութիւնը յայտնե-
ր էին, նաև Տարօնոյ Ս. Կարապետի գերահռչակ
Ուխտէն Տ. Աւետիս Եպիսկոպոս, Տ. Յովսէփ
Եպիսկոպոս, Տ. Գրիգոր և Տ. Թորոս Եպիսկոպոս-
ները յամի 1441ին:

47. Տ. Յովհաննէս Բ. Աբղարն Բաղչեցի (*) յամի Տեառն 1463 և 'ի թուին Հայոց ԶԺԲ. ԳԱԷր վանահայր տեսուչ և վերակացու կարգեալ Աստուածային ընտրութեամբ Իննակնեան վանացըն Սուրբ Կարապետի, որ էր վարժեալ 'ի տղայութենէ պարկեշտ վարուք 'ի կրօնս Աստուածպաշտութեան 'ի նոյն սուրբ ուխտին Իննակնեայ որ և առաքելաբար հովուէր զբանաւոր հօտս Քրքիստոսի ուղիղ վերակացութեամբ, ոչ սրպէս տիրելով հօտին, այլ զանձն օրինակ տուեալ, առնելով և ուսուցանելով, և վայլէր յաշտանակս եկեղեցւոյ իբրև զՆահս պայծառս 'ի պարծանս աղգիս Հայոց ։

Եւ ըստ բարուք յօժարութեան զոր ունէր և սուրբ եպիսկոպոսն Յովհաննէս ձեռնարկեալ նորոգեաց վերստին զտաճար սրբոյ Կարապետին և յօրինեալ զնա գեղեցիկ շինուածով ձեռնարկեցին 'ի մեծ կաթուղիէն 'ի վկայարանս սրբոյ Ստեփաննոսի նախապիային և այնպէս կային և զործէին մեծաւ ուրախութեամբ ։ Զոր տեսեալ վիշապն անօրէն, օ՛նն կամակոր, թշնամին արգա-

---

(*) Տե՛ս 'ի նառընտիր ԳԼ. ձՀԹ. 179 և երևս 1531 յորմէ ընդօրինակեցաք զպատմութիւնս սորա ։

բութեան սատանայ զայնպիսի յառաջդիմութիւն եպիսկոպոսին, ոչ կարաց ժուժել ցաւոցն, այլ առւան ածեալ շարին և յարոյց պատերազմն ՚ի վերայ նորին ։ Եւ շարժեաց ՚ի նախանձ ազգ մի Քիւրտ որ Տմբլիկ կոչեն, որք բնակէին ՚ի նոյն գաւառն Տարօնոյ՝ առ ստորոտով լերինն Տօրոսիւ :

Որք գնացեալ առ իշխանն գաւառին, որոյ անունն էր Խալիլ, և զբարանեցին ՚ի վերայ եպիսկոպոսին, թէ « զմզկիթի քարերն տարեալ է սորա և շարեալ յեկեղեցին » : վասնորոյ կալեալ կապեցին զեպիսկոպոսն և տարան ի քաղաքն Բաղէշ առ ամիրապեան Շարաֆի և առ նախարարսն իւր ։ Եւ նոցա ոչինչ քննեալ և ոչ զստոյգն իմացեալ, վազվազակի ետուն զնա ՚ի ձեռն անօրէն գահճացըն և հրամայեցին արօտաքս հանել ատենէն ՚ի տեսութիւն քաղաքին ։ Որ և անգէն մերկացուցին զնա, և արկին զպարան ՚ի վիզ նորա՝ և հանեալ ՚ի բարձր տեղի մի, որ կոչի Շահնչի, մնալով հրամանաց ամիրային, թէ զի՞նչ արատցեն զնա ։ Իսկ եպիսկոպոսին պատճառանօք զատեալ ՚ի նոցանէ և կոչեաց առ ինքն զմի ոմն ՚ի քահանայից քաղաքին, որ անդ կայր ։ Եւ կատարեաց զգաւանութիւն ուղղախառ հաւատոյս ճշմարիտ խոստովանութեամբ և հաղորդեցաւ ՚ի փրկական մարմնոյ և յարենէ կենարարին մերոյ, զոր յառաջագոյն բերեալ էր ընդ իւր ։ Եւ ասացեալ զգոհացողական աղօթս, գարձաւ անգէն առ զինուորսն ։ Եւ

նոցա բաղում հարց և փորձ արարեալ ընդ նմա նենդութեամբ, զի թերեւս կարսացեն պատրել զնա բանիւք : Եւ սուսերամերկ լեալ խծծէին զնա ընդ երեսս և ընդ թիկունս, մահ սպառնալով եթէ ոչ լուիցէ և դարձցի յօրէնս նոցա : Իսկ երանելին ոչ ինչ զանդիտեալ 'ի նոցանէ ամենելին, այլ տայր համարձակ զպատասխանս և յանդիմանէր զանսծ մոլորութիւն նոցա : Եւ ապա քարչեալ զնա անտի բռնութեամբ ընդ քաղաքամէջն և տարան կացուցին հանդէպ դրան բերդին և կուտակեցաւ ամբոխ յոյժ 'ի վերայ : Եւ բորբոքեցին հոր 'ի տեղւսջն, զի այրեսցեն զնա և ստիպէին թէ՛ ուրացիր զՔրիստոս և դարձիր յօրէնս մեր և զերծիր 'ի մահուանէ, և բաղում պատիւս և պարգեւս ընկալցիս 'ի մէնջ և մեք զվնաս, զոր արարէր, շնորհեմք քեզ : Իսկ նա պատասխանեալ ասէ. « Խոստումն ձեր ընդ ձեզ լիցի 'ի կորուստ. մինչեւ ցայժմ աստուած պաշտութեամբ կեցեալ եմ՝ ոչ ինչ զխտելով խիղճ զանձնէ և այժմ անկանիլ յանաստուածութիւն, որպէս զանուղղայ աղգդ ձեր, վասն առօրեայ ժամանակիս և սուտակայ փափկութեանս, անհնար է ինձ այդմ լինիլ : »

Եւ նոքա առաւել ստիպէին զնա և ասէին . « Ասա՛ բան ինչ և ազատիր 'ի մահուանէդ և կաց պատուով » : Իսկ նա 'ի պատասխանելոյ և յանդիմանելոյ զնոսա ոչ դադարէր : Եւ նոքա լցեալ բարկութեամբ կրճտեցին զատամունս իւրեանց

'ի վերայնորա և ասեն, «Է՛ Մըլղուն^(*), գիտես, որ քակեցեր զմղկիթն և շինեցեր եկեղեցի . արդհաւանեա բանից մերոց , և եթէ ոչ կրակով խորովիս և չարաչար մեռանիս 'ի ձեռաց մերոց , Իսկ նա կայր անմռունչ , որպէս զգառն անմեղ մատնեալ անողորմ՝ գայլոց, որք սուսերամերկ պատեալ էին զնովաւ որպէս զաղան կատաղի արդարոյն արեան ծարաւի , և խածատէին զնա բանիւք առաւել քան սրով : Իսկ նորա ղերծեալ 'ի ձեռաց նոցա և գիմեաց ինքնին 'ի հուրն, եկաց 'ի մէջ բոցոյն և ասէ, «Տոչորումն հրոյս կակղագոյն է քան զխստութիւն սրտից ձերոց, որ գիտէ պահել զբնութիւնս իւր առաւել քան զձեղ» : Եւ նորա ևս 'ի բարկութիւն շարժեալ՝ բորբոքէին զհուրն վերովք զարբնաց, եւ նա կայր 'ի մէջ հրոյն արիաբար և փառաւորելով զԱստուած ոչ դադարէր : Իբրեւ տեսին թէ ոչ ինչ օգտեցան այնու, գրոհ տուեալ ամենեցուն 'ի վերայ նորա և քարշեցին արտաքս 'ի հրոյն, և եհար մի ոմն 'ի նոցանէ ուժղին զկող եպիսկոպոսին սրով և նա յոյժ նուաղեցաւ և անկաւ յերկիր : Եւ ամենայն բաղմութիւն ամբոխին ձեռնամուխ եղեն 'ի նա քարիւ և փայտիւ որպէս է այս աւանդութիւն նոցա չարութեան, զի ամենեքեան մասնակից լիցին և վարձատրեացին վասն նահատակութեան յԱս-

(*) Մըլղ-ն քիւրտերէն բառ մ'է , որ կը նշանակէ՝ չար ոգի :

տուժոյ, ըստ այնմ որ ասէ Տէրն թէ՛ «ամենեքեան
որք սպանանիցեն զձեզ, համարիցին պաշտօն
մատուցանել Աստուծոյ», և այնպէս զայր 'ի վերայ
նորա բազմութիւն քարանցն՝ որպէս զտարափս
կարկտի և ծածկեցաւ 'ի խուռն քարանց յարձակ-
մանէն: Եւ այսպէս աւանդեաց զհոգին իւր առ
Աստուած, որպէս խուռնկ անոյշ ընդունելի Աստու-
ծոյ: Եւ ապա հրաման ետ ամիրապետն Շարաֆի
քրիստոնէիցն 'ի նմին աւուրն բառնալ և թաղել
զնաւ Զարյաւազոյն հարձուկս արարին արձա-
կել զնա վասն քրիստոնէից քաղաքին: Եւ եկեալ
արքեպիսկոպոս քաղաքին Տէր Յովհաննէս ամե-
նայն ուխտիւ Եկեղեցւոյն, և ժողովուրդք բար-
ձին զպատուական մարմին նորա և տարան յաւազ
եկեղեցին 'ի վկայարանս որբոյն Սարգսի զօրա-
վարին, և կառարեալ հսկմամբ զպաշտօն երեկոր-
եայ մինչեւ ցառաւօսն, և մատուցեալ ըզխոր-
հուրդ փրկական պատարագին, եղին զնա 'ի տա-
ւզանի առաջի սրբոյ սեղանոյն սաղմոսիւք և օրհ-
նութեամբ 'ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Կատարեցաւ Ս. Յովհաննէս Եպիսկոպոսն քա-
ղոց ամայ 29 և ապրիլ 19, յառուրս յինանց յերկ-
րորդում շաբաթու երեքշաբթին, զկնի նոր Կիւ-
րակէին 'ի հասարակ աւուրն, որոյ աղօթիւքն
ողորմի Քրիստոս Աստուած Ազգիս Հայոց և Ամէն:

48. Տ. Ստեփաննոս Գ. Շխենց, անմիջական
յաջորդ Տ. Յովհաննէսի յամի 1463:

Տ. Ստեփանի մասին մի համառօտ տեղեկութիւն կը գտնենք գարձեալ նոյն աղբիւրէն, Ալաշկերտի Տ. Յովհաննէսի տպեալ յիշատակարաններու փոքրիկ հաւաքածոյի քաղուած նոյն ձեռագրքէն Կարնոյ Երկայնիօտ գիւղի ։ Այս ձեռագիրը այսմաւուրքը նախ գրուած է Սրժկէ, 'ի յիշատակ Ս. Կարապետին ու ժամանակներէ ետքը՝ տիրող պայմաններու երեսէ, գաղած հասած մինչեւ հոն ։

49. Տ. Մկրտիչ Ա. 'ի թվ. Տումարի 2ի. (220) 1471 :

— Հայրապետն ուխտիս Ս. Գլակայ Տ. Մկրտիչ, հանդերձ համախոհ եղբարք ձեռնարկեցին 'ի շինել զգմբէթ Ս. Կարապետին և Ս. Յարութեան տաճարին օժանդակութեամբ երջանիկ դիտապետին՝ Շխենց Տ. Ստեփան Եպիսկոպոս մականուանեալն ։

50. Տ. Մեղքիսեղեկ Ա. որոյ յիշատակարանն գրեալ է 'ի մագաղաթեայ հրաշալի Ս. աւետարանի թագաւորին Հեթմոյ, զոր ինքն Տէր Մեղքիսեղեկ Եպիսկոպոս յիշեալ Ս. աւետարանի արձաթապատ և ոսկեզօծ կողքին վրայ, հետեւեալ յիշտտակարան գրել տուած է արձաթեայ գրովք՝ այսպէս ։

«Տէր Աձ Թն Քն, որ նստիս 'ի քերովրէական ակոռս, ողորմեա քս արարածոցս. և զտուող արձաթոյս Մեղքիսէթ Եպիս-

կոպոս Ս. Կարապետի յիշեցէք, զկաղմնդ պատկերացս զԿարապետ արեղայս յիշեցէք, զսակերիչն Քանտար և զՃահղուաթն յիշեցէք, Ի թվին ԶԹԲ. 942 և յամի Տեառն 1493:»

Այս սուրբ Աւետարանը սակեզօծ չքնաղ և սքանչելի պատկերօք և ծաղկազրովք զարդարեալ և է այժմ՝ եղեալ ՚ի վանս Սրբոյ Կարապետի, և պահի իբրեւ դանձ անդին Հայկազնեան սեռի, և երկրպագի ՚ի շրջակայ բարեպաշտ ժողովրդոց մինչեւ զայժմ: Առնէ բազում բժշկութիւնս, և փարատումն ամենայն զաւոց և հիւանդութեանց:

51. Տ. Ստեփան Գ. Տարօնացի. յիշուած անգամ մը թվ. ԶԾԲ. և Բ. ԶԾԴ. 1503-1505 ին. (յիշատակութիւն Ս. Յովհաննու գանձարան անուն թուղթ ձեռագրէն թվ. Տումարի ԶԺԴ. 1505 ին: «Փառք ևն. Արդ գրեցաւ գիրքս ՚ի դուռն Մշոյ Ս. Կարապետին ձեռամբ Տ. Մարտիրոսին, ՚ի վայելումն Տ. Ստեփաննոս եպիսկոպոսի, յիշատակ հոգւոյն ծնողաց Մովսէսին, Մրուաթին, յընտիր և հաւատարիմ օրինակէ Ծերենց Գրիգոր . . . Աճ բարով վայելումն տացէ նմա ընդ երկայն աւուրս, ամէն, Եղբարք, յորժամ կարդայք կամ օրինակէք, Աճ ողորմի ասացէք Տ. Ստեփաննոս եպիսկոպոսին. ով զսա առանց հրամանի Տ. Ստեփան Եպիսկոպոսէն հանէ կամ դողանայ, զպատիժ Կայէնի առցէ ևն. »

52. Տ. Զաքարիա Ա.՝ յամի Տեառն 1504: Յիշատակարան թղթեայ ձեռագիր Աւետարանին, որ Ս. Յովհաննու վանք կը գտնուէր և ուր, ինչպէս նշանակեցինք, յիշուած էր Ս. Կարապետի Տ. Զաքարիա Հայրապետը ևն. « Արդ զրեցաւ Ս. Աւետարանս 'ի վերջացեալ և սպառեալ ժամանակիս 'ի թվ. Հայոց ԶԾԳ. (1504) 'ի հայրապետութեան Տեառն Սարգիս Կաթողիկոսի յԵջմիածին, 'ի թագաւորութեան այն որ Սաւֆին եղաւ, ո՛չ պարոն եթող և ես պահի . . . ձեռամբ Յովհաննէս անարուեստ զրչի, 'ի զիւզն Բաղիշոյ որ Արմ կոչի, 'ի դուռն Ս. Յակովբայ Հայրապետին, ուսեալ իմ զուսումն մանկութեան և զարուեստ զրչութեան՝ զծաղիկն, զկապն 'ի Մարտիրոս վարդապետէն . . . : Յիշեցէք և ողորմի ասացէք, որ 'ի Ս. Կարապետ Հայրապետն էր հանդուցելոյ Տ. Զաքարին» ևն:

53. Տ. Յովհաննէս Ժ.՝ յամի 1509

54. Տ. Յակոբ Ա.՝ յամի Տ. 1515 :

Հայրապետք Ս. Կարապետի վանուց Մշոյ . — Աւետարան թղթեայ ձեռագիր զբուած այսպէս Մշոյ Ս. Կարապետի վանքին մէջ. « 'ի Հայրապետութեան Տ. Եղիշէի, արդեամբք տանուտէր Մխիթարին, ձեռամբ Տ. Մարտիրոս քահանայի, յիշխանութեան Նահ Իսմայիլին, ամիրային Միր Սուար պէկի և որդւոյն նորա Խալըթ պէկի, յամի ԶԾԸ. 958 (և Քրիստոսի 1509) յիշեցէք և ողոր-

մի ասացէք առաջնորդացն Ս. Կարապետի վանուցս Տ. Մելքրբսեղեկի, Տ. Յովսեփայ, Տ. Ստեփաննոսի, քաջ բարունապետին, Տ. Գրիգորի, և հայրապետացն նոյն վանաց Տ. Մկրտչի, Տ. Յովհաննէսի և Տ. Յակոբայ ևս և զտրուպ զբողոք զՄարտիրոս քահանայս» ևն :

55. Տ. Ղազար, թվ. ԶԿԹ. 969 (1520) Ս. Առաքելոց վանուց վանահայր, սա Ս. Կարապետէն դնացեր է Վրաստան, բայց ինչ նպատակով, ձեռագիրը բան մը չ'ըսեր, անոր հետ ուղեկից էր նաև Տ. Ստեփան վարդապետ՝ վանահայր Ս. Առաքելոց, ինչպէս կը տեսնուի յիշատակարանի մեկնութիւն Ս. Յովհաննու Աւետարանչի անուն ձեռագրէն, որ Ս. Առաքելոց վանք կը գտնուի :

56. Տ. Աստուածատուր Ա. յամի 1549, որ յիշատակեալ է 'ի ձեռագիր մատենի Հարանց վարուց այսպէս.

«Քարեխօսութեամբ և աղօթիւք Սրբոց Հարցն և Տեառն Ներսէսի Շնորհալուոյ, ողորմեա՛ Գրիստոս Աստուած ստացողի զբոյս Տ. Թորոս Եպիսկոպոսին և իւր ծնողացն, որ և խնդրեաց զպատմութիւն 'ի Ս. Հարանց, վասն Ս. Կարապետի վանայն Գլակայ, որ այժմ՝ Իննակնեան կոչի և ևս անարուեստ և անարժանս Ատամ՝ յանձն առի և զբեցի զսա վասն յիշատակ լինելոյ սորա 'ի դուռն Սուրբ Կարապետին, և զը-

ընդամասնաբար թուականիս Հայոց ԶԳԲ. 998. ՚ի Ս. քաղաքն յերուսաղէմ, ՚ի յառաջնորդութեան Գլակայ վանայն Տէր Աճատուր եպիսկոպոսին և ՚ի Տէր Անդրէասին եղբորորդւոյ նորին, որ յայտմամբ և սա եղեւ եպիսկոպոս :

Աղաչեմ՝ զձեզ սուրբ հարք և եղբարք, որ ընթեռնութեամբ զպատմութիւն Ս. Հարանցն, ողորմիասացէք Թորոս եպիսկոպոսին և Ատոմ գրչիս. ամէն : » ՚ի թվ. փրկչի 1549 :

57. Տ. Անդրէաս Բ.՝ յամի Տեառն 1550-1557 : յիշատակուած Հարանց վարք ձեռագրի յիշատակարանին մէջ :

† 58. Տ. Մելքիսեղեկ Բ. ՚ի տանէն Պալունեայ՝ յամի Տեառն 1560. յաւուրս սորա չինեցաւ եկեղեցին Սրբոյ Կարապետի մինչեւ ցտինս ութն, արդեամբ և ջանիւք բարեպաշտ իշխանին Խօճա Պուտախի, որոյ յիշատակարանն գրեալ կայ ՚ի վերայ սեանն, որ է առ դրանն սրբոյ գերեզմանին. «Շինեցաւ ժամատունս. յիշեցէք ՚ի Քրիստոս զԽօճա Պուտախ և զիւր կողակից զԽանդատան և զիր գուսարն զՆոր Մելիքն, որ բազում խարճերաց ՚ի դուռն Ս. Կարապետին ՚ի թվ. ՌԹ. 1009 և յամի Տեառն 1560 : »

Եւ ապա վաղճանի յիշեալ վանահայր և այժմ թաղեալ է յարևելս եկեղեցւոյ ութ քայլ հեռաւորութեամբ, յորոյ վերայ կանգնեալ կայ 3 մէթր բարձրութեամբ հիանալի փորագրուած

մահարձան մը , որ ունի հետեւեալ յիշատակա-
րանը . « Կանգնեցաւ խաչս 'ի փրկութիւն հոգւոյ
Մեղքիսէթ եպիսկոպոսին , Տէր ներսէսին և ծնու-
ղաց մերոյ , ամէն : ԹՎ. ՌԺԲ. 1012 և յամի
Տեառն 1563 : »

59. Տ. Կարապետ Ա. 1561, որ զՍուրբ Կարա-
պետի դմբէթն նորոգեաց մեծաւ ջանիւք , թՎին
տումարի ՌԻԵ. 1025 (1576) յիշատակուած Ս.
Յովհաննու վանք եղած թղթէ ձեռագիր աւետա-
րանի մէջ , գրուած ձեռամբ Աւետիս արեղայի , նը-
պաստիւք տանուտէր Գասբարի 'ի Բաղու գիւղ
Մշոյ , ընդ հովանեաւ Ս. Աճածին եկեղեցւոյ թՎ.
ՌԻԵ. 1025 :

60. Տ. Յովհաննէս ԺԱ. Շխենց՝ յամի Տեառն
1580 :

61. Տ. Մարտիրոս՝ յամի 1580 , որոյ ձեռ-
քով շինուեցաւ խանն Ս. Կարապետի թՎ. ՌԻԹ.
1029. Քրիստոսի 1580ին , 'ի դառն և 'ի նեղ ժա-
մանակի բազում աշխատութեամբ : Յիշատակուած
թղթէ աւետարանի մէջ , գրուած 'ի Բաղու գիւղ
ձեռամբ Կարապետ գրչի :

62. Տ. Կարապետ Բ.՝ յամի Տ. 1581, որ ետ
գրել զթղթեայ աւետարանն 'ի մեծափառ անա-
պատն Մոկաց , որ Կանանց վանք կոչի , 'ի յիշատակ
եղբօր իւրոյ Տ. Սահակայ , ձեռամբ Տ. Ստեփանն-
ոս քահանայի և ծաղկաբաղ Առաքել արեղայի ,
թՎ. ՌԼԵ. 1035 (1586) : Սա նախորդն է Տ. Մար-

տիրոս Արհեպիսկոպոսին, մեծ բարունին կարապետ վարդապետ, որ երկու անգամ ստացեր է առաջնորդութիւնը:

63. Տ. Արիստակէս Ա.՝ յամի Տ. 1601. յիշատակուած Հ. Զամչեանի ընդարձակ պատմութեան մէջ. ծանօթ է նաև ձեռագիրներէ:

64. Տ. Արիստակէս Բ.՝ յամի Տ. 1654. ՚ի գաւառէն Ապահունեաց. սա ՚ի թվին Հայոց ՌճԳ. 1103, Քրիստոսի 1654, Ղյոյս յԱստուած եղեալ, սկսաւ նորոգել զմեծ և զհոյակապ զմբէթ Արբոյն Ստեփաննոսի՝ բարձրաբերձ և սրչատաշ յօրինուածով: այլ և զսագեր երկու զմբէթաց և զպարիսպն, որ և շրջապատէ զվանս և զաղբիւրն բարեհամ և զմեծ դունդարկեա՜հ կամարակապ երկաթապատ գոներով, նաև զսնտեստունն խցիկներով, այլ և զտեղի Խոտաճարակ ճգնաւորաց հոյակապ եկեղեցին: (*) Յիշեալ եկեղեցւոյ յիշատակարանը այսպէս գրուած է.

«Յիշատակ է եկեղեցին, նորոգեցաւ ձեռամբ Արիստակէս եպիսկոպոսին, թվին Հայոց ՌճԳ. 1103:» Եւ զայլ խախտած տեղիս նորոգեաց:

Սա ազատեաց զվանուցս գրաւ եղեալ գրբեանք և անօթք ՚ի ձեռաց այլազգեաց, որ կայ

(*) Յիշեալ եկեղեցին թաղուած կան Անտոն, Կրօնիզէս, և Եօթն խոտաճարակ ճգնաւորք:

յիշատակուած 'ի լուսանցս սուրբ աւետարանին
Հեթմոյ բարեպաշտ թագաւորին այսպէս.

«Նաեւ Աշխատակէս եպիսկոպոս ստացայ
սուրբ ժամադիրքս և եղի յիշատակ 'ի դուռն
Սուրբ Կարապետին, այլ և ընդ նմին ստացայ և
աղատեցի զգրաւ եղեալ զբեանս 'ի սուրբ տանս
և յայտմաւորք մի և զՀեթմոմ բարեպաշտ թա-
գաւորի խաչիւ սուրբ աւետարանն պատեալ և
զարդարեալ ներքոյ և աշտաքոյ զանազան յո-
րինուածով և ոսկեգոյն երանդօք.

Ընդ նմին և փոքր մագաղաթեայ սուրբ աւե-
տարան մի՝ նոյն գունակ սճով և երկու խաչվառ
ոսկեթել շուրջառ մի և այլ ըսղում՝ անօթք,
որք էին զրաւ 'ի ձեռս այլազգեաց» Զոր Տէր
Աստուած յամենայնի տացէ վարձս ըստ վաստա-
կոց իւրեանց. ամէն :

65. Տ. Յովհաննէս ԺԲ.՝ յամի Տեառն 1680:

66. Տ. Ներսէս Գ.՝ յամի Տեառն 1695, որոյ
անունն յիշատակեալ է 'ի ձեռագիր մաշտոցի
այսպէս.

«Գարձեալ յիշեցէք 'ի Քրիստոս Աստուած
զվերանորոգող սուրբ տառիս զհայր մաշտոցիս,
զՆերսէս բարունեաց պետ, զառաջնորդ սուրբ
ուխտիս Ամէրդուոյն, որ ետ զսա վերստին նորո-
գել և կազմել և եղ յիշատակ 'ի դուռն Սուրբ
Կարապետի վանից 'ի թուականիս Հայոց ՌՃԹԳ.
1144»

67. Տ. Կարապետ Գ. Հարքայ՝ յամի Տեառն
1698: Ի սորա ժամանակս նեղ անկանի վանս Խն-
նակնեան յանդու թ սլարտատեարց, զոր յիշատակէ
Յովհաննէս Կուրտ Բաղչեցին յիւրում յիշատա-
կարանի. «Իսկ զսլարտատեարց զանյազ և զանի-
րաւապէս սոս ժումն ՚ի դիր ոչ կարեմք արկանել.
նաեւ զմեր ողորմելի լինելն ՚ի ձեռս այլասեռից
և սմանց գիւղորէից. և զայս ոչ միայն յանհաւա-
տից կրէաք, այլ և ի մերազնէիցն»:

Եւ յաւուրս սորա եկին ՚ի հրաշպի վանս
Սրբոյ Կարապետի զուգափառ և համապատիւ
սրբազան հարքն երկոքեան՝ Յովհաննէս Կուրտ և
Գրիգոր Շղթայակիր, ՚ի թվին Հայոց ՌճՈՒ. 1154
և Փրկչի 1705: Եւ յաւուրս սոցա վաղճանի Տէր
Կարապետ եպիսկոպոս վանահայր Վանացն սրբոյ
ուխտին, և յաջորդէ Յովհաննէս Կուրտ մական-
ուանեալն:

✠ 68. Տ. Յովհաննէս ԺԳ. Բաղչեցի մականուան-
եալն Կուրտ եկաց վանահայր Սուրբ Կարապետի
յամի Տեառն 1705: Ս.ս սլատէ ՚ի յիշատակարանի
իւրում ընդարձակ կերպիւ զլիճակն սուրբ վա-
նացն, զերկրաշարժն և զնորոզ շինու թիւն կաթու-
ղիկէին և այլոց տեղեաց:

69. Տ. Գրիգոր Ե. Շղթայակիր Բաղչեցի:

ԳԼՈՒԽ Բ.

70. Տ. Յովնան Ա. սորին վանահայրութիւնն ահասնեմք 'ի կոնտակի միում, զոր առեալ է նա վանահօր վանիցն սրբոյն Յովհաննու և սղահեալ է 'ի գրադարանի նոյն վանուց, որ ունի զՏեաեւեալ թուականն Հայոց Ռճ'կթ-1169 և յամի Տեառն 1120:

71. Տ. Արքաճամ Բ. Խոշապայ. սա մեծ ջանիւք վճարեաց զսլարաս նոյն վանուց և արար շինութիւնս բազումս, և ապա կարգեալ կաթուղիկոս Ս. Էջմիածնի յամի Տեառն 1726 և թուին Հայոց 1175, որոյ անունն յիշատակեալ է ձեռագիր սոկեղօժ մագաղաթեայ աւետարանի միում այսպէս.

«Արդ ցանկացող եղեալ այսմ աստուածապատում և քրիստոսաւանդ տառիս ամենայն պարկեշտութեամբ զարդարեալն աստուածասէր վառակցի Աճամ տէրացու Գանիէլն, որ հրամանաւ կատար եղև ըստ Տեառն բանին, որ գրեալ կայ 'ի սուրբ աւետարանիս. վաճառեցէք զինչս ձեր և տուք ողորմութիւն և կամ յիշատակ՝ և արարէք ձեզ քսակ դանձ անպակաս յերկինս. ճշմարտապէս մայրս մեր Սիրն սուրբ եկեղեցի երկին է 'ի վերայ երկրի Զայս սաշտելի և երկրպագելի նք աւետարանս բաշխեաց և դանձեաց 'ի Տարօնոյ Մշոյ Սուլթան Մուրատատուր Սուրբ Կարապետի

վանիցն և եղ յիշատակս Եւ դարձեալ ունկնդիր
եղեւ սրբազան Առաքելոյն գրոյն, որ ասէ. երանի
որ ունիցի զաւակ ՚ի Սիոն և ընտանի յերուսաղէմ,
զաւակի ցանկանալով անջնջելի յիշատակ ստացայ:

Բայց գրեցաւ սա յաշխարհն Յունաց և յեր-
կիրս Խրիմի ի հոյակապ և հուշակաւոր քաղաքիս
որ կոչի Կաֆայ, ընդ հովանեաւ և առ ոտն սուրբ
Նիկողայոսի սքանչելագործ արագահաս հայրա-
պետի և այլ բազմահաւար սրբոց, ձեռամբ անի-
մաստ, սչինչ և յեանեալ գրչի՝ քրիստոսապարտ
մեղսամած երիցու ՚ի թուարերութեանս ասքա-
նազեան և արէթական տուժարի ՌՃՁԶ-1176, և
՚ի զալստենէն Կենարարին ՌՁԻԶ. 1726. և յելի-
ցն Ադամայ ՚ի դրախտէն Փիլի. ՚ի հայրապետու-
թեան Տեառն Կարապետի Ամենայն Հայոց Կա-
թողիկոսի, և Սուրբ Երուսաղէմայ Պատրիարքի
Տեառն Գրիգորի և Կ. Պօլսոյ վերադիտողի Տ.
Յովհաննէս Աստուածաբան վարդապետի, և
Չէնկլի ձայն բարբառոյ յանապատի Սրբոյ Յով-
հաննու Կարապետի Տեառն Յիսուսի Մկրտչի
սուրբ վանիցս առաջնորդի Տ. Աբրահամ տիրա-
պատում Եպիսկոպոսի և նորին նուիրակ Մա-
ղաքեայ Աստուածաբանութեան վարդապետի,
որ և սա վերակացու եղեւ ՚ի յորդորումն և յա-
ւարտումն սկեզոծ և սուրբ աւետարանիս և հիւ-
սիսական կողմանց ՚ի յերկրիս Կաֆաու վերաաե-
սուչ և առաջնորդ Տ. Աւետիք Եպիսկոպոսի և

Տ. Ստեփաննասի Աստուածարան վարդապետի,
զոր տէր Աստուած 'ի կամս ողորմութեան իւրոյ
ամէն :» Յիշեալ աւետարանը այժմ սուրբ կարա-
պետի վանուց մէջ կը դանտի :

72. Տ. Ներսէս Գ. Տարօնացի, որ յիշատակ-
եալէ 'ի Տաթևացոյ ձեռագիր քարոզագրքի 'ի
յիշատակարանի յաջորդ շարքի սկսեալ 'ի Մխի-
թար Գօշէ՝ այսպէս .

«Եւ այսպէս բարւոյ ճանապարհի օրինակ
մնայ 'ի նոցանէ յազգս մեր և յեկեղեցիս մինչ
'ի մեծ և երջանիկ բարունապետն Մխիթար, ոչ
մակաձայնեալ լինի Գօշ. սա շնորհեաց յայտ-
նապէս զաւազան վարդապետական Յովհաննէս
վանականին, նորին աշակերտ Եսայի, որ է 'ի Նիջ
գաւառէն, նորին աշակերտ Յովհաննէս Տարօնա-
ցի, նորին աշակերտ Գրիգոր Տաթևացին, նորին
աշակերտ Դանիէլ ճգնաւորն, նորին աշակերտ
Յովհաննէս Համլէնցին հրեղէն լեզուէն, նորին
աշակերտ Երկու անուանիք՝ մինն Գրիգոր, որ
մականուամբ Չորթան կոչիւր, միւսն Թորոս վար-
դապետ. սոյն Թորոսի աշակերտ Գրիգոր Տարօնա-
ցին, նորին աշակերտ Յովհաննէս կոչեցեալն Շի-
րաք, նորին աշակերտ Ղուկաս Կեղեցին, նորին
աշակերտ Պետրոս Կառկառեցին, որ եղև կա-
թուղիկոս Սոսյ և Պետրոս կաթուղիկոսի աշա-
կերտ Ղուկաս վարդապետն, նորին աշակերտ
Մարտիրոս Տարօնացին, նորին աշակերտ Թա-

Թէոս վարդապետն, նորին աշակերտ ներսէս Տարօնացի, որ եղև առաջնորդ Գլակայ վանից Սրբոյ Կարապետին Մուրատաաւար դերեզմանին, նորին աշակերտ Արշահամ վարդապետ Կ. Պոլսեցի ՚ի թաինն Հայոց ՌՃՀԹ. և թաւին Փրկչի 1730:»

† 73. Տ. Մինաս Ակնցի, սա նորոգեաց զպարտագս և զաշտարակս Սրբոյ Կարապետի վանից և զսեփեակս նոյն վանաց վարդապետաց, նա և զսեփեակսն և սպա եղև պատրիարք Կ. Պոլսոյ յամի Տեառն 1743 և սպա եղև կաթուղիկոս Սրբոյ Էջմիածնի: նորին վանահայրութիւն տես ՚ի կոնտակն Արշահամ կաթուղիկոսի, որ այժմ Ս. Կարապետի վանքն է:

† 74. Տ. Յովնան Բ. Տարօնացի ՚ի Գեղջէ Կէմէկայ, սա կառուցանէ զեկեղեցին Սրբոյն Սարգսի ՚ի վերին Փակայ և նորոգէ զբազում շինութիւնս Սուրբ Կարապետի վանից, որոյ յիշատակարան դրեալ կայ ՚ի վերայ գրանն Սրբոյն Սարգսի եկեղեցւոյ:

«Շինեցաւ եկեղեցիս յանուն Սրբոյն Սարգսի զօրավարին ձեռամբ Յովնանու մեծաւորին վարդապետին սրբոյ աթոռոյս, նպատու թեամբ և ծախիւք Թախաթցի Եղիսէի որդի մահտեսի Յովհաննէսին, յիշատակ վասն ննջեցելոյն և ծնողացն Եղիսաթէթին և Հռիփսիմէին, եզրարցն Գրիգորին Խաչատուրին թովին ՌՄԲ. 1202. և յամի Տեառն 1753:»

75. Տ. Պողոս, որոյ սուրբ աղօթիւք կատարի(*) հրաշագործութիւնս ինչ յԱկն քաղաք: Սա առաջնորդելով նախ Սրբոյ Կարապետի վանից և ապա խնդրանօք Ակնայ բարեպաշտ ժողովրդոց երթայ անդ:

Եւ աղբիւրն նոյն քաղաքին որ 'ի վաղուց հետէ առատութեամբ յորդէր և ոռոգանէր զնա, որ և քաղաքն անուամբ աղբերն այնմիկ՝ Ակն կոչիւր, յանկարծ 'ի ժամանակին այնմիկ ցամաքի, որոյ առթիւ բնակիչ այլազգիք նոյն քաղաքի միաբան խուռն բազմութեամբ դիմեն 'ի խնդիր առ Աստուած վասն առատութեան աղբերն այնմիկ և ապարդիւն դառնան յետս: Եւ ապա Տէր Պողոս եպիսկոպոս հանգերձ բարեպաշտ քահանայիւք և ժողովրդովք և եկեղեցական դասուք զգեստաւորեալ հսկմամբ և աղօթիւք, խուռն բազմութեամբ եկեալ 'ի վերայ աղբերն այն և ասացեալ նոցա զԱռաքելոյ աղանոյ շարականն, սուրբ եպիսկոպոսն հեղու ի սրբալոյս միւռնէն յակն ցամաքեալ աղբերն, և հրամանաւ Աստուծոյ ջուրն սկսանի յորդիլ իր նախկին առատութեամբ:

Յիշեալ եպիսկոպոսն յորժամ գնացեալ էր 'ի սրբոյ վանից, տարեալ էր նաեւ ընդ իւր մասն ինչ 'ի Սրբոյ Կարապետէն, զոր 'ի վաղճանելն իւրում՝ թողուցեալ զնա առաջնորդարանիստ քա-

(*) Ակնայ տէր Գէորգ ծերունի քահանան կը պատմէ:

դաքի յեկեղեցւոյ Սրբոյն Գեւորգայ, որոյ գերեզմանն եւս այժմ կայ առ գրանն նոյն եկեղեցւոյ որ ունի զտապանադիրս 'ի վերայ շիրմին այսպէս.

«Ով անցաւորք ճանապարհի,
Խնդրի 'ի ձէնջ տաւք զողորմի.
Եթէ ասէք ինձ հայր մեր մի,
Այսօր ինձ՝ վաղն ձեզի,
Որ 'ի Ակնայ Առաջնորդի,
Պողոս արք եպիսկոպոսի,
Բազմաց արար բազում բարի,
Եկեղեցւոյն գոլով սրղի,
Շրջագայեալ ամէն տեղի.
Որ հանդիպիք այսմ շիրմի,
Լիով սրտով տաւք զողորմի.
'ի Հայոց թուականի,
Հազար երկու հարիւր ութնի,
Սեպտեմբերի տասն և չորսի
Յամի Տեառն 1759»

76. Տ. Յովհաննէս ԺԳ. Մոկացի. յիշատակեալ է անուն սորա 'ի յիշատակարանի Անալօծա գրքոյն, որ ինքն իսկ անձամբ գնացեալ է 'ի Կեսարիայ 'ի վանս Սրբոյն Յովհաննու Կարապետին հանդերձ Տէր Պողոս և Տէր Մարտիրոս վարդապետօք և Սարկաւագ Վարդանաւ և անդ օրինակեալ է զԱնալօծայ գիրք թուին Հայոց ՌՄԺԶ 1216 և Փրկչին 1767 :

«Եւ արդ ես յեսնեալս 'ի բանասիրաց Յով-

հաննէս իբրու պիտակ պետս տեղեալ 'ի նահանգէն Մոկաց և չնչին ծառայ Սրբոյն Յովհաննու Կարապետին ընդ հանրակարօտ դահին Մշոյ, վանն գործոյն նոյնոյ Աթոռոյն եկեալ 'ի վիճակս Ասիոյ, 'ի յերկիրն Կեսարիոյ, 'ի վանքն Սրբոյն Յովհաննու Կարապետին հանդերձ աշակերտօքս, որք են՝ Տէր Պօղոս և Տէր Մարտիրոս վարդապետքն և սարկաւազ տիրացու Վարդան, առնթեր Սարգըսի յոգնասէր մեծի և քաղցրատիպ աստուած իմաստ վարդապետին, գտի զԱնալօծայ գիրքս, որում՝ ըզձայի ի վաղուց հեռէ. յորդորմամբ նոյնոյ Տեառն Սարգսի ճշմարտարան վարդապետի ևտու գրել Յեւքառացի Տէր Յակար հանգուցեալ քահանայի որդի տիրացու Գրիգոր դպրին, որ սիշով յանձն էառ, աշխատանօք գրեաց, որոյ Տէր ասցէ զկարգաւթիւն, և յանդերեալ բովանդակեցաւ գրուածս մերում թվականիս ՌՄԺԶ 1216 ամի Հայոց, յամսեանն յուլիսի սկիզբն և այլն ամէն»

77. Տ. Յովհաննէս ԺԵ. որոյ անուն յիշատակեալ է 'ի ձեռագիր մատենի եփեսոսի և Քաղկէդոնի ժողովոյն այսպէս.

«'ի վայելումն Տեառն Յովհաննու Մամիկոնէից Եպսիկոպոսի և Մշոյ Սուրբ Կարապետի արժանաժառանգ առաջնորդի. շնորհիւ Տեառն աւարտեցի գիրքս 'ի թուին Հայոց ՌՄԻԱ. 1221. հոկտեմբեր ԺԱ. յամի Տեառն 1772 միջնորդու-

դռթեամբ եղբոր իմոյ կրթողի և վարժչի նուաստիս, բազմափիշա տառապեալ գրագիր Մատթէոսի՝ Բրաբլին գրագրունի ՚ի Կ. Պոլիս, ընդ Սուրբ Հրեշտակապետ եկեղեցեաւն ՚ի մանկատանն, սրբոյ Խաչի սպառնեալ և ահեղահրաշ մեծ նշանէ պաշտպանեալ ։»

78. Տ. Կարապետ Գ. Եւզոկացի. սորա ա-նունն յիշեալ է ձեռագիր մագաղաթեայ յաւե-տարանի միում ։

«Գրեցաւ սուրբ աւետարանս ձեռամբ նոյն աթոռոյն ծառայ Եւզոկացի Կարապետ վարդապետին, և յարդորմամբ նորին նուիրեալ է յիշեալ աւետարանս Վանեցի Զրաբաշենց Եղիազարին և եղեալ է յիշատակ ՚ի դուռն Մշոյ Ս. Կարապետին, տիեզերածագ Աթոռոյն և շնորաբայս գերեզմանին. ՚ի թուին Հայոց ՌՄԻԳ. 1223 և Փրկչին 1774 ։»

79. Տ. Յովսէան Գ. Համթեցի, որոյ անուն յիշատակեալ է ՚ի Գիտնեսիոսի Արիստագացոյ կենսագրութեան վերջ հին ձեռագրի մը մէջ այսպէս ։

«Այս պատմութիւն Սրբոյն Գիտնեսիոսի ՚ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ՝ թարգմանեալ էր ՚ի Յունականէն ՚ի Վիտիականն, իսկ ՚ի մերս թարգմանեաց Յովհաննէս բժիշկ 329 թուակա-նիս Փրկչի ՚ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն ։»

Օրինակեցաւ ձեռամբ Մկրտիչ անուամբ
և եթ գրչիս իրրեւ նօտարի սրբոյ գահին Ափորդ-
ւոյ, գաւառաւ Տարօնացի 'ի Զիարէթ յորջոր-
ջեալ գիւղէ 'ի թուոյն Փրկչի 1778 և 'ի ՌՄԻԷ.
1227 թուոյն Հայոց աւարտեցաւ, 'ի փետրվարի
ամսոյ քսանին և վերոգրեալ սուրբ աթոռոյն
գահակալութեան Տեառն Յովնանու Համթեցոյ,
հրամանաւ լուսարարի տանն սրբոյ Տեառն Մար-
տիրոսի բարեջան վարդապետի Տիվրիկցոյ 'ի յի-
շատակ անձին իւրոյս Որ ոք ընթերցի յիշեցէ
զնա 'ի բարին ։»

80. Տ. Յակոբ Գ. իւր օրով կը նորոգուի
Մշոյ քաղաքի տէր Յակոբ քահանայի տան 'ի
նախնեաց մնացեալ հին կոնտակը և կնքուեցաւ
Սուրբ Կարապետի վերոյիշեալ վանահօր և Սուրբ
Առաքելոյ Տէր Պողոս վանահօր կնիքներով 'ի
թուին Հայոց ՌՄԷ. և թուին Փրկչի 1781 ։ Յիշ-
եալ կոնտակը կը ծանուցանէ քանի մը վանքե-
րու հիմնարկութիւն ։

81. Տ. Յովակիմ, որոյ յիշատակը եպիսկոպոսական
Եմիվորսնի մը վրայ այսպէս գրուած է .

«'ի վայելումն արհի եպիսկոպոս Յովակիմ
Աստուածաբան վարդապետին և առաջնորդին
Սրբոյ Կարապետի վանից Տարօնոյ 'ի թվին Հա-
յոց ՌՄԷԵ. 1235. և յամի Տեառն 1786 ։»

† 82. Տ. Աստուածատու Բ. Տարօնացի, որոյ
յիշատակն գրեալ է 'ի լուսանցս սուրբ աւետա-

բանի Հեթմոյ թագաւորին: Սա ութ սիւն ևս
աւելցնելով՝ ընդարձակեաց Սուրբ Կարապետի
եկեղեցին, զզանգակատունն և զգաւիթն և
ապա հրացեալ տապակօք նահատակի Էմին վա-
չայէ յամի Տեաւն 1787ին:

Գարձեալ վասն սորա կայ յիշատակեալ 'ի
ձեռագիր աւետարանի միում, որ դտանի այժմ 'ի
վանս Սուրբ Յովհաննու Եղրդոտի, այսպէս.

«Վերջապէս կազմեալ նորոգեցաւ սուրբ աւե-
տարանս 'ի թվոյս ՌՄԼԵ. 1235ին օգոստոս ամսոյ
ԻՒ. 24ին. ձեռամբ Պողոս սրբակրօն վարդապետի
Սասունցւոյ, 'ի Սուրբ Կարապետի վանս, որ 'ի Մուշ
ի խնդրոյ Տէր Յովհաննէս քահանայի Յաւրանցւոյ,
'ի վայելումն անձին իւրոյ: Ի սոյն ամի ձեռնադ-
րեցաւ նոյն Տէր Յովհաննէս քահանայ 'ի մեծ
պահոց չորրորդ կիւրակէին Սատուածատուր
բազմերախտ վարդապետէ և արքեպիսկոպոսէ,
որ էր առաջնորդ 'ի Սուրբ Կարապետի վանքն, որ
նորոգեաց վերստին զնոյն գերահռչակ աթոռն
Յովհաննու Կաշապետին, որ ընկղմեցաւ 'ի մեծի
չարժէն իւրով ժամանակսն 'ի թվոյս ՌՄԼԵ.
1235ին Վարդապետի կիւրակէին զկնի դալ երկու-
շաքթի օրն յերրորդ ժամուն, յսրում՝ պատա-
րագ մատուցանիւր. եղև կարի ահագնատեսիլ
չարժումն գետնի և անկաւ կաթուղիկէն Սուրբ
Ստեփաննոսի տաճարին, սեղանատունն հանգերձ
վերայ եղեալ միաբանից խցիւքն, Խաչբակի

խուցքն, ուխտաւորաց օտայքն, չորս պորձքն, հարաւային կողման պարխապն ծագէ 'ի ծագ, փուռս հացատան և այլ տեղիք: Եւ յաջողութեամբն Աստուծոյ շինեցաւ վերտոխն բալոր փլեալքն գեղեցիկ կերտուածովք և օթնապատիկ լաւագոյն քան զառաջին շինուածսն 'ի նոյն Աստուածատուր վարդապետէն. նաև քակեաց զգաւիթն եկեղեցւոյն, որ երարձ և արար զերկտեան մի, և ութ սիւն և օյաւելեալ և զզանգակատունն յառաջ տարեալ շքեղացոյց շինմամբ: Արդ փլեալ եղև 'ի թվոյս ՌՄԼԳ. 1233, և նորագոյն ՌՄԼԶ. 1236ին լրացաւ բալորն: Այլ և ընթերցողքդ սուրբ աւետարանիս մշտապէս յիշման արժանի արատջիք զՊողոս ճգնակրօն վարդապետն, որ բազում աշխատութեամբ ի նեղ ժամանակին կազմեաց զսա վասն յիշատակին իւրոյ ձրիապէս, զի կարի հնայեալ էր և 'ի կազմելն իւրում տեսեալ էր յերազոյ զհրաչս սրբոյ աւետարանիս և պատմեաց և զի լսողքս հրաշից կարի ապուշ մնայեալ զարմացաք, վասն որոյ լաւով և արտասուօք ծումապահութեամբ կազմեաց և պատուիրեաց զգուշութեամբ և պատուով պահել զսուրբ աւետարանս ի սուրբ տեղիս, ժամանակի ի վերայ հիւանդաց և զիւրահարաց ընթեանսլ հաւատով և լիցի վարատումն ի պէս պէս ցաւոց, շնորհօք Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ և յիշողքդ և պահողքդ յիշեալ լի-

ջիք յԱստուծոյ քանիցս անգամ, յիշելն յիշէք
ողջ լերուք» :

Սակայն զանգակատան գմբէթի արեւելեան
կողմ՝ կայ առանձին յիշատակարան մը մարմա-
րեայ քարի վրայ, որ նոյն ժամանակի թուական
կը կրէ այսպէս.

«Յիշատակէ զանգակատունն հանդերձ սուրբ
հոգեկան եկեղեցեալն Կարնեցի Եփրիկեան Մահ-
տիսի Յակոբին և հանդուցեալ կողակցացն՝ Զար-
դարին և Թագուհոյն և ծնողացն՝ հօրն հանդուց-
եալ մահտիսի Գրիգորին և կենդանի կողակից
Թագուհոյն թվին ՌՄԼԵ : »

ՏՅ. Տ. Յակոբ Աղպեղ. սա 'ի վանահայրու-
թեան իւրում զհետ եղեւ մեծ ջանիւք և հոգա-
տարութեամբ վճարել զպարտս նոյն վանուց և
ապա նահատակի ձեռամբ Մշոյ Եռսուֆ փաշայի
'ի ձորակն Սահակայ, յամի Տեառն 1807 և թաղ-
եալ է 'ի վանս, որ ունի զայս տապանագիրս.

« Այս դամբարան մարմնոյ տեղի ,
Տեառն Յակոբայ արհոյ զիտի ,
Սրբոյ դահիս առաջնորդի ,
Նաև Կարնոյ մեծ քաղաքի :
Սա էր տեղեալ Սամաթեացի ,
Եւ աշակերտ պատրիարքի
Զաքարիայ վարդապետի .
Զորեքտասան ամս հովուեալ ,
Զբազում պարտս վճարեալ ,

Որ սուրբ տանս վրայ դիզեալ՝
Յարգելանաց բանտս մասնի,
'ի կապանաց զերծեալ լինի,
Բայց սուրբ տեղիս չհասանի,
Մինչ Սահակայ ձորակ մտեալ,
'ի նենդողացն ընդհարեալ,
Սրախողխողս մարմնովն լեալ,
Կսկծալի մահուամբ մեռեալ,
Կոծով մեծաւ 'ի յաստ բերեալ,
'ի գերեզման մահու եղեալ՝
Հանդիպողաց իւրոյ շիրմի,
Հայցէ 'ի ձէնջ աղերսալի,
Ասել զհոգոց և զոգորմի.

ԹՎին Հայոց 1256 մայիս 7, և յամի Տեառն 1807:»

ՏԿ. Տ. Պօղոս Բ. Կարնեցի՝ յամի Տեառն 1808: Վասն սորա յիշատակեալ է 'ի ձեռագիր քարոզագիրք մատենիս, որ ասի «վասն կիւրակէից»՝ այսպէս.

«Լուսանկար Սրբոյ Էջմիածնի միաբան և նուիրակ Համթայ Ռէթէոս սեւակիրս 'ի գալն իմ Համթայ 'ի մէջ ճապաղջրոյ և Պոկլանու եղև մերկացեալ յամենայն դոյից և սրահար, որ 'ի յամբարտաւանութենէ Մշոյ հայ խաթրճոցն, և մնացաք 'ի սուրբ վանս հինգ ամիս անկեալ, յաւուրս Տեառն Գանիէլի սրբազան կաթուղիկոսի, յորումամի սպանեալ էր 'ի նենդող Մարաց ազգէն առաջնորդ Յակոբ Կախիտպոս Պուսեցի և Մինաս

վարդապետն յառաջացեալ իւրովի ընդ վաշայի կամացն, նա եւս ժանտախտէ փոխեցաւ. ընդ նմին և Մուրատ վաշայն մեռաւ 'ի ժանտախտէ յետ աւուրց և դեռ ոչ դայր ֆարման յառաջնորդութեան որ եւս վաշայի կամօքն յառաջնորդեալ էր Պօղոս վարդապետն Կարնեցի: Եւ մեք աստէն սակաւ ինչ ընթերցեալ զգիրս 'ի ՌՄԾԷ. 1257 թուին Հայոց 'ի ասլրիլի հինգ հինգշարթի աւուրն՝ զայս ծրարեցաք, որ ի վաղիւն դիմելոց եմք 'ի Ս. Աթոռն, եթէ Տէր կամեսցի:»

† 85. Տ. Մկրտիչ Բ. վանեցի. սա կը շինէ Լուսաղբիւրի երկու կամարներն և յետոյ կերթայ կը նորոգէ Աշտիշատի Ս. Սահակ Պարթեւ հայրապետի եկեղեցին՝ յամի Տեառն 1810:

Եկեղեցւոյ արեւելեան ճակատի վրայի յիշատակարանը .

«Նորոգեցաւ եկեղեցիս Ս. Սահակայ ձեռամբ Սուրբ Կարապետու Մկրտիչ վարդապետին և ճարտարապետութեամբ Բաղշեցի Սիմոնին, թուին Հայոց ՌՄԾԹ. 1259:»

† 86. Տ. Վարդան Բ. Բաղշեցի. սա կը շինէ Ս. Մատրավանուց զանգակատունը եօթն սեամբ գմբէթահարթ յամի Տեառն 1824:

† 87. Տ. Պետրոս Տարօնոյ Կուրաու գիւղէն. սա կը լինի առաջնորդ Տարօնոյ աշխարհին և վանահայր Սուրբ Կարապետի վանացն: Ասոր պաշտօնավարութեան ժամանակ Մշոյ աշխարհ կը կա-

ուսմարուէր Ալատին պէկի տան թուրք միապետական փաշաներով : Հասնանցի աշիրէթ մէկ կողմէն և Ալատին պէկի տուն միւս կողմէն լեցուած Մշոյ դաշտը կը ճնշէին ու կը հարբստահարէին ժողովուրդը և տարուան երեք եղանակներուն՝ դարուն, ամառ և աշուն զանոնք իրենց հաշուոյն աշխատեցնէլէ զկնի՝ ձմեռն ալ խշլայ^(*) դրութեամբ իրենց բոլոր անասուններ՝ ձի, ոչխար, տաւար կը ցրուէին անոնց վրայ պահելու մինչեւ դարնան և եթէ այդ անասուններէն մէկ սատկէր ժողովուրդ պարտական կըլլար անոր փոխարէն երկու հատ վճարէլ և զոհացնել :

Պետրոս եպիսկոպոսը մեծ զոհողութիւններով վերջապէս կը յաջողի յետ երկար աշխատութեանց խշլայի դրութիւնը ջնջել Օսմանեան իշխանութեան միջոցաւ, որ նոր սկսած էր ազդել քրդականութեան վրայ և այդ կերպով ժողովուրդը կազատի այդ անտանելի լուծէն :

Յիշեալ եպիսկոպոսի օրով տեղի կունենայ Ռուս և թուրք մեծ պատերազմը յամի Տեաւն 1819 :

Այս միջոցին Քրդաց ազգը և Տմիլիկներ մեծ բազմութեամբ կը յարձակին վանքի վրայ, կը

(*) Զմեռուան մէջ առ աշի բռնակալաց անասունները ձրի պահել և խնամել :

կողոպտեն միաբան վարդապետներ, որոնք բու-
լորովին մերկ, բոկոսան և իրենց մերկութիւնը
ծածկելով խոլորձ ըսուած խոտով՝ լեռներ և ձո-
ւէր կապատանին և վերջոյ Մուշ երթալով կըն-
դունին Քոթանեանք ըսուած թուրք խապիլէն
(ցեղ) և հոն կը պահպանուին Յամիս և Անոնց
փախստենէն յետոյ Յամիս վանքը թափուր կը
մնայ և դռները բաց, վայրենաբարոյ քրդեր կը
կողոպտեն և կը տանին եկեղեցական սրբազան
անօթները, սպասներ և բազմաթիւ ձեռագիր
հնութիւններ։ Այս կողոպտումէն զերծ կը մնան
սրբոց մասունքներ և կարգ մը թանկագին և
ընտիր շուրջառներ միայն։

Այս գէպքերու միջոցին Պետրոս եպիսկոպոս
կարին կը գտնուի, վասնզի կարնոյ առաջնորդու-
թիւնն ալ միացած էր վանքի առաջնորդութեան
հետ։ Նորին Սրբութիւն վերադառնալով 'ի սուրբ
վանս, երկար օրեր կուլան միաբանութեան հետ
վանքի աւերութեան և անգին հնութեանց կորուս-
տեան վրայ և հսկում ու աղօթք կը կատարեն առ
Աստուած, որպէս զի ողորմի Ազգին և խաղաղու-
թիւն պարգեւէ աշխարհին։

Երբ պատերազմ կը դադրի և խաղաղութիւն
կը տիրէ, Նորին Գերապատուութիւնը նուիրակ
վարդապետներ կը զրկէ ամէն քաղաքներ և գա-
ւառներ՝ նպատակաւ հաւաքելու 'ի վերաշինութիւն
Ս. Աթոռոյն, ինքն եւս անձամբ վեց տարիներ

Ռուսաստան և Պարսկաստան կը շրջագայի և կը հաւաքէ մեծ քանակութեամբ դրամ՝ և եկեղեցական սպասներ, ապա վերագառնալով սուրբ վանուցս շինութեան համար մեծ ջանքեր կը թափէ և ի հիմանց կը կառուցանէ վանքի հիւսիսային և արեւմտեան երկու պարիսպները երկյարկանի սենեակներով, կամարակապ և բակի մէջ գտնուած զոյգ բարեհամ աղբիւրներով, ինչպէս կը յայտնէ արձանագիրը, որ կը գտնուի աղբիւրին ճակատը այսպէս.

«Վերստին սկիզբն առնելով նորոգման, սրբոյ աթոռոյս ՚ի նորակերտման, արեւմտից և հիւսիսային կողման, կամարակապ և յոյժ աննման. երկուց աղբերցն բարեհամական, ընդ նմին շինեալ կառուցան, յիշատակ եղեւ մերս ազգին ջանիւ իմն առաջնորդութեան, որ եմ՝ յարկէն Տարօնեան, գիւղիւ սնեալ կուրաւեան, շնորհիւ հոգւոյն տեւողական, Պետրոս վարդապետ տէր կիրակոսեան, առաջնորդեալ աստ իմ նստման, այս տեղիքս կանգնեցան, թուին 1825 յամի Տեառն»:

Նմանապէս և յետոյ շինել կուտայ Սուրբ Գերեզմանի, Սուրբ Ստեփաննոսի և աւագ սեղանի խորաններու ոսկէզօծ դեղաքանդակ և փորագրեալ պատկերազարդ խաչկալները, որ կը պայռառաջնէ սուրբ եկեղեցին, որոյ շինութեան յիշատակարան այսպէս գրուած է.

«Սա գեղաշքեղ ոսկէզօծ պանծալի, նման

լուսածէմ՝ երկնից խորանի, որպէս ոսկերողբոջ 'ի մէջ շինուածի, որ բաշխէ զճաճանչս մերձակայ իւրոց տեսողիւ Արդ ժամ է ցնծայ ի գեղ լուսափայլ քան զերկուս խաչկալս տեսօք գովելի, չքնաղ շինուած քանդակագործս զարգարի, կամարացն չքեղազարդ յոյժ և յոյժ աննշալի, որոյ արդեամբ Տեառն Պետրոսի, աստուածարեալ արքեպիսկոպոսի, բարեսիրտ որդւոյ Տէր Կիրակոսի, գիտի Ս. Գահին որ էր Կուրացի, 1800 ամ՝ ազատութեան, և յարեալ թուական 'ի ձեռն վանեցի Սարգսի և Նիկողայոսի, 'ի վառս Աստուծոյ ամենակալի»

Յիշեալ Պետրոս եպիսկոպոս սուրբ եկեղեցւոյ աւանդութեանց կարգաց ու կանոնաց անվրձար սղահպանման խիստ նախանձախնդիր էր, և եկեղեցասիրութեան և աստուածալաշտութեան տիպար էր, բոլոր վանական միաբանութիւն եկեղեցին կը յաճախէր և զիշերային ժամերգութենէ առաջ երկու կանոն սաղմոս երգել պարտիք բրած էր միաբանութեան, և եկեղեցական պատժոյ և հացազրկութեան կենթարկէր այն կրօնականը, որ առանց բանաւոր պատճառի եկեղեցիէն և սաղմոսերգութենէն ետ կը մնար:

Այսչափ շինութիւններէ և կարգապահութիւններէ զկնի Կարին կերթայ վերջին անգամ, և հոն կը վաղճանի և կը թաղուի մայր եկեղեցւոյ կից հարաւային կողմ՝ Սուրբ Աստուածածնի մատրան առջեւ, ուր տակաւին կայ նորին գերեզման:

88. Տ. Յարութիւն Եղեսեացի 1833-38
Թուականներուն կը վարէ Սուրբ Կարապետի վա-
նից և Կարնոյ միացեալ վանահայրական առաջնոր-
դութեան պաշտօնը խիստ արդիւնաւոր կերպով:

Ասոր օրով կը շինուի Սուրբ Կարապետի ա-
ռաջնորդարանի երկյարկանի սրահը, հացի փու-
ռը՝ իր մէջ գտնուած աղբիւրով, մառանը, Խաչ-
բակի հոյակապ սենեակները, փայտի խանը, ջը-
րաղացը, նաեւ եկեղեցւոյ մէջ առաջնորդական
գեղակերտ աթոռը, ինչպէս կը վկայեն այժմեան
մեր յիշատակարաններ և արձանագրութիւնները:

Իր շինած հարաւային պարսպի դրան ճա-
կատի յիշատակարանը այսպէս գրուած է.

«Սա թագ պարծանաց է Հայոց ազգիս, պայ-
ծառ փողփողի ՚ի Մուշ գաւառի, որ նախ հիմնե-
ցաւ ՚ի Լուսաւորչէ, յանուն Յովհաննու բանին ճը-
րաղի. իսկ նորոգ շինեալ շքեղ գեղցեղի, կամար
առ կամար զօրէն եթերի, նորոգ ՚ի հիմանց
կանգնեալ պարսպի, հանդերձ սենեկօք և վեր-
նայարկի, խնդայ միտ առնէ զսիրտ տեսողաց,
՚ի վեր առեալ փառս Միածնի, այս եղև յա-
ւուր աթոռոյս դիտի, Յարութիւն արհի եպիս-
կոպոսի, որ ծննդեամբ բուն Եղեսեացի, խոհա-
կան ջանիւք այր երեւելի, տուրք ազգիս Հայոց
եղեն օգնական, շինուածոյս ծախուց սատար
բաւական, Աստուած օրհնեսցէ զազգս մեր հա-
մայն, տացէ փոխարէն վերին օթարան: Այս

վերնայարկիս դիրք սքանչելի, եղև բոլորեալ
'ի թիւ Յիսուսի, հազար ութ հարիւր երեսուն
ութի ամսեան երեքի սեպտեմբերի»

Այսպէս և յիշեալ եպիսկոպոս հմուտ էր
Սուրբ Գրոց և քաջ հայկաբան, նարեկ ծայրէ
'ի ծայր տաղաչափութեան վերածած էր : Եւ
ապա 'ի խոր ծերութեան վերջին ժամանակներ
հրաժարեցնելով Սուրբ Կարապետէն կը վերա-
դառնայ իւր ծննդավայր Եղեսիա և հոն ա-
ռաջնորդ կը կարգուի : Իւր օրով կը շինուի Ե-
ղեսիոյ անուանի մեծագիր և գեղեցկակերտ
մայր եկեղեցին, որ ցայսօր կանգուն կը մնայ :

Յիշեալ առաջնորդ Յարութիւն սրբազան
եպիսկոպոսի յիշատակարան այսպէս գրուած է
Սուրբ Կարապետի եկեղեցւոյ վանահարց աթո-
ռոյն վրայ .

« Շինեցաւ աթոռս 'ի վերտեսչութեան Յա-
րութիւն սրբազան արք եպիսկոպոսի Եղեսիա-
ցւոյ յամի Տեառն 1839 » :

— 89. Տ. Զաքարիայ Տարօնացի Խէյպիան գիւ-
ղէն. սա կը նորոգէ Սուրբ Գէորգ եկեղեցին
և կը շինէ ցորենի ամբարը, դպրոցը և ապա
կարտաքսուի վանքէն և Սուրբ Յովհաննու վանք
կը վաղճանի յամի Տեառն 1846 : Իր նորոգած
Սուրբ Գէորգ եկեղեցւոյ յիշատակարան այսպէս
գրուած է .

« Տերամբ վերստին նորոգեալ կանգնի կոփ-

ուածոյ քարամբք այս եկեղեցի Սրբոյն Գէորգայ
քաջ զօրաւարի, յառաջնորդութեան Տեառն Զա-
քարիայի, երջանկազարդեալ Հայր վարդապետի,
'ի փառս Աստուծոյ և ի պարծանս Հայ ազգի,
քրտնաթոր ջանիւք Ուստա Սիմոնի, յամի Տեառն
1841» :

90. Տ. Մատթէոս Գաղատացի՝ 1853. տրա-
անուն յիշատակէալ կայ վանուցս մատենադա-
րանի կոնտակներու մէջ :

91. Տ. Կարապետ Ե. Բագրատունի Երե-
ւանցի, որոյ տապանաքարի վրայ յիշատակեալ է
իր պաշտօն : Սա Արեւելեան պատերազմի ժա-
մանակ վանքը ազատ կը պահէ քրդաց բռնու-
թենէն՝ յամի Տեառն 1855 :

92. Տ. Կարապետ Զ. Կեսարացի՝ յամի Տեառն
1861 : Յիշատակարան իւր տապանաքարի վրայ
դրուած է :

93. Տ. Մկրտիչ Գ. Խրիմեան Վանեցի, սա-
յոյժ կրթասէր լինելով՝ պէտք եղածին չափ խը-
նամք կը տանի դպրոցի յառաջգիմութեան հա-
մար : Սուրբ Կարապետի ժառանգաւորաց վար-
ժարանի ուսուցիչ կը կարգէ Գարեգին վ.
Սրուանձտեանց և տպարան բանալով կը հրատա-
րակէ «Արծուիք Տարօնոյ» ամսաթերթ՝ բանա-
սիրական, գրական և ժողովրդական լեզուով :
Իր վանահայրութիւն կսկսի Քրիստոսի 1862
թուականին և յամի 1869ին Կ. Պօլսոյ պատ-

բիարք կընարուի և Մակար կաթողիկոսի մահուանէ յետոյ Սուրբ Էջմիածնի կաթողիկոսական գահ կը բարձրանայ :

† 94. Տ. Մամբրէ Տարօնացի՝ Մուշ քաղաքէն, սա Վարժապետեան ներսէս պատրիարքին շատ սիրելի և համակիր ըլլալուն և միաբան վարդապետաց պահանջմամբ 1873ին վանահայր կը կարգուի Սուրբ Կարապետի վանից և կը վարէ արժանապէս իր պաշտօնը ինն և կէս տարի : Սորա պաշտօնաւարութեան օրով տեղի կուսենայ Ռուս և Թուրք Արեւելեան պատերազմը , որոյ միջոցին կինճի կողմեր բնակող Տմիլի ըսուած բարբարոս ցեղը ձմեռ եղանակին կը յարձակի վանքին փակայի վրայ և կը յափըշտակէ կը տանի 900 ոչխար, 25 ձի, 3 ջորի, 20 աւանակ, բաղմաթիւ եգներ, գոմէշներ և կը կողոպտէ ու կը չարչարէ վանուց մշակներ ու վարձկաններ, և որովհետեւ ձեան շատութեան պատճառաւ գոմէշները չէին կրնար երթալ և կը խրէին ձեան մէջ, այդ վայրենարարոյ և անգուժ աւազակներ ողջ ողջ գոմէշներու կաշին հանելով կը տանէին : Փակայի աւարէն ղկնի Տմիլիներու կողմէն սպառնալիքներ կը ըսուին, որ հինգ հարիւր մարդով վանքի վերան ալ պիտի գան և դայն ալ կողոպտէն :

Տ. Մամբրէ Մուշ կը դիմէ և կառավարութեան գթութիւնը կը հրաւիրէ վանքին վրայ :

Վանուցս միաբան վարդապետներէն ոմանք կը
լքանին վատարար և վանքը թողլով կը փախչին,
որ այնչափ ժամանակ զիրենք պահեր էր ու
խնամեր իր ծոցին մէջ . սակայն ասոնց հակա-
ռակ Տէր Ներսէս վարդապետ Խարախանեան
Աստուծոյ Սուրբ Տան պահպանութեան նախան-
ձայոյզ զգացմամբ վառուած՝ կը յորդորէ վան-
քի միւս վարդապետներ և հասարակ զործակալ-
ներ , որ վանքի մէջ ամբանալով կ'ուխտեն
ցկեանս պաշտպանել զՍուրբ Շիրիմը և մեռնել
հոն քան թէ թողուլ , որ պիղծ սաքերուն կոխան
լինի :

Իսկ Ասատուած վերէն տեսնելով միաբանու-
թեան այս միակամ միախորհուրդ առաջադրու-
թիւնը և ուխտը , կը խնայէ և կ'ողորմի այս
վանքին , կը ցրուէ անոնց խորհուրդ և կ'ազա-
տէ զայն բարբարոսաց արշաւանքէն :

Երբ պատերազմը վերջացաւ , Մամբէ ե-
պիսկոպոս մինչև վերջ գրեց ու բողոքեց այս
վայրենիներուն դէմ և յաջողեցաւ խիստ հը-
րաման հանել տալ , որու համար զօրքեր
զրկուեցան կինճ և ետ բերուեցաւ վանքի
աւարը՝ մէկի փոխարէն երեք : Մինչ այդ
ժամանակ կինճի գաւառը տեղացի բռնակալ
պէկերու ձեռք կը գտնուէր , որոնք մեծա-
մեծ մլասներ կը հասցնէին թէ տերութեան
և թէ ժողովրդեան : Յիշեալ բարբարոսներու

անդգայութիւնը այնչափ էր որ կըսէին, «*իւս-
սիչան ըկ քրսնուռայ պրէրու մամեան*(*)» :

Տէր Մամբրէ եպիսկոպոս ետեւէ եղաւ, շա-
րունակ գրեց և բողոքեց կառավարութեան,
դիմեց Պատրիարքարան և անոր միջոցաւ՝
Բ. Դուռը, մինչեւ որ յաջողեցաւ միւթէսէբը-
ֆութիւն հաստատել տալ կինձ :

Նաև վանքի սահմանի մէջ դանուած
կուարս գիւղը, որ վանքի կալուածն էր, որուն
մէջ բնակած և թանձրացած էին հետզհետէ
40 տան չափ Տմլիկներ և միշտ վանքին վնաս-
ներ կը հասցնէին, ձեռք բերելու համար ամէն
ջանքէր և զրհողութիւններ չխնայեց, մինչև որ
յաջողեցաւ իլամն վճռագիր բերեց 'ի նպատ
վանուց : Դժբաղդարար անոր գործադրութիւն
չտեսած 1882 թուականին կը վաղճանի և կը
թաղուի յետ կոյս սուրբ եկեղեցւոյ : Իր դամբա-
րանին վրայ հետեւեալ արձանագիր կայ.

ՄԱՀԱՐՁԱՆ

«Աստ հանգչի Տէր Մամբրէ Ս. Արքեպիսկո-
պոս Մամիկոնեան աշակերտ, գասախօս և միա-
բան Սրբոյ Աթոռոյս, որ 'ի վարդապետութեան

(*) Մահմետական դաւանումէն Տմլիկ ցեղին լեզուն է, որ ըսել
է «*եթէ թագաւոր կը վախնայ, թո՛ղ գայ մեր մէջ* :»

վարեաց զպաշտօն քարոզչութեան 'ի Կ. Պոլիս, յԱզգրիանուպոլիս, 'ի Ռոստոթոյ, 'ի Կարլին, 'ի Կէղի և 'ի Բաղէշ և յամի 1873ին բարձրացաւ յաստիճանն եպիսկոպոսութեան 'ի Ս. Էջմիածին և հուսկ ապա կարգեցաւ վանահայր Իննակնեան մեծի ուխտիս Տարօնոյ զամս ինն և կէս: Երջանկայիշատակ հանգուցեալ եդ զանձն իւր 'ի վերայ հօտին և սուրբ ուխտիս և յամենայն վտանգս աբիաբար պատրաստ գտաւ: Ննջեաց 'ի հասակի 48 ամաց ի 19 մարտի 1882ին:»

Տէր Մամբրէ եպիսկոպոս ճշմարիտ եկեղեցական մ'էր. քաջ ուսած էր հայերէն գրաբար լեզուն, ունէր սուր գրիչ և ճարտար լեզու: Վերին աստիճան նախանձախնդիր էր եկեղեցական աւանդութեանց և կանոնաց և մաղի չափ չէր ուղեր շեղել անոնցմէ: Չայն խրոխտ և ուժեղ, կերդէր գեղեցիկ շարական. իսկ իր առողջանութիւն այնքան պարզ յստակ էր, որ բառին բոլոր գրերը որոշ կերպով դուրս կուգային: Իր պաշտօնավարութեան սկիզբը շինել տուաւ Սուրբ Յարութիւն եկեղեցւոյ կից սրբատաշ քարերով վարժարան մը՝ միայն ներքին յարկ, վերին յարկն ալ պիտի շինէր և կանոնաւոր վարժարանի մը հիմ պիտի դնէր վանուցս մէջ, սակայն 1876ի Կարսի պատերազմ վրայ գալով՝ ուխտաւորաց երթեւեկութիւն զազրեցաւ, այլեւս միջոցներ չօգնեցին իրեն գլուխ հանել իր գեղեցիկ ծրա-

գիրը, որ թաղուեցաւ իր հետ 'ի գերեզման:

95. Տ. Արիտաակէս Կ. Պոլսեցի, Երկու տարիէն յետոյ Պատրիարքարանի կողմէն կը հրատարուի յամի Տեառն 1886ին և անկից ալ Պաղտատ կերթայ առաջնորդութեան պաշտօնով և ութ տարի պաշտօն վարելէն զկնի հոն կը վաղձանի:

96. Տ. Գարեգին Արուանձտեանց Վանեցի՝ յամի Տեառն 1888, սա երեք տարբեր շրջաններու մեջ մեծ ծառայութիւններ կատարած է սուրբ աթոռին:

Ա. Շրջան՝ 1860 թուականին 'ի վանահայրութեան Խրիմեան Հայրիկի՝ տնօրէն դատատու կարգուած է վանուց վարժարանին աւանդելով դրաբար լեզուն իր ճիւղերով մէկտեղ, միեւնոյն թուականներուն ստանձներ է «Արծուիկ Տարօնոյ» ամսաթերթին տնօրէնութիւն, հրատարակելով բանասիրական, պատմական, տաղաչափական և ազգային բնատոհմային բաներ:

Բ. Շրջան՝ 1870 թուականին 'ի պատրիարքութեան Խրիմեան Հայրիկի, Կարնոյ Հայոց առաջնորդ Վեհապետեան Տէր Յարութիւն սրբազանէն վարդապետական ձեռնադրութիւն ընդունելէ յետոյ վանահայրական փոխանորդ կը կարգուի, սակայն բուն վանահայրութիւնը Խրիմեան Հայրիկի վրայ մնալով: Երեք տարւոյ չափ վանուց ելեւմտական վիճակ խիստ լաւ կը բարւոքէ խոհական մատակարարութեամբ, այնպէս

որ տարուէ տարի դումար մը աւելցնելով արկղին մէջ, վանք բաւական դրամական կարողութեան տէր կընէ և վարժարանն ալ խիստ կանոնաւորութեան մէջ կը պահէ:

Այդ շրջանին եկեղեցւոյ մէջ շինել տուած է երեք մատենադարաններ և անոնց մէջ դասաւորած է վանուց տպեալ և գրչեայ գրքերու նախալի ներկով ներկել տուած է Սուրբ Կարապետի եկեղեցւոյ ամբողջ կամարներն ու սիններն քանի մը գոյներով: Եւ ապա 1887 թուականին, նորին Սրբազնութիւն Մաղաքիա պատրիարքի հետ Սուրբ Էջմիածին երթալով Մակար կաթողիկոսէն եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի և կը վերադառնայ ՚ի Տրապիզոն, վարել տեղւոյն առաջնորդութեան պաշտօնը:

Յետոյ Տէր Փարեգին եպիսկոպոս ընդհանուր վանահայր առաջնորդ կը կարգուի Սուրբ Կարապետի և համայն վանորէից և վիճակին Մշոյ: Այդ միջոցին անմիջապէս վանուցս Վերին գմբէթ ըսուած հողային կալուածի իլամի գործադրութեան կաշխատի, թէպէտ իլամը 1881 թուականին մեծ ջանքով և զոհողութեամբ հանած էր Տէր Մամբրէ սրբազան, սակայն նորին վաղճանումէն յետոյ անգործադրելի կը մնայ: Տէր Փարեգին լսելով որ Բաղէշի կաւսակալ էտհէմփաչան Կինճ եկած է, վանքէն Կինճ կը փութայ՝ հրաւիրելու համար ՚ի վանս նորին վսեմութիւն:

կինճ երթալով խնդրազրով մը կը ներկայանայ
վաշային, նոյն իլամի անդործագրելի մնալն ու
քրդաց վանքին տուած վնասները կը բացատրէ:
Արդարագատ վաշան Տէր Գարեգին եպիսկոպոսի
տուաջնորդութեամբ կուգայ Վերին գմբէթ ըսուած
գիւղը, որ առաջ վանքի գոմն եղած է և յետոյ
քիւրտերը յափշտակելով վանքէն՝ 40 ի չափ տուն
կը հաստատեն հոն և կը ընակին մէջ: Վսեմ կու-
սակալը պէտք եղած քննութիւններ այնտեղ կա-
տարելով վանք կուգայ և նոյն ատեն հրամանա-
գիր մը կը գրէ Մշոյ կառավարչին, գործագիր
պաշտօնեաներ ըերել կուտայ և այդ 40 տուն
քիւրտեր դուրս հանելով, իրենց տները բոլորովին
քանդել կուտայ և յիշեալ տուներու գիւները
վանք կը վճարէ և այդպէս վերջ կը գանէ այդ
հողային գատը, որ երկաշ տարիներ շարունա-
կուելով ահագին ծախուց գուռ մը բացած էր
վանքին:

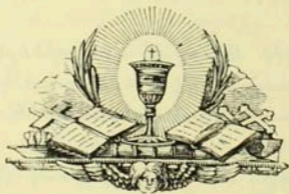
Գարեգին Սրբազան այս գործերն ՚ի գլուխ
հանելէ յետոյ՝ իւր գէմ՝ յերիւրուած դրպարտու-
թեանց վրայ Բ. Գրան հրամանաւ Կ. Պոլիս կը
տարուի և երեք տարի վերջ կը կնքէ իր արդիւ-
նաւոր կեանք 2000 ոսկոյ կտակ մը թողլով
ազգին:

Յ7. Գարեգին եպիսկոպոսին յաջորդեց Տ.
Ներսէս եպիսկոպոս Խարախանեան (այն ատեն
վարդապետ), որ քանի մը տարի հաղիւ կրցաւ շա-

րունակել իր առաջնորդական գժուարին պաշտօնը,
և աքսորուեցաւ իրրեւ քաղաքական յանցաւոր
Ս. Երուսաղէմի Հայոց վանքը :

Երուսաղէմի վանքին մէջ 12 տարիներ վա-
կուած մնալէ յետոյ, շնորհիւ Սահմանադրութեան
վերահռչակման, Տ. Ներսէս Եպիսկոպոս Կ. Պոլիս
դարձաւ, ուր երկրորդ անգամ՝ Ըլլալով ընտրուե-
ցաւ առաջնորդ և ընդհանուր վանահայր Տարօնոյ
վիճակին :

Տ. Ներսէս Եպիսկոպոս Խարախանեանի աք-
սորման թուականէն մինչև 1908 յաջորդաբար
Տարօնոյ վիճակը ունեցած է 5-6 առաջնորդա-
կան տեղապահներ, բայց Ս. Կորապետի վանուց
փոխանորդութիւնը ընդ միշտ վարած է Տ. Վար-
դան Ն. վարդապետ Յակօբեան :

ՑԱՆԿ ՎԱՆԱՀԱՐՑ

ԱՆՏԵՍՆ

1. Տ. Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Ա.	302
2. Տ. Զենոբ Ասորի	303
3. Տ. Եպիփան Ա.	339
4. Տ. Ստեփաննոս Ա.	...
5. Տ. Վահան	352
6. Տ. Փառնեբակ	362
7. Տ. Եփրեմ	377
8. Տ. Յովհաննէս Ա.	398
9. Տ. Զեմենդոս	415
10. Տ. Մարկոս	425
11. Տ. Կիւրեղ	480
12. Տ. Գրիգոր Բ.	502
13. Տ. Անդրեաս Ա.	...
14. Տ. Ներսէս Ա.	519
15. Տ. Յովհաննէս Բ.	541
16. Տ. Սահակ Ա.	544
17. Տ. Յովսէփ Ա.	549
18. Տ. Բարդուղիմէոս	555
19. Տ. Աբանաս	559
20. Տ. Աբրահամ Ա.	590
21. Տ. Բարսեղ Ա.	593

22. Տ. Թարեոս-Թորիկ	604
23. Տ. Կովիսսս	617
24. Տ. Ասեփաննոս Բ.	618
25. Տ. Ասեփաննոս Գ, ՄՃԿ.	629
26. Տ. Եպիփան Ներշապուն	630
27. Տ. Դաւիթ Ա.	...
28. Տ. Դրիգոր Գ.	638
29. Տ. Յովհաննէս Գ. ՄՃԿն.	653
30. Տ. Սահակ Բ.	728
31. Տ. Վարդան Ա.	787
32. Տ. Դրիգոր Գ. Վկայասէր	1044
33. Տ. Դաւիթ Բ.	1180
34. Տ. Յովհաննէս Գ.	1181
35. Տ. Խաչատուր	1204
36. Տ. Յովհաննէս Ե.	1268
37. Տ. Յովհաննէս Զ.	1293
38. Տ. Յովհաննէս Է.	1316
39. Տ. Դաւիթ Գ.	1342
40. Տ. Յովհաննէս Ը. Ալեքաթա	1360
41. Տ. Յակոբ ձգնաւոր Ա.	1370
42. Տ. Աբգար Լեւկրիմուր	1390
43. Տ. Աւետիս	1415
44. Տ. Յովսէփ Բ.	1426
45. Տ. Դրիգոր Ե.	1436
46. Տ. Թորոս	1455
47. Տ. Յովհաննէս Թ. Արդարն	1463

48. Տ. Ստեփաննոս Դ.	4464
49. Տ. Մկրտիչ Ա.	4481
50. Տ. Մելքիսեդեկ Ա 3	4493
51. Տ. Ստեփանն Ե. Տարոնացի	4503
52. Տ. Զաքարիա Ա.	4505
53. Տ. Յովնաննէս Ժ.	4509
54. Տ. Յակոբ Բ.	4515
55. Տ. Ղազար	4520
56. Տ. Աստուածասուր Ա.	4549
57 Տ. Անդրեաս Բ.	4555
58. Տ. Մելքիսեդեկ Բ.	4560
59. Տ. Կարապետ Ա.	4561
60. Տ. Յովնաննէս ԺԱ.	4580
61. Տ. Մարտիրոս	...
62. Տ. Կարապետ Բ.	4586
63. Տ. Արիստակէս Ա.	4601
64. Տ. Արիստակէս Բ.	4654
65 Տ. Յովնաննէս ԺԲ.	4680
66. Տ. Ներսէս Բ.	4695
67. Տ. Կարապետ Գ.	4698
68. Տ. Յովնաննէս ԺԳ. Կոլոս	4705
69. Տ. Գրիգոր Ե. Շիրակակիր	1742
70. Տ. Յովնան Ա.	4720
71. Տ. Աբրահամ Բ.	4726
72. Տ. Ներսէս Գ.	4730
73 Տ. Մինաս Ակնցի	4743

74. Տ. Յովնան Բ. Տարօնացի	1753
75. Տ. Պօղոս Ա.	1759
76. Տ. Յոնաննէս ԺԳ. Մոկացի	1767
77. Տ. Յոնաննէս ԺԵ.	1772
78. Տ. Կարապետ Գ. Եղղոկիս ցի	1774
79. Տ. Յովնան Գ. Համբեցի	1774
80. Տ. Յակոբ Գ.	1781
81. Տ. Յովակիմ	1786
82. Տ. Ասուածասուր Բ. Տարօնցի	1787
83. Տ. Յակոբ Գ. Աղպեղ Պոլսեցի	1807
84. Տ. Պօղոս Բ. Կարնեցի	1808
85. Տ. Մկրտիչ Բ. Վանեցի	1810
86. Տ. Վարդան Բ. Բաղեցի	1824
87. Տ. Պետրոս Կուրաւցի	1825
88. Տ. Յարութիւն Եղեմիացի	1833
89. Տ. Զաւարիս Տարօնացի	1846
90. Տ. Մասթոս Գաղասացի	1853
91. Տ. Կարապետ Ե. Բագրասունի	1855
92. Տ. Կարապետ Զ. Կեսարացի	1860
93. Տ. Մկրտիչ Գ. Խրիմեան	1862
94. Տ. Մամբրէ Մեցի	1873
95. Տ. Արիսակէս Գ. Պոլսեցի	1886
96. Տ. Գարեգին Վանեցի	1888
97. Տ. Նենսէս Խարախանեան Մշոյ Յաւ- րանցի :	

Ծ Ա Ն Օ Թ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ք

Գ Ա Ո Ւ Խ Թ Թ .

Գ Ա Ո Ւ Ս Տ Ե Ր Ի Յ Մ Ո Գ Ո Ւ Յ Յ Ե Ր Ո Ւ Ս Ա Ղ Է Մ Է Ն Ի Տ Ա Ր Ո Ն

Կ Ո Ն Տ Ա Կ Ի Պ Ա Տ Ճ Է Ն

«Եւ ընդ աստուածապարգեւ և շնորհազեղուն օրհնութեան գրոյս ծանիք սիրելիք մեր 'ի Տէր, զի գրէ սրբազան Առաքեալն Պօղոս թէ՛ 'ի պէտս սրբոց հաղորդեցարուք. կամի ասել թէ՛ օգնական լերուք տաճարացն Աստուծոյ, որք յանուն սրբոց են կառուցեալ: Ահա տաճարս այս կառուցեալ անուամբ Սրբոյն Յակոբայ և 'ի մէջ տաճարին կայր գերեզման Գասպար թագաւորին, որ սակաւի պատմեցից վասն այս տաճարիս: Քանզի ի ժամանակս ծննդեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի երեք մոգք եկին յերուսաղէմ, երկրպագին նորածին Մանկանն ի Բէթղէհէմ այրին. և յորժամ Հերովդէս ասաց՝ յորժամ տեսանէք ազգառնիցէք ինձ և ես եկեալ երկիրպագից նմա, և հրեշտակ Տեառն երեւցաւ ի տեսեան և գը-

նացին ընդ այլ ճանապարհաւ յայխարհն իւրեանց,
և ելեալ զնացին եկին ի Մուշ, յարեւելեան կողմն
Մշոյ օթեւմանեցան ՚ի տեղին, որ այժմ՝ ասի Մու-
կունք, մնացին ՚ի ձորն այն բազում՝ ասորոյ, կեց-
եալ և ՚ի նոյն ձորակն եղև վազման թագաւորին
Գասպարայ և ի նոյն ձորակն ամփոփեցին զմարմին
Գասպար թագաւորին, և Մելքսն ու Պաղտատար
թագաւորքն զնացին յերկիրն Մոկաց, և մնացեալ
մինչև որ եկեալ Սուրբ Առաքեալն Թադէոս, յԵ-
րուսաղէմէ հրամանաւ Սուրբ Առաքելոյն Պետրոսի,
եա նոցա զկենդանադիրն Ս. Կուսին, զշիշ իւրոյն,
զգեղարդն աստուածամուխ և զաջոյ ձեռացն
բեւեռ, և եկեալ յիւրփայ առ թագաւորն Արղար,
բժշկեաց զնա ՚ի դոթու թենէ ցաւոյ և ել ՚ի հայս
երկու ծառայիւքն և եկն ՚ի Սուրբ Աղբերիկն, ՚ի
լերին շինեաց աստուածային կարողութեամբ
վանք այն տեղին յանուն Սուրբ Աստուածածնի և
եղ անդ զբեւեռն ներկեալ արեամբ Տեառն, և
եկն ՚ի Մուշ ՚ի լեառն Եղերդոյ և ամփոփեաց
զշիշ^(*) իւրոյն և զգեղարդն և եկն ՚ի ձորն, որ էր
զերեզման Գասպար թագաւորին, և Սուրբն
Թադէոս անդ իւր ձեռամբ խաչ օծեաց, զոր այժմ՝
քիւրան խաչ ուաչ^(**) ասէ, և հայքն թուխմանուկ
ասեն, մնաց այսպէս մինչ ՚ի ժամանակս Սրբոյ

(*) Շիշ իւրոյն այժմ կը գտնուի Աղբերցի Ս. Յովհանն-
նու վանք (Տարօնոյ) :

(**) «Քիւրան խաչ» Քիւրաներէն լեզուաւ է, որ կը նշանակէ
Սիւ խաչ :

Հօրն մերոյ Գրիգորի Սուրբ Լուսաւորչին և Տրդատայ թագաւորին, որ զկուսն պատկեր խորտակեցին և զմարմին Սրբոյն Յովհաննու եղին 'ի լեառն Տարօնոյ 'ի պահպանութիւն երկրին, և զաջ բազուկն եղին 'ի վանս Սուրբ Յովհաննու և Եհանն անտի զշիշ եղոյն և զգեղարդն, զոր ամփոփեալ էր Սուրբ Առաքեալն Թագէոս 'ի ներքոյ եղրդենւոյն, Եհանն անտի Սուրբ Լուսաւորչին և զսուրբ վանքն որ շինեցին, և յետոյ եկեալ Սուրբ Երկոտասան Առաքելոց վանք կառուցին և զարդարեցին, և եկեալ Սուրբ Լուսաւորչին 'ի ձորն Մոզաց և տեսեալ զգերեզման Գասպար թագաւորին և զիսչն օծեալ ձեռամբ Թագէոս Սուրբ Առաքելոյն, շինեաց տաճար մը յանուն Յակոբայ Ս. Հայրապետին 'ի վերայ Սուրբ Թագաւորի գերեզմանին, մինչեւ որ եկն Մարուգէ Ս ճղնաւորն ազօթեաց յայտ տաճարս գ. տարի, և թագաւորացն Հայոց ժամանակս տիրապետէին զվանքերն, յորժամ բարձաւ թագաւորութիւն Հայոց, մնացին վանքերն և եկեղեցիք անտէրունջ, թէպէտև Մշոյ Սուրբ Կարապետն և միւս վանքերն եղան ապահով 'ի ձեռս դատաւորաց, լաքին այս սուրբ տաճարս Սուրբ Յակոբայ մնացեալ խեղճ անտէր և նախնիքն մեր, որք էին 'ի ցեղէն Մուշեղայ, տիրապետութիւն արարեալ են սուրբ տաճարին Ս. Յակոբայ, և Գասպար թագաւորի գերեզմանին, զայն տաճարն շէն պահեալ և զկանթեղն 'ի

վառ պահեալ, մինչ եհաս ի յետին ժամանակն եհաս ՚ի մեզ երկու եղբարքս՝ Տէր Յովհաննէս և Տէր Զաքարիայ քահանան և մեր ըստ կարեաց մերոց ծառայութիւն առնէաք. վասն մեզաց մերոց անցեալ շարժի տարին խոնարհեցաւ շինուածս սուրբ եկեբեցոյնն, որ վաղուց հեռէ շինեալ էր, բայց որ շարժն եղեւ վլաւ։»

(Սոյն կոնտակ, որմէ միայն այս կարեւոր մաս քաղեցինք, Տէր Յակոբեանց տան քահանայից կողմէ ուղղեալ էր ժողովրդեան, որպէս զի իրենց առատ տրօք և ողորմութեամբ կարողանան նորոգել Սուրբ Գասպար թաղաւորի գերեզմանի վրայ կառուցած Սուրբ Յակոբ եկեղեցին։ Թէեւ այժմ թուխ Մանուկ Մշու Տէր Յակոբեանց տան վերաբերեալ այգիով և նորա հանդիպակաց Սուրբ Գասպար թաղաւորի գերեզմանը ուրիշ այգիներով շրջապատուած կայ, քայքայուած և խորխոր վիճակի մեջ է, բայց ի հաստատութիւն բանիս գեռ ժողովուրդ նոյն անուններով կը յեղյեղէ տեղերու անունները։ Օրինակ՝ Սուրբ Գասպար, Թուխ Մանուկ, Մոկաց ձոր, Մոկունք^(*), Հայաբնակ և այլն։ Տարուէ տարի ուխտի կերթան և կը տանին մանր երախաներ հոն, աւելի կայտառ անելու և թիպղ ըսուած մանկական ախտերէ ազատ մնալու համար)։

(*) Մոկունք 50 տունէ բաղկացեալ հայաբնակ գիւղ մէ Մուշէն կէս ժամ հեռաւորութեամբ արեւելեան հարաւ :

ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

ԵՂՐԴՈՏԻ ՍՈՒՐԲ ՅՈՎՀԱՆՆՆՈՒ ՎԱՆԻՑ

ՊԼՈՒԽ ԺԱ.

«Յորժամ եկն Յիսուս 'ի ասոն Սիմոնի բորոտի, կինն պռոնիկ էարկ զիւզն 'ի գլուխ Յիսուսի յի անուշահոտութեամբ և զկնի շարշարանացն Քրիստոսի զմնացեալ իւզն առեալ Թագէոս առաքեալ, երեւր առ Աբղար թագաւորն և նոյն իւզսմն էօժ զոշգի թագաւորին և բժշկեաց. անտի հրամանաւ Աբղարու գայ առ ստորոտով լերինն Տաւրոսի և գտանէ վայելուչ անդ մի հարաւային կողմանէ և գտանէ ծառ մի եզրդոտի, և անդ եզ զիւզն աստուածային հրամանաւ Սուրբ Հոգւոյն. և աղօթիւք հարեալ զգեղարդն աստուածային 'ի տեղոջն և բխեցաւ աղբիւր գեղեցիկս, և ինքն գնաց 'ի գաւառն Արտազ, և անդ կատարեցաւ Եւ մնաց անդ իւզն աստուածային բազում ժամանակս, մինչ յայտնեցաւ Լուսաւորչին մերոյ, յորժամ երեւր զսուրբ նշխարս Կարապետին 'ի Տարօն, ետես 'ի հարաւային կողմանէ լոյս վայլակնաձեւ իջեալ 'ի վերայ լերինն բազում աւուրս, ուր կայր իւզս աստուածային, և յարուցեալ առնու ընդ ինքն զԱնսօն և զԿրօնիդէս և փութով հասանէ ի տեղին, և գտեալ զիւզն աստուածային

մեծաւ ուրախութեամբ գոհութիւն և փառս մատուցանէին Սրբոյ Երրորդութեան: Եւ Սուրբ Գրիգոր մասն առեալ էր Սուրբ Կարապետէն թէ տարցէ առ Տրդատ արքայն, հրամանաւն Աստուծոյ և յայտնութեամբ հրեշտակի անդ եղին ՚ի տեղի իւզոյ և շինեցին ՚ի վերայ նորա վայելուչ եկեղեցի ՚ի փառս Աստուծոյ և Սուրբ Կարապետի (*): »

(*) Յիշեալ պատմութիւն գրուած էր մի շեռագիտ քարոզագրի մէջ՝ «՚ի վախճումն Մկրտիչ վարդապետի վանեցոյ թվին Հայոց ՌՄԻ, 1240 մարտ 1:»

ԿՈՒՈՏ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՒ ԳՐԻԳՈՐ

ՇՂԹԱՅԱԿԻ ՎԱՆԱՀԱՐՔ

ԳՂՈՒԽ Թ.Բ.

«Գէմ եղեալ եկաք 'ի Տարօն և հասեալ յաւառուածախնամ գիւղն Յորձանք նուաստ ծառայքս Աստուծոյ Գրիգոր և Յովհաննէս սպասաւորք Սուրբ Աւետարանին. եղիցին օրհնեալք քահանայք և ժողովուրդք սիրելի տեղոյն ազնիւ երկրին այնորիկ, ընդ որս և լուսաւորեցէ Տէր զհոգի Կարապետ եպիսկոպոսին վերագիտողի Սրբոյն Իննականեան լուսաչէն վանիցն, քանզի կարի սիրով ընկալան ըզմեզ ժողովելով մերս օտարութիւն, իսկ յետ աւուրց ինչ անցանելոյ՝ առեալ զմեզ բարեպաշտից ժողովրդոց Տարօնոյ համայնից տանելով զմերս նուաստութիւնն յերկնատիպ սերովբէապար լուսաւորչակերտ ուխտն սրբազան՝ ընդ հովանեաւ բարեբաշխ շիրմին մեծի Մկրտչին Յիսուսի Գրիստոսի. Եւ իրբեւ մտաք 'ի ձորն ընդ լուսանալն առաւօտուն և 'ի ծագել արեգականն և մեք սկսաք զԱրեգականն արդարութեան, երեւցաւ և նոյն ժաման սքանչելազեզ ևւ լուսաճաճանչ ահեղահրաշտաճարին սրբոյ գէմ, որ հայի հանդէպ Մամիկոնեան դաշտին և Տարօնոյ բաժանի»

«Եւ մինչ զայս այսպէս տեսաք 'ի հոգի բերկրացաք և արտասուախառն երկիրդիւ լցաք, և բարձեալ գոհութիւն մատուցանէաք Սրբոյ Երրորդութեան: Եւ իբրեւ հասաք 'ի տեղի Իննակնեան, լցաք անպատմելի խնդութեամբ, որ և զՏէր օրհնեցաք յազթական օրհնութեամբ, որ եղև մեր յոյս: Իսկ զկրեւոց մերոց զեզանակ և զչափ գիտէ Տէր անթերի և ծառայն իւր աղնիւ կարապետն Սուրբ, որոյ բարեխօսութեամբն փրկեաց զմեզ յամենայնէ և փրկեսցէ:

«Այլ արդ թէպէտ տեղոյն վայելչութիւն գեղեցիկ գալով յոյժ, եթէ սրբոց շնորհաբաշխ և լուսակազմ շիրմունքն, քերովբէաճեմ ահրնկէց հրեշտակախումբ տեսակօք տաճարացն, որք զտեսողն իսկոյն ածեն յափշտակութիւն, զի ունի և զգեցեցիկ մայր՝ գեր քան զԼիբանան պսակեալ անուշահամ լեռնաբուղիս աղբերակօք և երփնագեղ գոյնզգոյն բազմորակ ծաղիօք չքնաղապէս պարսպաւորեալ, թագ լուսապաճոյճ կերտեալ ձեռամբ Լուսաորչին մերոյ 'ի վերայ ամենասուրբ նշխարաց Սրբոյն Յովհաննու և յանուն նորա, որ զկնի Տեառն Մօր՝ պարծանք և գազաթն սրբոց ամենից և փեսայ յարեւելից բազմեալ 'ի լեառն Քարկեայ, ձայն բարբառոյ և Մկրտիչ Քրիստոսի, քաղցրահնչող զարնան տատրակ հրաշիւք յամլոյ ծնեալ որդին Զաքարիայի և օրհնեալ պառաւօյն Եղիսաբէթի՝ Յովհաննէս և մեծ փառաւորն:

«Եւ յաւուրս սորա թախն հայոց ՌճԾԷ. 1155 նորոգեցաւ սողերն Սրբոյ Կարապետին զեզեցկայարդ տաճարին և Սրբոյն Ստեփաննոսի, իսկ յամի Տեառն 1709 և հայոց ՌճԾԷ. 1158ին Մեծահարաչ կիրակէոջն յորժամ կատարեցաք զսուբբ պատարագն և փառատրական գոհարանութիւնս մատուցաք միոյն Աստուծոյ, յանկարծ իսկ թնդմամբ շարժեցաւ երկիր ՚ի հիմանէ անախ, սկսելով յեկեղեաց գաւառէն և հասանելով առ մեզ : Մ՛հ և եզուկ ժաման այնմիկ թէ զի՛նչ գործեցաւ և ո՞րպիտի թշուառութիւնք զմեզ պատեցին : զի այնքան ահագին էր շարժումն, որ զանշարժելի լերինսն ի միմեանս հարկանէր, և զահագին մեծամեծ վէմս պատառէր, և զգնացս գեղեցիկ աղբերաց արգելեալ ՚ի բաշում ժամս՝ ՚ի ցամաքութիւն փոխէր զտեղին, զի տեսողք ոմանք սաստկելով ասիցեն առ ի վայր գնացին Եփրատ գետոյն ընդ կրունկն զարձեալ ջուրքն՝ ընդ երեսս զաշտին սիռէին : Եւ մինչ վաղվազուկ երկիւզալիր շուտափութութեամբ հանգերձ ամենայն միաբանիւք՝ իրը արք հարիւր արտասուագոչ հառաչմամբ անհասանելի գնացիւք զրէթէ արտաքս նսակաք որպէս ճնճզուկ ատրեալ ՚ի յորսոյ, բացաք զաչս մեր և յառեցաք տեսանել զբաճրադիտակ կաթուղիկէ Սրբոյ Կարապետին, ահա ոչ երեւիւր զի անկեալ էր յերկիր, ընդ որում և այլ շինուածք մեծի ուխտին քայքայեալ և կործանեալ էին :

«Յայնժամ՝ համրացաք ամենեքեան և ոչ կարացաք խօսիլ, սղաւորեցան սիրաք մեր և այլագունեցաք ՚ի գէժս ՚ի վերայ ահագին սաստկութեան : Եւ զխմեցաք անտի ՚ի բարձր բլուրն արեմտեան, որ հայի ՚ի վերայ վանիցն և առ տաճարն և տեսաք զնա՝ ոչ սրպէս յերէկն և յեռանդն, այլ յալ իմն դարձեալ կերպարան :

«Եւ անդ ևս առ հասարակ ամենեքեան յարտասուս հարեալ լոցաք մեծակական ողբով ՚ի հարուստ ժամս, մինչ զրէթէ առ հասարակ ՚ի ձայնէ կրօնսարացն գոյման անրան տարերք յղբալ զիմէին : Եւ իջեալ անտի ՚ի հոգարլուրն, անցաք առ դամբարանօք մարմնով մեռելոցն՝ աւաղելով զկեանս հոգւով մեռելոցն, և մնացաք անդ ՚ի կողմն հիւսիսոյ զերիս աւուրս առ հուղ վանիցն :

«Եւ զկնի աւուրց եկին հասին ՚ի Մուշեղաչինու Մար իշխանէն և դատաւորէն արք, որք տեսեալ զիրան ծանուցին մեծի խանին, որ ՚ի Քաղէշ և մեր գնացեալ ընդ նոսա առնուլ հրաման և շինել զանկեալսն :

«Եհաւ յօգնութիւն Սուրբ Կարապետն և քաղցրացոյց Տէր զսիրտ, որ ետ հրաման նորոգել և կերտել : Սակայն կարի շատ տառապանս կրեցաք ՚ի խտասիրտ ազգէն Մարաց, և այն՝ զի ոչ գտաւ իւր առ ձեռն պատրաստ և մերձակայ տեղիսն, որ ինչ պիտոյն էր ՚ի նիւթ շինուածոյն. վասն որոյ յօգն նեղութեամբ գտանէին իրքն :

բայց 'ի խնամոցն Աստուծոյ երթեալ ընդ
կողմն հիւսիսոյ հասանելով յաղբիւնն բարեհամ-
անցանելով զՆուրն, որ Առաքելոց և Աւագա-
կունք, ելանելով 'ի կատար լերինն Քարկէոյ,
ընդ մէջ գնալով երկուց բարձրակատար գաղա-
թանցն, եւ իջանելով զառիվար միւսոյ կողման
վազս առնելով ընդ ջրոյն կողմն, որ կայ հան-
դէպ Մանդակունեաց զաւառին յարեմուան
Շամունեաց, զաաք անդ պէս պէս տեսակս քա-
րանց և բերեալ շինեցաք զկաթուղիկէն զեզեց-
կաքանդակ յօրինմամբ, նմանապէս և զառիթ
կամարակապ քարեայ սեամբք և զանդակատուն
կաթուղիկեայ խաշիւ պսակեալ և Սուրբ Հոգւոյն
սեղանին զարդարեալ, և այլ շինուածք և սրտ
չափու, թանաղիք և խրճիթք՝ 'ի վառս Աստուծոյ:

« Սակայն եկ և կրկնակի լաց զկրկնա-
մեռքս՝ թէ որքանեաց բարդութեանց պար-
տուց անկաք 'ի ներքոյ, որոյ վասն ելեալ 'ի
սուրբ տխտէն տարազէմ՝ գնացիւք, գիմեցաք
յայլ օտարական զառաւս ժողովել ողորմութիւն
յաստուածատէր անձանց առ 'ի թեթեացոցանել
զպարտուցն ծանրութիւն. և այսպէս չրջաշուրջն
գնացիւք հասաք աջողմամբ Տեառն յաստուա-
ծակեցոյց, արքայանիստ, կայսերապերճ, բազմա-
մարդ քաղաքն կոստանդնուպոլիս: Եւ վերա-
գիտող նորին առ նոյն ժամանակին եպիսկո-
պոսն Իսահակ ընկալաւ բազում սիրով զմերս

նուաստութիւն , և յորդորեաց զաստուածասէր
Ժողովարդն , որք ետուն զողորմութիւն լիալիր
և զբազում յիշատակս զարդուց սրբոյ տաճա-
րին , որովք և ազատեցաւ սուրբ վանքն 'ի
բազմատոկոս պարտուցն և գերազանցապէս շը-
քեղացաւ գերազանց զարդուք հարսն մաքուր ,
որ չէր առաջ բնաւին , և մեզ ամենեցուն էր
յորդորիչ , գլուխ և գէտ հայրս մեր Գրիգոր
ղուարթուն բարունապետն սրբակրօն : Ընդ մեզ
էր յամենայնի 'ի սկզբանց անախ և մեծապատիւ
եղբայրն Աբրահամ վսեմաբան և քաջաշնորհ
վարդապետն , որ է այժմ վերատեսուչ և ար-
ժանաժառանգ առաջնորդ Տարօնոյ և գահակալ
սրբոյ ուխտին այնորիկ : Իսկ ներսէս ծերունի
և ճգնազգեաց վարդապետն և Յովհաննէս վար-
դապետն , այլ և բազում կարգաւորքն հուսկ
և ես յետնեալ շնչինս Յովհաննէս մեղապարտ
խղճուկ պաշտօնեայս և 'ի բնէ գրաւեցեալ ծա-
ռայս Ամլորդուցն , որ ահա և զյիշատակարանս
խակ գրեցի : »

Յանուսն և նշխարօք Ս. Կարապետի շինուած
և մեզ ծանօթ շէն և անւէն վանքեր :

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Ա. Սուրբ Կարապետ իւր ծննդեան տեղը
Սուրբ Երուսաղէմէն երկու ժամ հեռի, շէն և
պայծառ վանք մէ. այժմ կը պատկանի Լատինացւ
Հոն է Զաքարիայ քահանայապետի տունն,
ուր ծնաւ Սուրբ Յովհաննէս Կարապետն՝ Մկրտիչ
Քրիստոսի: Սոյն վանքն ունի փառաւոր դմբէթա-
ղարդ եկեղեցի մը, որոյ աւագ խորանի աջ
կողմը եօթն աստիճանաւ վար է Սուրբ Յովհան-
նու Կարապետի ծննդեան տեղը, ուր է նաև սեղան
պատարազամատոյց. սեղանոյ ներքև կիսարու-

լոր փոս մէ՛ շրջապատն ու յատակը կճեայ քարերով , գեղեցիկ քանդակներով զարդարուած և կեդրոնի բոլորակ փոսը արծաթապատ և ականակուռ , ուր մշտալառ վեց կանթեղներ կախուած են և ամէն օր անխափան պատարագ կը մատուցուի : (Տե՛ս Ստորագրութիւն սրբոյ քաղաքին Երուսաղէմի)

Բ. Սուրբ Կարապետ Երուսաղէմայ վանք , Յանուն Սրբոյն Յովհաննու Կարապետի . այժմ կը պատկանի Յունաց , որ նորոգեցաւ ՚ի հիմանց յամի Տեառն 1830 և ունի պայծառ եկեղեցի և տեսուչ՝ միաբանութեամբ :

Գ. Սուրբ Կարապետ՝ Երուսաղէմ Երիքովի արեւլեան կողմ , յանուն Սուրբ Յովհաննու Մկրտչի վանք . այժմ աւերակ :

Դ. Կեսարիոյ Սուրբ Կարապետ , ուր է Սուրբ Կարապետի գլուխ . շէն ու պայծառ վանք մ՞է և ունի իշ առանձին միաբանական ուխտը : Որբանոց և արհեստանոց մ՞ալ բացուած է հոն այժմ ջանիւք և խնամովք Տէր Տրդատ եպիսկոպոսի Պալեան վանահօր նոյն վանուց :

Ե. Մշոյ Գլակայ կամ Իննակնեան Սուրբ Կարապետի վանքը՝ Լուսաւորչաշէն երեւելի ուխտատեղի և պաշտելի հայ աղգին , պատմական

սրբալալը և մայրաՎանքն է Տարօնոյ վանօրէից, ունի իր միաբանութիւնը և ժառ. վարժարանը: Տ. Սահակ Ծ. վարդապետ Աստուածատուբեանը յանձն առած է վանուցս մէջ նոր Մատենադարան — Թանգարան մը բանալու և կազմակերպելու դժուարին գործը. արդէն սկսած է հնութեանց հաւաքման և դասաւորման սոյն Մատենադարան — Թանգարանին մէջ: Իրարու յաջորդող դէպքերու երեսէն հիմա շէնքերն խարխլած և փլփլուն են մասամբ: Ունի ընդաշնակ հողեր և ջրեր: Այստեղ է ամփոփուած Սուրբ Կարապետի և Աթանաղիսէի նշխարներէն մաս մը:

2. Սուրբ ՄատրաՎանք՝ Լուստորչաշէն. կը գտնուի հին Աշտիշատի — այժմ՝ Տէրբղ — և Մուրատ գետի մէջտեղ՝ Ծախու գիւղի քով. փոքրիկ և անտէր վանք մ'է և կը կառավարուի ընդհանրապէս գիւղացի քահանայից ձեռքով. ոչ միաբանութիւն և ոչ գպրոց ունի, սակայն ունի հողային կալուածներ արգաւանդ և բարերեր, զոր զրացի հայերն առանց խնայելու հետզհետէ կը գրաւեն: Հոս ալ Սուրբ Կարապետի և Սուրբ Աթանաղիսէի, շիրիմներ ու նշխարներն են:

է. Մշոյ Սուրբ Յովհաննու վանք՝ Լուստորչաշէն. հաստատուած է Տորոս լեռան շղթայի մի փոքրիկ սարահարթին վրայ՝ Տարօնոյ դաշտին ա-

րեւմտեան հարաւային կողմը. դեղեցկակերտ և ամրապարիսպ վանք մ'է և ունի ամենահայեաց դիրք մը և քաղցրատեսիլ տեսարան մը, որոյ տեսութեան առջեւ կը սպարզուին ու կը ներկայանան Տարօնոյ հարթ և դուրան աշխարհ, Մուրատ գետի և Մեղրապետի հեղտասահ և պղպղուն ջուրերը:

Այս սիրուն մենաստանը ունի իր միաբանութիւնը, գարոց և հողային կալուածները: Հոս ալ կան Սուրբ Կարապետի և Աթանաղիէի շիրիմներ ու նշխարներ:

Ը. Ալաշկերտի Սուրբ Յովհաննէս (Իւշրիլիսէ)՝ հիմնեալ ի Սուրբ Լուսաւորչէ. իւր հոյակերտ և փառապանծ եկեղեցին շինուած է Հերակլ կայսերէն: Այգ վանք շինուած է Նպատ լերան ստորոտ և Մուրատ գետի եզերք. հոն է Մաժան քրմապետի գերեզմանը. իւր դէմն են յայտնոյս գետոյն՝ Բաղուանի աւերակները, արեւելեան կողմը՝ Յիրաի նշանաւոր դաշտը: Տակաւին կը ցուցնեն գետոյն եզերք կանգնած մեծ քարը — Ալօթ քար — որոյ թիկնեւոր Լուսաւորիչն աղօթքներ կարդացեր և մկրտեր է թագապսակ և փառազարդ Տրդատ իրեններով և Հայ ժողովրդով:

Ունի մէկ երկու վարդապետ. այդ վանքը 1877 Ռուս և Թուրք պատերազմին կողոպտեցաւ և շենքերէն մաս մը վնասուեցաւ: Ունի իր առանձին

գիւղն ու հողեր, հոն ալ կան Սուրբ Կարապետի և Աթանազիոսէի շիրիմներ:

Չմուռնանք յիշել նաև որ Իւչքիլիսի քով հանդէպ Բաղուանի, գետին վրայ ձգուած քարաշէն կամուրջին համար կըսուի թէ առ Տրդատաւ շինուած է:

Թ. Սպէրի Սուրբ Յովհաննէս՝ շէն:

Ժ. Կեդուայ Սուրբ Կարապետ՝ Խլպաչք կոչեցեալ շինուած Օրօր գետակի և Հանգստուն գիւղի քով՝ Քոչմէ լեռան ստորոտ՝ Ապար ըսուած տեղւոյն հողին վրայ, այժմ կիսաւերէ, յանձնուած աշխարհականաց տեսչութեան: Այս վանքի մի հին մաղաղաթեայ աւետարանի յիշատակարանէն կը հասկցուի, որ այդ վանք հիմնողներն են եղեր Մշոյ Սուրբ Կարապետի միաբաններէն մաս մը, որ Սուրբ Կորապետի 1709ի մեծ երկրաշարժին գաղթեր են հոն և հիմներ են վերոյիշեալ վանքը:

Հաստատուն հանգիստ կամ Հանգստեան տուն գիւղի Օրօր գետակի վրայ տակաւին կերեւի կամուրջն, որոյ վրայէն, կը պատմուի թէ՛ Պարսիկներ ջրի մէջ ձկեր և նահատահեր են Ս. Խաչ եպիսկոպոսը՝ սարկաւազ Մեծին Ներսէսի, որոյ շիրիմն Հանգստունի եկեղեցւոյն մէջ է և ուխտատեղի Խաղ-հայր անուամբ:

ԺԱ. Սասնոյ Սուրբ Կարապետ՝ աւերակ:

ԺԲ. Գերջան, Ճաղանու Սուրբ Կարապետ՝
այժմ՝ աւերակ:

ԺԳ. Խնուս, Մժնկերտ գիւղի Սուրբ Կարապետ՝
անտէրունջ:

ԺԴ. Խնուսի Եսեա-Յովհաննէս գիւղը իր անունն առածէ անշուշտ իր քով եղած վանքի մը
աւերակէն:

ԺԵ Մանազկերտի Թոնտրակոյ նշանաւոր և
պատմական գիւղի քով կայ Սուրբ Յովհաննէս
անուն վանքի մը աւերակներ, որ չունի իր պատմութիւն,
մանաւանդ որ շունեցեր է այցելու մը, որ
գիտեր իր աւերակաց և խաչքարերուն Այդ վանքէն
հետի չէ Լաթար-Գալարիս անուն գիւղը, ուր
Տիրան Բ.ին աչքեր հանուեցան և աեզ ցարդ աւանդութեամբ
կը ցուցնեն:

ԺԶ. Բզնունեաց Նազուք լճին եզերք կերելուն
վանքի մը աւերակները, որուն կըսեն Սուրբ
Յովհաննու վանք. իւր գիրքն ու աեղը սրտազուարճ,
ստքերուն տակ պարզուած կը շփշփայ Նազուքի
նազելի լիճը խաղաղ ու տխուր, որոյ ախօսածել
ու մանրիկ ալեաց վրայ կը լողան երկակենցաղ
թռչունները: Վանքը շրջապատուած է

Թեղիներէ՛ տեսակ մը ծառեր, որոնք դարերէ ի վեր կանդուն կը մնան և շէն կարուիր ի յարգանս վանքին:

ԺԷ. Ախլաթու Սուրբ Յովհաննէս՝ այժմ շէն. նեւրու թի արեւելեան երեսի վրայ շինուած է և կը նայի Վանայ ծովակին և Ախլաթու դաշտին, կը գիտէ նաև Մատրափանքի դժբէթն. իւր քովն է Թեղուտ գիւղը հայաբնակ՝ հին և փառաւոր եկեղեցիով մը և խաչքարերով: Ասոր կըսեն նաև Թեղուտի վանք:

ԺԸ. Բաղէշի Ա՛ղարդու Սուրբ Յովհաննէս վանք, որոյ համար կը գրէ Յովհաննէս Կոլաս՝ հայր Իննակնեան վանոց՝ թէ երբեմն շատ ճօխ էր այդ վանք. Բարսեղ ձոնն ալ հոն կեցեր է կրտուի: Այժմ Բաղիշեցի ազաներու ոմանց ձեռքն է:

ԺԹ. Բաղէշի Մոփակօր թաղի Սուրբ Կարապետ՝ անակրունջ և լքեալ:

Ի. Միաւորի Սուրբ Կարապետ յերիզա՝ շէն և աշխարհականաց յանձնուած:

ԻԱ. Ֆանուզի Սուրբ Կարապետ՝ ի Կիլիկիա՝ շէն:

ԻԲ. Վանայ Կտուց անապատի Սուրբ Կարա-

պետ վանք՝ շէն ու պայծառ և հսկող ու պահեցող
կրօնականներով լեցուն:

ԻԳ. Խիզանայ Սորփի Սուրբ Կարապետ՝ շէն.
այժմ աշխարհականաց ձեռք:

ԻԴ. Խիզանայ Սպկանից Սուրբ Կարապետ.
1886ին շէն էր:

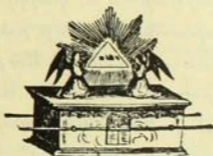
ԻԵ. Կ. Պոլիս Իսկիւտարի Սուրբ Կարապետ
եկեղեցի, ուր էր, կըսուի, Սուրբ Կարապետի աջ
ձեռքը:

ԻԶ. Ռուսաստան Հին Նախիջևեանի Երնջակայ
Սուրբ Կարապետ՝ շէն:

ԻԷ. Ռուսաստան Կարս Ղօշափանք կամ Հո-
ռոմոսի Սուրբ Յովհաննէս՝ շէն:

Աստուածածինն անունն կրող վանքերէ զատ
 կարապետ և Յովհաննէս անուանակերտ վանքեր
 շատ կան, որով հեշտ է հասկնալ որ հայոց ամե-
 նէն աւելի սիրելին ու սրտին մօտիկ Սուրբ Ավրոր-
 դին է, որոյ անուամբ Մշոյ Քարկէ լերան ստորոտ
 կառուցուած է Գլահայ վանքը, որ Մայրավանք ու
 աւագն է միս վանորէից և կը մխիթարէ 'ի հոգի
 և 'ի սիրտ Տարօնոյ վիճակի յուսահատ հայ ժո-
 զովուրդը :

ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՐԿՐԻՆ ՏԱՐՈՆՈՅ

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Արարատի հարաւային արեւմտեան կողմն է Սեւայ Տարւան թռչին անունով պսակեալ Տարօնոյ ախարհ, որու տափարակ դաշտն ամուր լեռներով պսակեալ՝ 22 ժամ տարածութեամբ արեւմուտքէն գէպի արեւելք կ'երկարի ։

Արեւելեան կողմէն կը բարձրանայ Խոռխոռունեաց ապառաժուտ ներքով լեռն, որու տակէն կը վտակէ Մեղրադէան փեղկելով Տարօնոյ դաշտն և ապա կը խառնուի Արածանոյ հետ և կը կազմէ Եփրատ գետ ։ Արեւմտեան կողմ կը բարձրանայ Պալունեաց Քարկէ լեռն՝ խնկաբոյր ծաղիկներով զարդարուն և փալիլուն, որու գեղազուարճ գրախտանման քնդը բազմեալ կը ճառագայթէ նման արեգական՝ Սուրբ Կարապետի վանքը եւ հրաշալի տաղանն ։ Աստանօր թաղուած են Տարօնոյ մեծ ամուր պարիսպներ և ազատութեան արժանի որդիներ՝ Պարսից ակոյեաններ՝ կարովին Մուշեղ, քաջն Սմբատ, Գայլ վահան և վահան Կամարական, որք 'ի սէր հայրենեաց քաջութեան յայլթանակով գորդեցին Պարսկաստանը ։ Հարաւային կողմէն ամբոխեալ կը գիզանայ Տորոս ահեղ լեռը, որու լանջաց վերայ կը բազմին Սուրբ Առաքելոց և Սուրբ Յովհաննու վանքերը ։

Իսկ Տարօնոյ դաշտի հիւսիսային կողմ Սչտիչատի բարձր բլրոյն գլուխ մի մութ մասուռի մէջն է Հայոց բազմերախտ հայրապետին Սրբոյն Սահակայ Պարթեւի գերեզմանը ։ Տարօնոյ արձակ աշխարհը Հայոց հայրենի բնակարանն է . Հայկազանց անուանի քաղաքաց, անառիկ ամբողջաց, ահեղ աշտարակաց և հոյակապ եկեղեցեաց, հսկայ աւերակաց նշանները տակաւ աեանողին աղիւքը կը գալարեն և յոգը կը շարժեն ։ Այդ արձակ աշխարհի տեսարանը հիանալի է, գիւղ գիւղի գիւմաց, սահման սահմանի կպած, օդն առողջ, ջուրն առատ և երկիրն պարարտ՝ կը թնդայ հայ մարդկանց բազմութեամբ, որք հանապաղ կ'աշխատին 'ի դործ բերրի անդաստանաց և այգեստանաց ։

Տարօնոյ աշխարհին ձմեռն սոսկալի է և կը ծանրանայ, քրդաց անողոք բռնութիւնն ալ մէկ կողմէն կը սաստկանայ և կ'սպառէ հայ գիւղացւոց հոցն ու դարմանը, որ կըմատնեն զանոնք դառն աշխատութիւն ։ Աւտղ, թէ մէկն ասեմ հազարն կը մնայ, հազարն ասեմ՝ խելք չմնայ ։

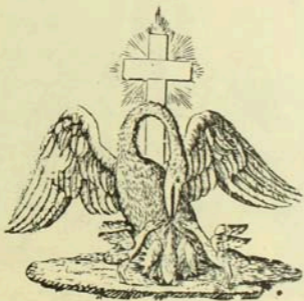
Տարօնոյ աշխարհի դաշտերն շրջապատող լեռներն ու բլուրները դարնան դոյնդոյն՝ ծաղկանց դափնիներով կը պսակեն իրեց գլուխն ու դադաթը, յորոց կը բուրեն հոտ անուշ գինաշքն ու փիլթան, անթառամն ու աղբերանց արունք ։ Արմենոյ հնութեան պանծալի պատկերն է

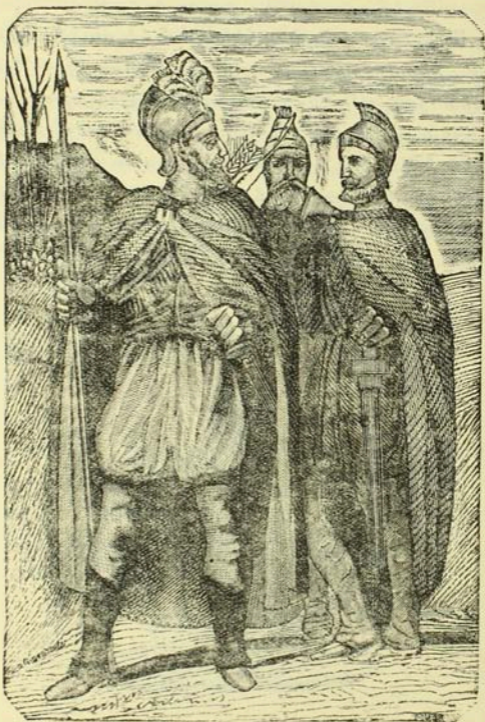
Տարօն, որ տակաւ իւր վե՛հ բնութեան հրաշխւք
նախնի աշխարհի պարզ վիճակը կը ներկայացնէ
արդի աշխարհի մարդկանց: Տարօնոյ հայ մարդ-
կանց բնութիւն արթուն է և խշոխա, բարձր
քաղցր և ազատ ՚ի կեղծեաց, արտաքին պատ-
կերն հսկայ է և բարեմոյն, յաջողակ առաքինու-
թեանց, Տարօնոյ աշխարհի պարծանքն է Սուրբ
Կարապետի վանք: որու բարոյական վիճակէն
միայն կախեալ է տեղւոյն հայ ժողովրդեան
կեանքն ու բարոյականութիւն:

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

Արժուիք վանքիս հիւսիան է և ունի կէս ժամ հեռաւորութիւն. հիմայ Շահիա կըսենք. Շահիա քիւրաերէն նահատակ ըսել է, որովհետեւ յիշեալ լերան ստորոտ Գեմեարեայ Հաշտենից իշխանի գերեզմանն է, որն որ 700 մարդ հայոց կողմէն կտրեց և հետ առնելով քրմաց կողմն անցաւ Այժմ ապառաժ քարերով ծածկուած մեծ քարակոյտ մ'է: (Տե՛ս երես 12):

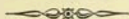

(Հոս արժան տեսայ անկցնել երջանկայիւսասակ
Հայրիկի հոգեյոյզ Չօն առ Կարմիր Վարդան:)

ՄՐՄՈՒՆՋՔ ՀԱՅՐԵՆԱՄԻՐԻ

ԱՌ ՔԱԶՆ ՎԱՐԴԱՆ ԵՒ ՆԵՉԱԿԱԿԻՅՍ ԻՒՐ

Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ՏՕՆԻ Ս. ՆԱՀԱՏԱԿԱՅՆ

Հոգի աստուածավառ Քրիստոսազօր բանակին
Քաջապանծ զօրալար ,
Նոր Մակարէ, Յուդա, խրախուսիչ մարտադիր,
Յաղթող ի կեանս և ի մահ,
Ընդդէմ պարսկադինին դիմադրաւ շահատակ,
Առ ի սէր սուրբ Կրօնին և հայրենի ազատութեան
Ո՛վ մեծի սիրոյդ, չխնայեցեր զանձնդ,
Գու մեռար, յարեա՛ւ Հայաստան,
Ո՛ր Մամիկոնեան վարդան:

Խաչազէն զինուոր դու, աշտանակեալ ի ձի սպիտակ
Ո՛ւր երթաս այսպէս ըշտապ,
Ես քաջն վարդանայ համհարզ նիզակակիցն եմ,
Երթամ հասանիմ յԱրտազու դաշտ,
Խեթկիչ եղջերբ Խաչին խորտակեմ ես անդ
Սեաւ այծից երամս:

Գընա՛, գընա՛, սուր քո առ թշնամիս . . .
Ո՛վ Խոսխոսունիգ Խօրէն:

Երկնաձիր իմաստութեամբ զղօնացեալ,
Հողի՛ սիրավատ.
Գէ՛մ հրապաշտ Պարսկին իմաստութեամբ
մղեր դու մարտ.
Ետուր զքեզ ի զո՛հ, թողեր այս աշխարհ,
Երկինքն է քո վաշձք.
Մե՛ծ իմաստութեամբ էր այս քո տուր և առ,
Ո՛ր իմաստունըղ Հըմայեակ:

Տիրակերտ մայր Սինին Այրարատայ
վէ՛մ ընտրեւադոյն,
Հատեալ ի Մասեաց սաշէն՝ գլօրեցար
մինչև ի յԱրտազ,
Հարեր, կործանեցեր զատրուշանս
մոզակրօն դենին.
Բարձրացաւ Խաչին փառք, կոր ի գլախ եղև
Սասան թշնամին.
Ո՛վ զարմանալի՛ց Տաճաս:

Իսկ այն ս՛վ է, որ հեծեալ ի սեաւ նժոյգ իւր
օղապարիկ
Աշկունք իւր հուր ցայտեն, ս՛չ ձախ հայի
և ոչ յաջ,

Գնայ ի մարտ յօժարասիրտ.

Գա գիտէ սուրբ է հայրենիք, մեռանիլ

վասըն նորա

է սեպուհ սարափք.

Գընա՛ շուտ, գընա՛ շուտ, սիրեմ՝ զհողիդ,

Այդ ուխտ սուրբ է.

Տո՛ւր արեդ և կեանքդ՝ զոչ ետ քեզ հայրենիք,

Այդպէս մեռանիլ անմահութիւն է,

Զոր չգիտեն աշխարհիս անողամ՝ մարդիկ.

Ո՛վ Պալունիդ Արտակ:

Քաջքերունեան աշխարհի քաջասերունդ շառաւիղ,

Վե՛հ քաջամարտիկ,

Մեռանիմ՝ այդ սօսատիպ հասակիդ,

Որ ամբարձեր է զզլուխդ գէ՛մ՝ յերկինս.

Աստուած զքեզ ուռճացո՛ց. տո՛ւր մի խնայեր

այդ հասակ և կեանք

Վասն Եկեղեցւոյ և Ազգին,

Յանի՛ր այդ պատրաստ սերմ, սուղեա՛ կարմիր

արեամբ,

Որ բուսանի շուշան գեղեցիկ,

Ո՛ հրաշակերտ ներսէ՛հ:

Մանուկ հրեշտակատիպ գեղանի զուարթածաղիկ

ի Գնունի բուրաստանէն.

Ատուած զքեզ տնկեաց, կոյր Յազկերտ խըլեաց,
Գու գեռ կանաչարեւ և կենդանի կաս.

Ո՛հ, ի՛նչ մատաղ զո՛հ վասն հայրենեաց

Մատեար կամակար:

Սուրբ Գրիգորի հօր նոր Սահակ սիրամունդ,

Զերդ գառնուկ զենար,

Ո՛վ նազելիդ վահան:

Սիրտ ի սուրբ նախանձ զինավառեալ ի վրէժ
Վասն հաւատոյ և հայրենի երկրին.

Մտեր յԱւարայրի դաշտ. աւար հարեր,

սատակեցեր

Խաւարին Որմզդայ զորդիս.

Որ կամէր վառել զատրուշան, շիջուցանել

սուրբ Գրիգորի

Լուսափայլ ճրրաղ.

Քո արիւն շիջոյց ատրուշանս, լուսաւորեաց

Հայաստանին ջահ.

Ո՛վ ցանկալիդ Արսէն:

Անդ՝ յատեան Յազկերտին, աստ՝ յԱրտազու
դաշտին,

Ի բան, ի պատասխան, ի զէն միշտ յառաջադէմ
Բոյավա՛ռ սիրահար առ անբիժ կրօն, առ Յիսուս,

Եւ հայրենեաց ազատութիւն.

Երկու սիրային հարազատօրդ, խաղաղատեալ
զիրեարս

Ննջեցիք քաղցր ի քուն.

Ան՛ջ է այդ քուն, թող հանդչին պահ մի
Քու վաստակեալ բազուկք.

Շիրմիգ մահարձան են, գլխոյդ հովանի սիրուն
Շաւարշանայ ծաղկունք,
Ո՛վ յառաջագէ՛մ Գարեղին:

Յարքայական տանէն ազատ ոտանիկք,

Երկու սիրաթեւ արծուիք,

Յ՛Ոստանայ սարէն սաւառնեալ արագապէս հասիք
Մինչև յԱւարայր.

Յ՛ի՛նչ արդեօք, որսիկ առնել անդ անսուրբ
Կենդանիս՝

Խաւարածնունդ Զրուանայ որդիս.

Կարթածե մագլօք ձիւ ձիւ առնելով

Սեաւ ազաւուց զերամս.

Քաջ քաջ կռուեցայք, հարիք և հարայք,
Հուսկ ուրեմն անկայք՝

Ո՛չ. այլ կենդանի էք, և դեռ կանգուն կայք

Ի սէր Հայկազեանց,

Ո՛ մեծ ասպետք Արծրունիք՝

Վահան և Սահակ:

Պարծի՛ր, ով Գրիգորէ, բարձրացի՛ր,

ահա քո գառինք

Քաջապէս մարտուցեալ ընդ ուրացող գայլս,
Թաթաւեցան յարեան ճապագիտ,
Յերկնուստ այսի ան'ս ահաւասիկ թեւարտ սեպք,
Ազաւնեբամ' թռուցեալ յերկրէ՛ զան առ քեզ,
Ընդարձակեա՛ զգողդ, ա՛ն՛ր հանգիստ գոցա,
Վաստակեալ են քո որդիք,
Թուեա՛ դու մի մի, հաղար երեսուն
և վեց վրկայք են,
Զորս ընծայէ Երկնից, քո ծընեալ Եկեղեցին:

Դս՛ւ, Աստուած Գրիգորի, Աստուած Ներսէսի,
Աստուած Սահակայ,
Աստուած մեր սուրբ հարց,
Ահա քեզ զո՛հ բողոքանուէր, քեզ պատարագ
հաճոյական,
Քեզ այսպիսի նահատակաց սուրբ արիւն ընծայ,
Ընկա՛լ, Տէ՛ր, յիշեա՛, Տէ՛ր, Գրթա՛, Տէ՛ր, և
ա՛յց արա
Տառապեա՛լ հայրենեաց սրբոյն Վարդանայ:

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

ԱՌ ՔԱԶՆ ՎԱՐԴԱՆ ԵՒ ՆԻԶԱԿԱԿԻՑՍԻՒՐ

ՅԻՇԱՏԱԿ ՏՕՆԻ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ ՆՈՅԻՆ

Ի Տարօն Մամգունի քաջաց աշխարհին
ՅՍչտիշատու մայր եկեղեցոյ խորանին առաջ,
Ո՛վ է դիւցազն այն սպառազէն,
Որ Սահակայ պապուն խաչքարին հանդէպ
Պաղատի հոգեհառաչ.

«Ես, առէ, թունիկն եմ քո՛ կարմիր վարդան,
Գօտեւորեալ երթամ յՍրտաշատ.

Երթամ զանձն տալ վասն եկեղեցոյ,
Վասն հայրենեաց ազատութեան.

Ահա ձեռն դընեմ ուխտեմ ի Խաչ և յՍուտարան.

Ո՛վ սուրբ Հայրապետ, յերկինս մօտ ես,

Հոգւով աղերս ած

Առ պետականն Աստուած.

Եւ սու՛ր ինձ զօրավիզ սատար

Քո օրհնողէն ըարձր աջ։»

— «Ես խառվեալ եմ, սրտամնաց մեռայ,

Գառնացեալ եմ յոյժ առ Հայոց աշխարհ,

Առ անընտրող և տիրադրութ նախարար,

Որ զթագն Արշակունի փառաց թողին,

Ո՛հ ստրկացան ընդ իշխանութեամբ Պարսիկ
Մարդպանաց,
Այլ հաշտ եմ ընդ քեզ, իմ ազատասէր ճետ,
Զայն իմ կարկառեալ ի ակրագին տապանէս
Զքեզ օրհնեմ, ո՛վ հայրենասէր Զօրավար,
Երկնից զօրութիւն հասցէ քեզ արագ,
Սուր քո հարցէ զթշնամիս չարաշար,
Յաղթական բարձրասցիս թէ՛ ի կեանս, թէ՛ ի մահ,
Ե՛րթ ողջամբ, որդեակ իմ
Քաջապսակ Վարդան»

Զինակիրք իմ, ածէք զզէնս, զգեցուցէք զբահ,
Իերէք սաղաւարտ, կոչէ զիս Վարդան.
Ես նորա քաջ նիզակակիցն եմ.
Ո՛հ, չմեկնիմ ի նոցանէ, ո՛չ ի կեանս, ո՛չ ի մահ,
Երթամ ընդ նմա պահել սուրբ կրօն,
Պաշտպանել սուրբ Հաւատք, կանգնել Խաչին փառք.
Երթամ պատուել զԱւետարան,
Պատուել Յազկերտին մահաշունչ հրովարտակ,
Որ սպառնայ շիջուցանել Յիսուսի
Սիրոյն հուր, և վառել Որմզդայ կըրակ:
Գնա՛, գնա՛, այդ ուխտ նուիրական է.
Կրօնք, Հաւատք, Խաչ, Աւետարան
Քեզ լիցին օգնական
Ո՛վ Խոռխոռունիդ Խորէն»

Երեսքն զլոյս արտափայլեն,
Գոգ թէ ի Թափօրէն իջեալ
Երթայ յԱւարայրի Գողգոթայն,
Յխուսի հետեւելով շղնէ միտ Պետրոսին,
Խոյս տալ ի խաչէն, լռին կալ յանասլատ.
Տեսէ՛ք ո՞րչափ ինքնայօժար,
Ո՞րչափ հրճուանօք հոգեվառեալ
Վազէ երթայ ի սլատերազմ.
Սիրելիք, ընտանիք, բարեկամք՝
Ձայս ամեն մոռանայ, չհամարին ինչ յաչս.
Չափեցէ՛ք, երկինք, զվարձ գորա
Եւ տուք զարժանին սոսակ:
Պայծառացի՛ր,
Ո՛ր Պալունիդ Արտակ,

Նոր Չարմայրն է այն, ի Տրովա՞յ երթայ՝
Թէ ի յԱւարայր,
Հեծեալ ի նժոյգ իւր ճերմակ,
Այնպէս մրրկալից որոտայ, անցանէ
Ջերդ յամպոց փայլակող կայծակ
Հոր հարեալ մաչէ զանտառ Մատեան գնդին
Ի մոխիր դառնայ անմահ կարծեցեալ բանակ.
Այլ ոգբամ զքեզ, քաջ շահատակ,
Վատ Պարսկին սուր զքեզ տապաստ արկ,
Եւ ո՛չ Աքիւլէսին նիզակ.
Առէ՛ք զոգի գորա, լուսաթեւ հրեչտակք,

Տարէք կանգնեցէք յերկնից վեհ տաճար,
Մեռաւ Յազկերտ, կորեււ Մատեան գունդ,
Այլ քո յիշատակ և հոգիդ անմահ կայ,
Ո՞ր զարմանալի՞ք Տաճար:

Ելէ՛ք և տեսէ՛ք, սուրբ Գրիգորի որդիք,
Ո՞ւր երթայ, յառաջ մըզի անժոյժ
Զխաւորն այն խաչադրօշ,
Այնպէս աշրեալ է Խաչեղևոյն սիրով,
Ո՞չ երբէք զգայ զօրահաս մահուն,
Գա հանձարեղ է, գիտէ կըսել քաջ
Թէ մեռանել վասն հաւատոյ՝
Կեանք է և անմահո թիւն:
Բարէ՛, այսպէս հաւատաց, չարար երես մահուն,
Զայխարհ և զանձն ետ, զնեաց զկեանս լաւագոյն
Ո՞ր իմաստունն հմայեակ:

Հապա ո՞վ է այն զեղապատշաճ
Հրացուլակ սպայն,
Որ յարձակեալ յերկուս ճեղքէ
ԶԱրեաց դնդին կուռ ճակատ,
Մուշկան Նիւսալաւուրա մոնչէ,
Զայն տայ յառաջ ածել փղաց զերամակս
Ուր անդխմադարձ խիզախէ զխցազնարար.
Հուսկ ուրեմն անկանի հասակն այն սօսաբարձր,
Զաչկունս կալուցանէ, հոգին վերաթիւէ,
ԶԱստուած տեսանէ,

Եւ ի մահուն կանգնի յաղթական.

Վա՛շ իմ հրաշակերտ ներսէ՛հ:

Յո՛ւշ, յո՛ւշ, Հայոց մանկունք,
Յառեցէ՛ք զաչըս ձեր յայն Գնունի մանուկն,
Դա գինեհարեալ է, չգիտէ թէ ո՞ր երթայ,
Ի հարսանի՞ս թէ ի կոչ մահուն.
Ասէ ես երթամ յԱւարայր,
Երթամ յարխնակոխ հնձան,
Երթամ ճվիլ անդ զերդ ողկոյլ Յիսուսի որթոյն,
Այդպէս յապաժոյժ ճվեցար,
Մանուկ դու, մանկական զեղովդ,
Սպիտակ և անբիծ ձորձովդ.
Այլ զի՛ չքնաղ, զի՛ վայելուշ կարմրացար ողջամբ
Որպէս ոչդան բոսորագոյն,
Ո՛հ, ի մէջ շուշան ծաղկանց
Թուի թէ ննջես ի քուն,
Զայն տամ քեզ մատուակ Գնունի,
Թափեա՛ զգինիդ ի քէն, Յիսուս կոչէ զքեզ,
Զարթի՛ր, զարթի՛ր,
Զքեզ հրեշտակք տանեն յերկինս,
Ո՛վ փարեկիդ Վահան:

Հաւատք, Հայրենիք, Երկինք
Զքեզ վառեցին սուրբ նախանձով,
Հոգի արդար և զգօն.

Արդեօք Յիսուսի հուրն էր այն,
Զոր արկ նա ի քեզ, և դու ողջամբ կիզար ի զոհ,
Յորդահոս թափեցիր զարիւնդ
Շիջուցեր զմոլենախանձ ըոց
Ամբարիչտ դինին մողակրօն,
Որ խանձել, լափել կամէր
ԶՆկեղեցւոյ նոր դրախտ,
Եւ սուրբ Գրիգորի Հօր
Մշակեալ ձեռատունկ.
Այլ քո արիւն շիջոյց ատրուշանին հուր,
Քանդեաց մոխրապաշտին տուն,
Պայծառացոյց սուրբ հաւատոյ լոյս,
Եւ դու յասանդս վերափայլեցար
Ո՞ր ցանկալի՞ք Արսէն:

Ոստանիկ Պայազատք,
Կապել զձեզ ի մի ընդ խմբին առաքինեաց.
ԶՁեզ սուրբն Եղիշէ թուեաց և գրեաց,
Զգիտեմ ո՞ր ոխերիմ ձեռն եղծելով ջնջեաց
Զանուան ձերոյ քաջափայլ յիշատակ.
Յնծացէք, հողիք, Երկինք զձեզ զիտէ,
Եւ ես յերդ անմահ գրոշմեմ յայս արձան:
Որ յԱրասոսայ սարին զազաթէն դէտակն կալեալ
Յարծուաթև հասիք ի յԱրտազ,
Խաչասուր մազլօք հարեալ խըլեցիք
Կոյր Յազկերտի մի զակն.

Անդ երդուայք մահուամբ շիջանիլ,
Զի վառ մնասցէ Հայոց տաճարին ջահ
Եւ Աւետարանին աշխարհալոյս ճրագ.

Ո՞ր Արժրունի ասպետք՝
Վահան և Սահակ:

Օ՞ն, զարմացէ՛ք, ո՞վ է այն,
Որ զմիննն ի յաջ և զմիւսնն ի ձախ թևն առեալ.
Ո՞հ, բաւ չէ ինքն միայն,
Զերկուս ևս այլ զոհ իմիասին տանի,
Անբաժան մեռանիլ երթայ ոգեյօժար:
Զայն տուք, Վարդան յետուստ է .
Ո՞ւր այդպէս ճեպընթաց լինի անվախ դիմագրաւ.
Միթէ՞ կարծէ ինքն թէ անդրէն երթայ
Ճառեւ զԽաչէն ի Պարսից ատեան:
Ո՞չ, ո՞չ, մի՛ այնպէս կարծէք,
Ես անդիտակ չեմ և դեռ գիշեր չէ.
Գիտեմ ստոյգ թէ ի լոյս գընամ.
Ես յառաջադէմ Գարեգինն եմ,
Վաղ մեռանիլ կամիմ,
Եւ վասն իմ Խաչելոյն կռուիմ ընդ աշխարհ.
Ես երկնից սիրահար եմ, երթամ առ Սէրն իմ,
Ողջ կացցես, Հայրենի՛ք,
Ողջամբ կացջիք, սիրելի՛ք.
Զիս և զեզբայրս մի՛ ոգբայք,
Որբացեալ տո՛ւն Սրուանձտեան:

Բարապան հրեշտակք բացէք զդուռն Երկնեց,
Պատրաստեցէք զերթս պսակս.

Ո՛հ, երկու հարաշատօք

Անկա՛ւ Գարեղին, մեռաւ Գարեղին,

Թռաւ ի վեր հոգեակն:

Ամենակալ մեծանուն Տէր, Աստուած

մեր սուրբ հարց,

Աստուած ներող, գլխա՛ծ,

Ահա քեզ պատարազ

Վերընծայէ Հայոց աշխարհ,

Հաշար երեսուն և վեց զո՛հ

Նուիրական սուրբ ողջակիզաց.

Քեզ հաճոյ լիցի, Տէր, որպէս երբեմն առ Նոյիւ

Ի գլուխ անդ Մատեաց.

Տե՛ս թէ քանի՛ հոտ անոյշ է

Ծուխ զսհից սուրբ Գրիգորի,

Որ բուրէ առ քեզ յԱրտաշու բարձանց:

Տէր Հայր մեր, սուր է օրն այն,

Յոր ներէիր մեզ, որպէս Յակոբլայ տան.

Յո՛յց և այժմ՝ սիրոյդ ծիածան,

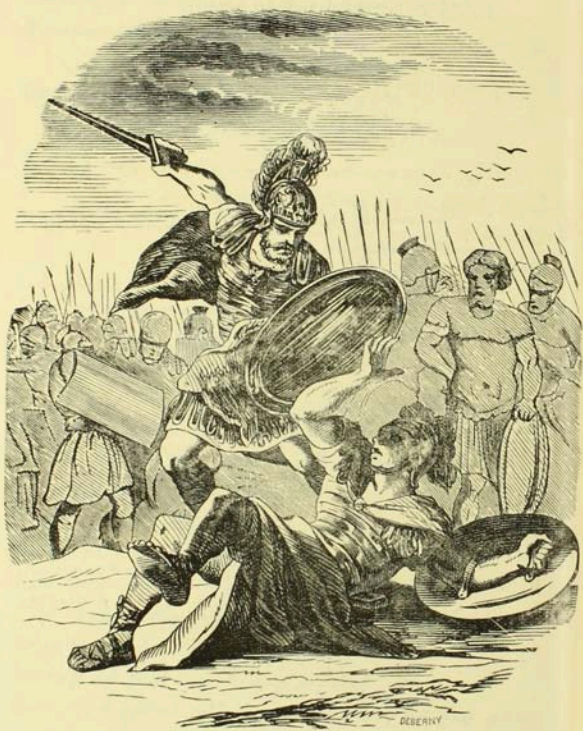
Կամար ած ի վերայ Հայոց լեբանց.

Ասա, Տէր գլխա՛ծ, թէ այլևս հաշտեալ եմ ընդ քեզ,

Ո՛վ տառապեալըդ Հայաստան:

Ե՛լ, հա՛ր զզանդակ սուրբ տաճարին Էջմիածնի,
Առ զգրինչ քո, շոյտ գրեա՛ զկոնդակ.
Տո՛ւր հըրաւէր հայոց հօտին և հովուաց,
Աշխարհախումբ լինել յԱրտաշատ.
Անդ կնքել նոր ուխտ միութեան,
Անարատ պահել զհայրենի հաւատ.
Կառուել վասն կրօնի և վասն Եկեղեցւոյ
ազատութեան.
Թո՛ղ մեռցին հովիւք ընդ հօտին, և հարք՝
ընդ որդիս,
Թո՛ղ ի զոհ երթան վասն Եկեղեցւոյ
Յովսէփ իւր ընկերօք, Վարդան իւր նիդակակցօք
Թէ բառնի Կրօն և Հաւատ,
Զի՞ այնուհետեւ մեզ կեանք և աշխարհ:

Ընդտունեաց հսկող հօտապետ Սահակ,
Յ'Արտօսայ բարձրասար գիտանոցէն
Հայի՞ս ընդ գաղաթ Մասեաց միգապատ.
Տե՛ս, զիա՛րդ ի Կասպիական ծովէն
Հողմավար գան սեաւ ամպոց երամք,
Գան, խռնին բարդին յԱյրարատ և յԱրտազ.
Զրազաշտ զայրագին գոռայ թափել կարկուտ
սաստկահար.
Փշրել զորթատունկս Գրիգորի, քանդել սուրբ
օրինաց ցանկ.
Է՛ջ այտի, հասի՛ր յԱրտաշատ,

Ղեւտնդ, Յովսէփի և համայն ուխտ եկեղեցւոյ
Քեզ սպասեն անդ, զի լիցիս դու նոցա թարգման.
Տեսցուք զլիւնչ խօսի մոլեկրօն Պարսիկ.
Թէ ասէ՛ թողէ՛ք զՅիսուսի Աւետարան
Եւ մեր հարց սրբազան հաւատ,
Հողի՛ անվհհեր, տո՛ւր անդէն քաջ քաջ
պատասխան,
Ասա՛ համարձակ՝ թէ հայք մեռանին
Եւ չթողուն հայրենի սուրբ աւանդ:

Մուշէ՛, Արշէ՛ն, և Սամուէ՛լ,
Քաջագօտի երիցունք և պաշտօնեայք
Աւետարանին,
Հաւատար մրցողք յասպարէզ նահատակութեան,
Ընդ Յովսէփայ, Սահակայ և Ղեւտնդի.
Ո՛վ շինական հօտարած փոքրիկ հովիւք,
Եղին զանձինս իւրեանց ի վերայ փոքրիկ հօտին.
Դո՞ւք էք արդեօք այն փոքրիկն,
Որ մեծ է յարքայութեան երկնից.
Ո՛ ծառայք ազնիւ ի սակաւուն հաւատարիմ,
Մըտէ՛ք յուրախութիւն Տեառն:

Աբրահամ և Քաջաջ սարկաւազունք,
Առէ՛ք զբուրվառս ձեր և լրցէ՛ք զհօւր.
Խաչանման արկէք զուրարս՝ զկապանս մահուն.
Երթամք նախ ի բացօդեայ տաճար

Աւարայրի մեռելոց դաշտին.

Ուր կազմին սեղանք զսհից, զեհանին

սուրբ Գրիգորի գառինք.

Ուր ընդ սուր և հուր անցեալ

Ողջակիղին Եկեղեցւոյ որդիք:

Սարկաւազո՛ւնք, խունկ ծխեցէք ի հոտ անոյշ

Շաւարշանայ շիրմաց անմահ մեռելոց.

Օ՛ն, թողէ՛ք արդ զորդւոց շիրիմս, երթամք

յԱպար աշխարհ

Օրհնեմք անդ զհարց գերեզման

Եւ զյիշատակ կատարման նոցա:

Ձեռս ի վե՛ր կալէք, ձեռս ի վե՛ր, Յովսէփ,

Սահակ և Ղեւոնդ,

Երիցունք և սարկաւազունք,

Ո՛հ, ծերանալոյ ձեր ժամն եհաս.

Ահա՛ կապեն զձեզ ի գօտի մահուն.

Ահա՛ վարեն, տանին զձեզ ի Պարսս հեռագոյն,

Յերկիր նժդեհ ի քաղաքն Նիւշապուն:

Կամար ձեր չէ մարգարտայեւ, այլ չղթայ է

ճանրակուռ,

Ո՛ տայր ինձ համբուրել զկապանս ձեր սուրբ.

Ձեօք արձակեցան ազատ որդիք Եկեղեցւոյ.

Յաղթանակ տարաւ Խաչ, փառաւորեցաւ Յիսուս.

Ո՛վ սուրբ Ղեւոնդեանք:

Չարաշուքն այն Դենչապուհ

Յանձնէր զձեզ Մողպետին մոլեռանդ,
Որ նորին շղթայիւք պրկեալ
Դընէր ի զէճ և խաւարչտին բանտ,
Մարմին էր ձեր զէն, և կռուելով տոկացիք
Վշտակրեալ ի դառն կտտանս,
Ո՛չ փշրէր անօթ հողւոյն ձեր անվրկանդ,
Դուք լոյս՝ ի խաւարի լոյս ծագեցիք անդ
Մողպետին խաւարապատ աչաց,
Որ ի մահ ննջէր Զրադաշտին ուսմամբ, հրաշիւք
բացան աչք,
Ետես զլոյս Յիսուս, և հաւատաց յԱստուած
Ո՛վ Սուրբ Ղեւոնդեանք:

Անցանէր այս ծաղկազարդ

Մեծ պասեքին օր գայր հասանէր անդ,
Մերձանայր տակաւ տակաւ Գողգոթային Խաչ,
Պիտոյ էր ձեզ Սիոնի վերնատուն մի զարդարեալ
համակ,
Պիտոյ էր ձեզ սուրբ ընթրեաց սեղան և կենաց
բաժակ.
Զայդ պատրաստէր շոյտ Մողպետն այն
հաւատացեալ,
Ինքնին լինէր ձեզ անդ կոչնատէր և հրաւիրակ
Զաքէի նրման հայցէր, լոյս և փրկութիւն
տանէր իւր տուն,
Լուանայր զտարս ձեր զջուրն արկանէր զանձամբ:

Մկրտէր և պաշտէր զձեզ իբրեւ զԱստուծոյ
հրեշտակ.

Սեղան կողմէր նահապետական, սեղան բարեխից
և առատ.

Ո՛հ, քաղցեալ սովատանջ էին հիւրք զքառասուն
օր ի բանտ:

Յանկանալով կերէ՛ք, կշտապինպ կերէ՛ք.

Ո՛ր խաչապատրաստ վրկայք.

Այդ է ձեր վերջին ընթրիք,

վերջին երեկոյն և զատկական դառն,

Ո՛վ սուրբ Աւսնդեանք:

Ելէ՛ք, դո՛հայէ՛ք և օրհնեցէք զսեղան,

Հասին ձեզ դահիճք անդուլթք,

Ո՛հ, հանեալ ի զուարթ սեղանոյդ,

Կրկին կապեալ վարեն զձեզ ընդ առապար

աւազուտ:

Զայդ զայդ լըծեալ անագորոյն սպանչաց,

Քարչեն զձեզ անխընայ ընդ քար և ընդ թուփ.

Դուք իբրեւ այն մըչակին հարօր զերկիր հերկելով

Ուղիղ վարէք տանիք զարքայութեան ակօսն.

Իբրեւ ցորենահատք դուք ցանեալ ցրուիք,

Որպէս առակէ յիւր բան՝ սերմահան Յիսուս

Անդ ի Խուժաստան ծածկին փշրանք ոսկերաց

ձերոց ի հող.

Աստի ի Հայոց աշխարհ բուսանիք ցորեան

ատօք և հասկաթուռ.

Այսպէս մեռելու թիւն ձեր կենդանի և բարգա-
ւած արար

Ձորդիս Եկեղեցւոյ,
Ո՛վ սուրբ Ղեւոնդեանք:

Դենշապուհ յոտին կայ սուր ընդ մէջ
թերաքամ:

Առ նըմին կանգնին դահիճք դաժանադէմ
մերկասուր պատրաստ,
կանգնին նաև առ ձեօք երկնահարաւէր հոգէաւանդ
հրեշտակք,

Ժամ եհաս, ո՛հ, զոհին և զինման,
կափուցէ՛ք, ո՛վ սուրբք, առ աշխարհ պահ մի
զայս ձեր:

Տեսցո՛ւք զի՞նչ առնէ Յաղկերտ և աշխարհ
Յետ բառնալոյ աստի զձեր մահկանացու կեանք:
Ո՛հ, զքեզ նախանուէր զենուն, Սահա՛կ,
չօրաւորդ ի բան:

Որ լուէ քո ճարտար լեզուն ազատ և թարգման,
Յառա՛ջ մատիբ ի սուր, Ղեւոնդ ձայնէ քեզ,
Ո՛վ հայրասկետ Յովսէփ,
Ասէ՛ պատուեմ զքեզ աստ, դու վիհ ես քան զիս:
Յառա՛ջ մատի՛ք և դուք, երիցունք և սարկաւա-
դունք,

Մի՛ վարանիք, տո՛ւք զձեր պարանոց, առէ՛ք
զանմահութիւն:

Չմեռանիմ ես Ղեւոնդ, մնամ ձեզ յետին տրուպ:

Մինչեւ մի մի յուղարկեմ զձեզ առ Յիսուս,
Ո՛ր իմ խաչակից վրկայք, այդ է իմ սուրբ ուխտ:

Իսկ դու զի՞ առնես, հոգի՛ զօրավիգ,
Հոգի՛ հըզօր և մինչ ի մահ՛ անյաղթ,
Զընկերս քո ամեն ետուր ի սրոյ բերան.
Միթէ՞ մնաց այլեւս քեզ նոր ինչ կասկած.
Մատի՛ր և դու ի սուր, կան սպասեն քեզ
մարտիրոս մշակք,
Խմբովին երթալ առ ի վարձատուն Յիսուս
և կալ յանդիման,
Ասել համարձակ. Տէ՛ր, վասն Հայոց աշխարհին
մեռաք,

Տո՛ւր զվարձ մեր արեան.
Առէ՛ք զձեզ պսակն անեղծ անթառամ,
Ո՛վ իմ ազնիւ ծառայք:

Գրիգորէ, Ներսէս և Սահակ,
Առէ՛ք ընդ ձեզ զթոռնիկն ձեր զկարմիր վարդան.
Պսակազգեստ շրքով ելէ՛ք ընդ առաջ յաղթական
առաքինեաց,
Ահա դան առ ձեզ Ղեւոնդեանց հարք, որ ընդ
որդիս մեռան.
Առէ՛ք, տարէ՛ք, յանդիման կացուցէք
Պետական աթոռին առաջ.
Տո՛ւք զաղերսագիր և յիշեցէ՛ք զտառապետ
Հայաստան:

Յառա՛ջ մասիք ինձ լրսել,
Շառաւի՛ղի քաջին Հայկայ,
Ես կամիմ ձեզ արդ պատմել
Զազգասուէր գործ Վարդանայ:
ԳԱԲՐԻԷԼ ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ

ՎԱՐԴԱՆ — զօրավար իր ազդէն ընտրած,
Արեան դաշտի մէջ ՔԱՋ հանդիսացած,
Սըրտացաւ Հայոց դառը վիճակին,
Ոտք հանեց նոցա ընդդէմ գոռ Պարսկին:
Զըկարաց տանել նորա վեհ հոգին
Կրօնի հալածմունք սիրելի ազգին,
Թըրոփն և խաչով տուեց մեծ երդում—
Յաղթել կամ փառքով ընկնել գոռ դաշտում:
Եւ զօրքը նոյնը երգմամբ կրկնեցին,
Մարմինքն ու հոգիքն ազգին զօհեցին:
Վերին ներշնչմամբ Վարդան քաջ դիտէր,
Որ օրհասականն ա, ն օր վերջինն էր,
Բայց նա ըստրկի կեանք վարել չընտրեց,
Ծննդով ազնիւ, ազնիւ մահ խնդրեց.
Զէ՛ր նա կուրացած նշոյլքով բազդին,
Բայց չէր էլ զգուել օրերով կեանքին.
Նա քաջ էր մարմնով, հոգւով էլ վեհանձ,
Կիրքերը նորա բնաւ չէին անսանձ.
Աւտընին կեանքում ծընող բազմագումթ,
Բանակի մէջը զօրավար հմուտ,

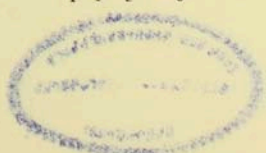
Պարիսպ ամբակուռ հայրենեաց համար,
Ամեն մի հայի յոյսն ու մըխիթար.
Բայց իր թշնամեաց . . . ահեղ հալածիչ,
Դէմ՝ ու դէմ՝ կռուող, բայց ոչ նենգ պատրիչ.
Քանի որ ստինն թուբ ունէր ձեռին,
Վարդանն էր նորա ահեղ թշնամին.
Բայց երբ դընէր նա գէնքն իր գեալին,
Վարդանն էր նորա պաշտպան առաջին։

ԳԱՄԱՌ-ՔԱՅԻՊԱ

Յ Ա Ն Կ

ԳԼԻ		ԵՐԷ
	Նամակ Տ. Սահակ Ծ. Վարդապետ Ասուածասուրեանի առ Աշխատասիրողն	3
	Յառաջաբան	5
	Տարօնոյ Ս. Կարապետի վանուց եւ Տանարի յասակագիծը պատասուած ձեռամբ Տ. Սահակ Ծ. Վարդապետ Ասուածասուրեանի	6
Ա.	Պատմութիւն փոխադրութեան նշխարաց Ս. Յովհաննու Կարապետի ի Կեսարիայէ ի Տարօն եւ պատեալով Ա.	7
	Առաջին պատեալով, որ եղել յոյժ սաստիկ, պատեալովին գլխաւոր Արձան Քրքմապետն, որ կայ այս ի բաղման եւ ընդ նմա արս հազար երեսուն եւ ուր եւ զայս պատեալով արարաւ վասն Գիսանեայ կողմ եւ վասն Քրիստոսի	21
Բ.	Հիմնարկութիւն Սուրբ Մատրանից	32
Գ.	Կարգ վանահարց Սրբոյ Կարապետի հրաշայի վանից Տարօնոյ եւ պատեալով Գ.	37
Դ.	Եօրն խոսանարակք նզնաւորք	41
Ե.	Գայլ Վահան	50
Զ.	Պատեալով Դ.	54
Է.	Յիշատակարան Յովհաննու Մամիկոնէի	57
Ը.	Շարունակութիւն վանահարց սուրբ Կարապետի վանուց	63
Թ.	Շարունակութիւն վանահարց սուրբ Կարապետի վանուց	72

Բ.	Շարունակութիւն վանահարց սուրբ Կարապետի վանուց	86
	Յանկ վանահարց	113
Ժ.	Ծանօթութիւնք. Գալուս երից մոզուց Յերուսաղէմէն ի Տարօն, կոնդակին պահանէն . . . . «	121
ԺԱ.	Հիմնարկութիւն Եղբորսի Սուրբ Յովնաննու վանից	125
ԺԲ.	Կոչոս Յովնաննէս եւ Գրիգոր Շղթայակիր վանահարք	127
ԺԳ.	Յանուն եւ նշխարօք Ս. Կարապետի շինուած եւ մեզ ծանօթ շէն եւ անշէն վանքեր	133
ԺԴ.	Գլակայ վանք	141
ԺԵ.	Նկարագրութիւն Երկրին Տարօնոյ	142
ԺԶ.	Արծուիք	145
	Մումունջօք հայրենասիրի առ Քաջն Վարդան եւ նիզակակիցս իւր, ի յիշատակ տօնի Ս. նահատակացն	147
	Ողբերգութիւն առ Քաջն Վարդան եւ նիզակակիցս իւր, յիշատակ տօնի նահատակութեան նոցին	153
	Ողբերգութիւն ի յիշատակ տօնի սրբոց Ղ. Եւոնդեանց	163
	Գամառ-Քարիպայի «Քաջ Վարդան Մամիկոնեանի մահը» բանաստեղծութենէն մի հատուած	171

